

Додаток 1 до рішення
двадцять першої сесії
обласної ради сьомого скликання
_____ грудня 2019 року № _____

п р о є к т

СТРАТЕГІЯ

СТАЛОГО РОЗВИТКУ

ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

НА ПЕРІОД ДО 2027 РОКУ

Чернігів 2019

Розробники:

Керівний комітет та Робоча група з розробки Стратегії сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року та Плану заходів з її реалізації на 2021–2023 роки (склад затверджено розпорядженням голови обласної державної адміністрації від 18 березня 2019 року № 145, зі змінами, внесеними розпорядженням від 08 листопада 2019 року № 633).

Методичний та консультаційний супровід:

Директорат регіонального розвитку Міністерства розвитку громад та територій України, Група радників з впровадження державної регіональної політики Програми «U-LEAD з Європою».

Перелік скорочень

SWOT-аналіз – аналіз сильних, слабких сторін, а також можливостей і загроз

ВРП – валовий регіональний продукт

ДБН – державні будівельні норми

ДФРР – державний фонд регіонального розвитку

ЖБК – житлово-будівельний кооператив

ЗЗСО – заклад загальної середньої освіти

ЗПО – заклад професійної освіти

НПЦ – навчально-практичний центр

ОНПС – охорона навколишнього природного середовища

ОСББ – об'єднання співвласників багатоквартирних будинків

ОТГ – об'єднана територіальна громада

ОУЛМГ – обласне управління лісового та мисливського господарства

РСР – регіональна стратегія розвитку

СЕО – стратегічна екологічна оцінка

ШСД – ширококутовий доступ

№	Назва розділу	Стор.
1.	Вступ.....	6
1.1.	Обґрунтування підстав та основні підходи до розроблення Стратегії	6
1.2.	Процес підготовки Стратегії	7
2.	Основні тенденції та проблеми соціально-економічного розвитку Чернігівської області	9
2.1.	Географічне розташування, природні умови та ресурси.....	9
2.2.	Адміністративно-територіальний поділ та формування об'єднаних територіальних громад	11
2.3.	Містобудівна документація області	12
2.4.	Демографічна ситуація, ринок праці. Доходи населення	12
2.5.	Економічний розвиток регіону	16
2.5.1.	Структура економіки та валовий регіональний продукт	16
2.5.2.	Промисловість	17
2.5.3.	Аграрний сектор	18
2.5.4.	Розвиток підприємницького середовища	20
2.5.5.	Інвестиційна діяльність	21
2.5.6.	Зовнішньоекономічна діяльність. Міжнародна співпраця	23
2.5.7.	Туризм	25
2.6.	Стан сфери досліджень та інновацій. Інтелектуальний капітал та інноваційний розвиток. Види економічної діяльності, які мають інноваційний потенціал.....	25
2.7.	Інфраструктура	26
2.7.1.	Дорожня інфраструктура	26
2.7.2.	Транспортна інфраструктура	27
2.7.3.	Інфраструктура зв'язку	28
2.7.4.	Енергетична інфраструктура	29
2.7.5.	Житлово-комунальне господарство	30
2.8.	Соціальна інфраструктура	31
2.8.1.	Освіта	31
2.8.2.	Охорона здоров'я	32
2.8.3.	Культура і відпочинок	34
2.8.4.	Фізична культура і спорт	35
2.8.5.	Система соціального захисту та соціального забезпечення населення	36
2.8.6.	Підтримка сімей та дітей	37
2.8.7.	Розвиток громадянського суспільства	37
2.9.	Інформаційний простір	38
2.10.	Диспропорції у розвитку територій.....	39
2.11.	Екологічна ситуація.....	40
2.12.	Фінансово-бюджетна ситуація	42
2.13.	Врахування гендерного компонента відповідно до актуальних потреб галузей і регіону	44

№	Назва розділу	Стор.
2.14.	Основні висновки.....	45
2.15.	Оцінка результативності реалізації чинної Стратегії	46
3.	Головні чинники і сценарії розвитку	48
3.1.	SWOT-аналіз Чернігівської області	48
3.2.	Порівняльні переваги, виклики та ризики розвитку області	51
3.3.	Сценарії розвитку області до 2027 року	57
4.	Стратегічне бачення Чернігівської області	60
5.	Стратегічні цілі розвитку області	60
5.1.	Стратегічна ціль 1 «Розвиток людського потенціалу»	63
5.2.	Стратегічна ціль 2 «Комфортні та безпечні умови для життя» ...	70
5.3.	Стратегічна ціль 3 «Підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки»	75
5.4.	Стратегічна ціль 4 «Прискорений інноваційний розвиток пріоритетних сфер економічної діяльності»	83
5.5.	Стратегічна ціль 5 «Посилення спроможності громадянського суспільства»	87
6.	Аналіз відповідності положень регіональної стратегії Державній стратегії регіонального розвитку України	90
7.	Система моніторингу та оцінки результативності реалізації Стратегії	91
	Звіт про стратегічну екологічну оцінку проєкту Стратегії сталого розвитку на період до 2027 року	

1. Вступ

1.1. Обґрунтування підстав та основні підходи до розроблення Стратегії

Стратегія розроблена на підставі законів України «Про засади державної регіональної політики», «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про стратегічну екологічну оцінку», Указу Президента України від 30.09.2019 № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», Постанови Верховної Ради України від 04.10.2019 № 188-IX «Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України», відповідно до Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 № 932 із змінами та Методики розроблення, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації, затвердженою наказом Мінрегіону від 31.03.2016 № 79 із змінами (зареєстрований у Міністерстві юстиції України 24.01.2019 за № 58/33656).

Стратегію розроблено з використанням кращого європейського та українського досвіду, за сприяння Директорату регіонального розвитку Міністерства розвитку громад і територій України, Групи радників з впровадження державної регіональної політики Програми «U-LEAD з Європою».

Стратегія області ставить перед собою амбітну мету та важливе завдання – перетворити Чернігівщину на інвестиційно та туристично привабливий, конкурентоспроможний, екологічно чистий, доброзичливий, соціально стабільний, комфортний для життя, роботи та відпочинку регіон, з унікальним природно-рекреаційним потенціалом, сприятливими умовами для ведення бізнесу, інноваційною економікою, високим рівнем інформатизації та сучасною сферою послуг.

У документі розглядаються фактори, що впливають на подальший розвиток та диктують зміни. Стратегія визначає цілі розвитку області, шляхи їх досягнення.

Стратегія побудована таким чином, що протягом її реалізації вона впливатиме на розробку програм економічного і соціального розвитку області, регіональних цільових програм, формування проєктів регіонального розвитку.

Стратегія розглядається як плановий документ найвищого рівня в регіоні, а отже її реалізація вимагає зосередження фінансових, фізичних та людських ресурсів. Очікується, що всі зусилля адміністративних органів, громадянського суспільства, наукових кіл і громадян будуть націлені на успішну реалізацію пріоритетів та заходів, передбачених Стратегією.

Об'єднання зусиль усіх гілок влади області, її міст та громад зможуть забезпечити досягнення стратегічного бачення та створення регіону сталого розвитку, у якому гармонійно поєднуюватимуться інноваційна промисловість, екологічне сільське господарство, висока якість людського капіталу та безпечне довкілля.

Таким чином, зосередження та належна координація наявних фінансових ресурсів бюджетів усіх рівнів, власних коштів підприємств, іноземних та

вітчизняних інвесторів, коштів міжнародних фінансових організацій, дасть змогу забезпечити досягнення цілей, визначених у цій Стратегії.

Стратегія розроблялась на засадах смарт-спеціалізації, що передбачає визначення окремих стратегічних цілей та завдань щодо розвитку видів економічної діяльності, які мають інноваційний потенціал, з урахуванням конкурентних переваг регіону та сприяють трансформації секторів економіки в більш ефективні.

Відповідно до Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» Стратегія, як документ державного планування, пройшла процедуру стратегічної екологічної оцінки (СЕО). Для цього визначено обсяг СЕО та розроблено Звіт про СЕО.

1.2. Процес підготовки Стратегії

На сесії обласної ради 04 квітня 2019 року було прийнято рішення розпочати розробку Стратегії сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року та Плану заходів з її реалізації на 2021–2023 роки.

Обласною державною адміністрацією було створено Керівний комітет та Робочу групу з розробки Стратегії сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року та Плану заходів з її реалізації на 2021–2023 роки, склад яких затверджено розпорядженням голови обласної державної від 18 березня 2019 року № 145.

Головним розробником проєкту Стратегії визначено Департамент розвитку економіки та сільського господарства обласної державної адміністрації.

Формування робочої групи здійснювалось з урахуванням принципу гендерної рівності із залученням фахівців у галузі рівності прав жінок та чоловіків і представників суб'єктів регіонального розвитку.

Керівним комітетом було затверджено орієнтовний графік проведення заходів з підготовки проєкту Стратегії, Структуру аналітичної частини соціально-економічного розвитку регіону та перелік 17-ти тематичних підгруп (за відповідними секторами економіки та соціальної сфери) у складі Робочої групи та склад цих підгруп. Пізніше було створено чотири експертні підгрупи за визначеними робочою групою основними стратегічними напрямками.

Процес колективної роботи різних суб'єктів регіонального розвитку в рамках робочої групи, тематичних та експертних підгруп дозволив залучити до розробки Стратегії близько 150 активних громадян області з різних секторів суспільства: органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, наукових установ та громадських організацій.

Після виявлення основних тенденцій і проблем розвитку області було здійснено аналіз потенціалу регіону. В основу методики виконання цієї роботи було покладено SWOT-аналіз, на підставі якого сформульовано порівняльні переваги, виклики і ризики, які стали основою формулювання стратегічних та оперативних цілей розвитку регіону на довгострокову перспективу.

Робоча група визначила стратегічне бачення розвитку регіону, сформувала дерево стратегічних та оперативних цілей із відповідними

завданнями, які було схвалено на засіданні робочої групи 10 жовтня 2019 року.

Також було розпочато процес розробки Плану реалізації Стратегії, який формується на основі визначених у Стратегії стратегічних і операційних цілей. Було оголошено про збір проєктних ідей до технічних завдань, з яких складається План.

Після розроблення Стратегії робоча група ініціювала проведення громадського обговорення, після якого доопрацьована Стратегія подана на розгляд і затвердження обласній раді, як головний документ, в якому визначена політика економічного і соціального розвитку області.

Для забезпечення належного рівня відповідальності за реалізацію Стратегії передбачено систему моніторингу та оцінки ефективності її впровадження.

Загалом, процес розробки РСР став основою для налагодження партнерства між обласною державною адміністрацією, обласною радою, районними державними адміністраціями, міськими та районними радами, об'єднаними територіальним громадами, вищими навчальними закладами, представниками об'єднань підприємців, а також широким колом організацій громадянського суспільства. Таке партнерство є важливим кроком для того, щоб стратегічний документ став надбанням усіх зацікавлених сторін, аби згодом було забезпечено суспільну підтримку реалізації заходів та технічних завдань на проєкти регіонального розвитку Плану з реалізації Стратегії.

2. Основні тенденції та проблеми соціально-економічного розвитку області

2.1. Географічне розташування, природні умови та ресурси.

Чернігівська область є однією з найбільших за територією (31,9 тис. км², 5,3 % площі України). Область знаходиться на крайній півночі України і межує на північному заході з Гомельською областю Республіки Білорусь, на півночі – з Брянською областю Російської Федерації, на сході – з Сумською, на заході та південному заході – з Київською та на півдні – з Полтавською областями України.

Рис. 1. Чернігівська область на карті України

Область розташована у двох фізико-географічних зонах – Поліссі та Лісостепу, що обумовлює своєрідність її ландшафту.

Земельні ресурси. Земельний фонд Чернігівської області станом на 01.01.2016 складає 3 190,3 тис. га, з них 2 067,5 тис. га (64,8 %) зайнято сільськогосподарськими угіддями.

Найбільш поширеними є дерново-підзолисті ґрунти та сірі лісові, темно-сірі й чорноземи опідзолені, які займають 62 % орних земель, а це майже 900 тис. га.

Незважаючи на значні генетичні відмінності між різними групами ґрунтів, для всіх них характерний понижений рівень природної родючості.

Водні ресурси. Водну мережу області складають 1570 річок загальною довжиною 8369 км, 24 побудовані водосховища площею водного дзеркала 2,2 тис. га та велика кількість озер і ставків.

Прогнозні ресурси підземних вод складають понад 3 млрд м³, експлуатаційні запаси - 188,0 млн м³.

Для питних та санітарно-побутових потреб населення в області використовуються лише підземні води.

Мінеральні ресурси. Надра Чернігівщини багаті корисними копалинами. На території області Державним балансом запасів нараховується 323 родовища (282 родовища і 41 об'єкт обліку) з 16 різноманітних видів корисних копалин, зокрема горючих (газоподібні, рідкі, тверді) та неметалічних (гірничо-хімічні, нерудні для металургії, будівельні).

Розробляється 106 родовищ (72 родовища і 34 об'єкти обліку). Залишаються нерозробленими 176 родовищ.

Мінерально-сировинна база Чернігівщини на 58 % складається з корисних копалин паливно-енергетичного комплексу (нафта, газ, конденсат, торф). При цьому 31,1 % загальних мінеральних ресурсів належить до будівельної сировини (крейда, пісок, кварцовий пісок, глина, суглинок). Ще 8,3 % – прісні і мінеральні підземні води, 0,7 % – нерудні корисні копалини для металургії та бішофіт.

Загальнодержавне значення мають запаси високоякісних кварцових (скляних) пісків (Ріпкинський район), нафти та газу.

Нафтоконденсатні родовища зосереджені у південно-східній частині області і входять до Дніпровсько-Донецької впадини (ДДВ).

Торф, як альтернативне (екологічне) паливо, займає площу понад 200 тис. га. Запаси торфу підраховані на 99 родовищах кількістю 66,146 млн т, з яких розробляються 9 із запасами 10,4 млн т (запаси торфу – 55,746 млн т).

Лісові ресурси. Лісистість області становить 20,9 %, що більше середнього по Україні (15,9 %). Площа земель лісового фонду області становить 739,5 тис. га з неї площа лісових ділянок – 708,06 тис. га.

Породний склад лісів Чернігівської області поділяється наступним чином: сосна – 57,8 %; дуб – 15,3 %; береза – 11,6 %; інші деревні породи та чагарники – 15,3 %.

Ліси області розподіляються між лісокористувачами різного відомчого підпорядкування та форми власності: Чернігівське обласне управління лісового та мисливського господарства – 417,96 тис. га; КП «Чернігівоблагроліс» – 181,3 тис. га; ДП «Чернігівський військовий лісгосп» – 27,68 тис. га; районні комунальні підприємства – 21,2 тис. га; інші лісокористувачі – 50,9 тис. га; землі запасу, лісосути та ін. – 41,1 тис. га.

Потенційні запаси та можливості лісів Чернігівської області не використовуються повністю, адже щорічне використання приросту за останні шість років становить 55-65 % – це значно менше, ніж в розвинених країнах Європи.

Історико-культурний потенціал.

Чернігівщина займає одне з провідних місць в Україні за кількістю пам'яток культурної спадщини. На державному обліку в області їх налічується більше 9 тисяч (у т.ч. 309 пам'яток архітектури), з них 1910 – національного значення (у т.ч.

135 пам'яток архітектури). 14 населених пунктів області включені до переліку історичних населених місць України, 3 з них мають тисячолітню історію (м. Чернігів, м. Новгород-Сіверський, смт Любеч).

Серед археологічних пам'яток області найстаріша – Мезинська стоянка, відноситься до епохи пізнього палеоліту; велика кількість належить до епохи бронзи та раннього залізного віку (III-I тис. до н.е.), а також часів Київської Русі (IX-XIII ст.).

Чернігівщина вигідно відрізняється від інших регіонів України кількістю збережених пам'яток домонгольського періоду: Спаський собор,

Борисоглібський собор, Антонієві печери, Іллінська церква, Успенський собор Єлецького монастиря, П'ятницька церква у Чернігові, Спасо-Преображенський собор – у Новгороді-Сіверському, Юр'єва божниця – в Острі.

Найбільш популярними серед туристів та екскурсантів на території області є такі історико-культурні об'єкти: Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Національний історико-культурний заповідники «Гетьманська столиця», «Качанівка», Новгород-Сіверський історико-культурний музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім», історико-археологічний музейний комплекс «Древній Любеч».

У 2018 році музейні заклади області відвідало майже 1 млн осіб.

2.2. Адміністративно-територіальний поділ та формування об'єднаних територіальних громад

Адміністративно область складається із 22-х районів та 4-х міст обласного значення. У 2018 році діяло 22 районні ради, 2 районні в місті Чернігові ради, 255 сільських рад, 9 селищних рад, 4 міські ради міст обласного значення, 37 рад об'єднаних територіальних громад (10 міських, 10 сільських, 17 селищних).

Станом на 01.07.2019 їх налічувалось 45 об'єднаних територіальних громад, ще в 5-ти новоутворених ОТГ відбудуться перші місцеві вибори 22 грудня 2019 року.

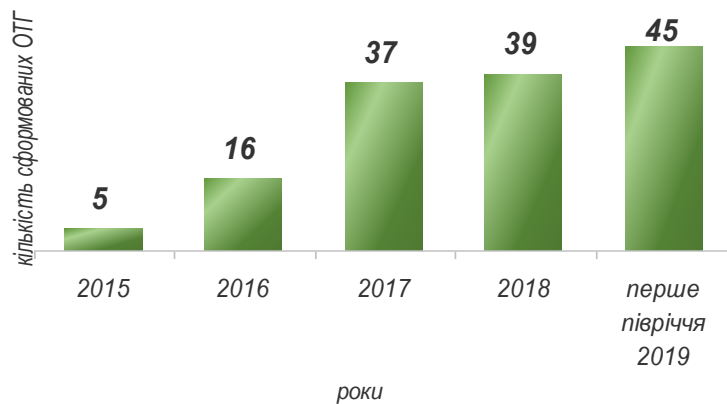

Рис. 2 Кількість сформованих об'єднаних територіальних громад

Право на визначення територіальної основи місцевого самоврядування в області реалізували 373 місцеві ради (65,5 % від загальної кількості рад базового рівня, станом на 01.01.2015), що охоплює 64,8 % території області, де проживає 50 % її населення.

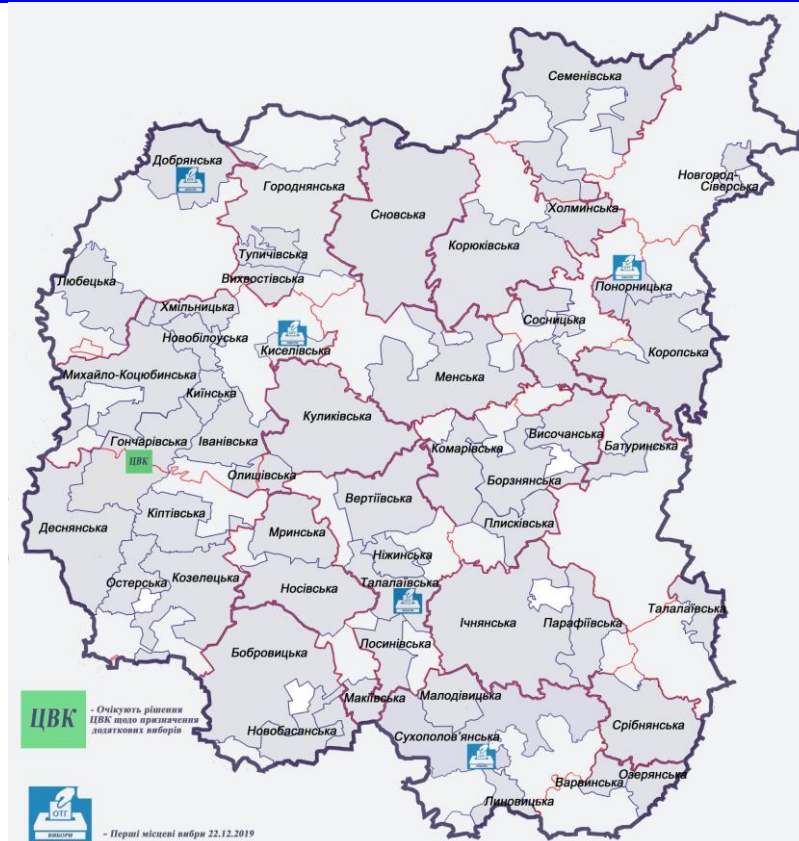

Рис. 3 Об'єднані територіальні громади на карті області

2.3. Містобудівна документація області

На регіональному рівні до складу містобудівної документації входять: схема планування території області; схеми планування територій районів.

На місцевому рівні це: генеральні плани населених пунктів; плани зонувань територій; детальний план території.

Схема планування території Чернігівської області затверджена рішенням десятої сесії шостого скликання обласної ради від 28 вересня 2012 року, проте наразі вже не відповідає дійсному стану речей та потребує коригування.

Генеральних планів населених пунктів розроблено 95 із необхідних 1510.

2.4. Демографічна ситуація, ринок праці. Доходи населення.

Чернігівщина за територією (31,9 тис. км²) знаходиться на третьому місці серед областей України, а за чисельністю населення – на 23-му. У результаті такого співвідношення щільність населення області (32 особи на 1 км²) найнижча в Україні.

За національним складом область відноситься до мононаціональних. переважну більшість становлять українці (93,5 %).

За останні 5 років кількість населення області зменшилася майже на 50 тис. осіб, або на 4,7 %, у т.ч. міського на 3,4 % (23,2 тис. осіб), сільського на 7,1 % (26,8 тис. осіб).

01.01.2014

01.01.2019

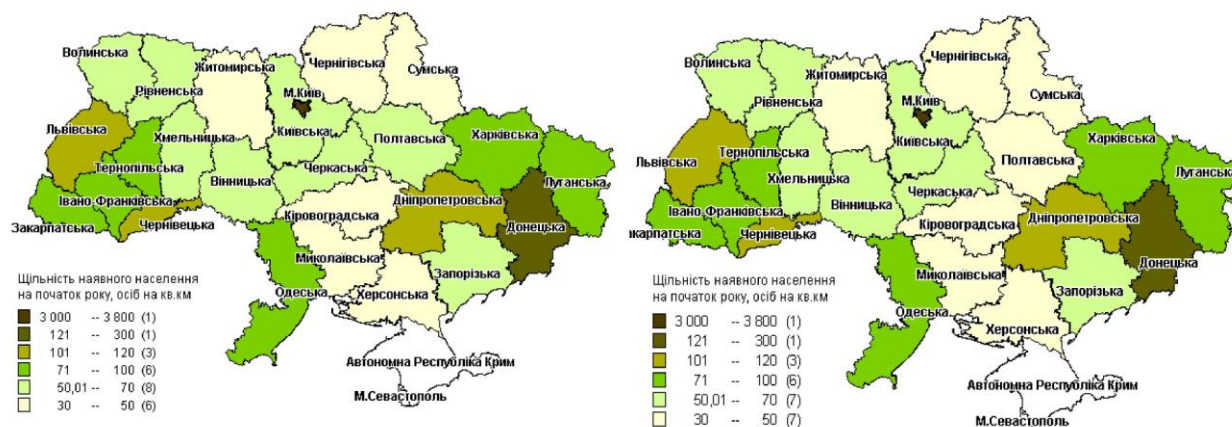

Рис. 4 Щільність населення в регіонах України

Чисельність наявного населення у 2018 році становила 1005,8 тис. осіб.

У міських поселеннях проживало 65,2 % від загальної чисельності населення області, сільських 34,8%. Протягом багатьох років область була і залишається такою, де питома вага міського населення переважає над сільським.

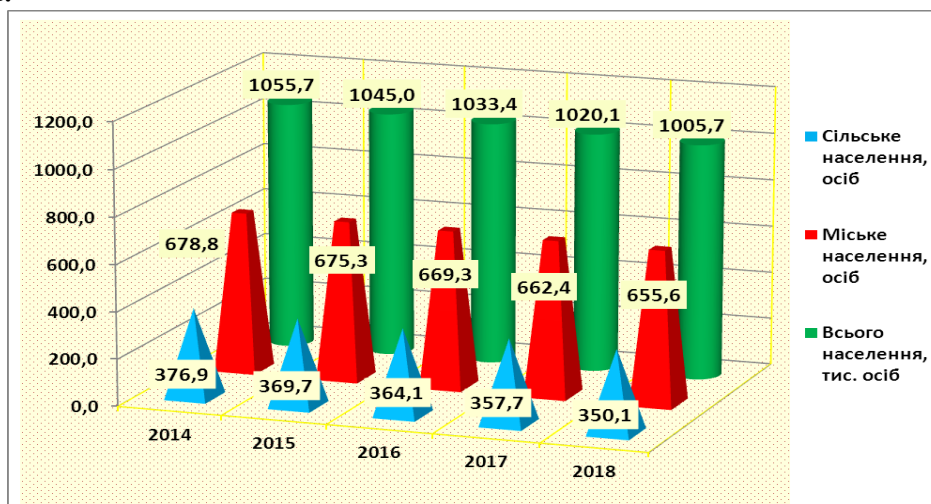

Рис. 5 Чисельність наявного населення Чернігівської області, тис. осіб

У 2018 році в області народилось 6,85 тис. осіб, померло – 19,30 тис. осіб. Природне скорочення становило 12,45 тис. осіб. При цьому природне скорочення населення у сільській місцевості (-7,0 тис. осіб) майже вдвічі перевищує такий же показник у міських поселеннях (-4,3 тис. осіб).

На 1 січня 2019 року середній вік жителів області становив 43,7 роки (у міських поселеннях – 42,2, в сільській місцевості – 46,4), по Україні – 41,6. Середній вік жінок (46,6) вищий, ніж чоловіків (40,2).

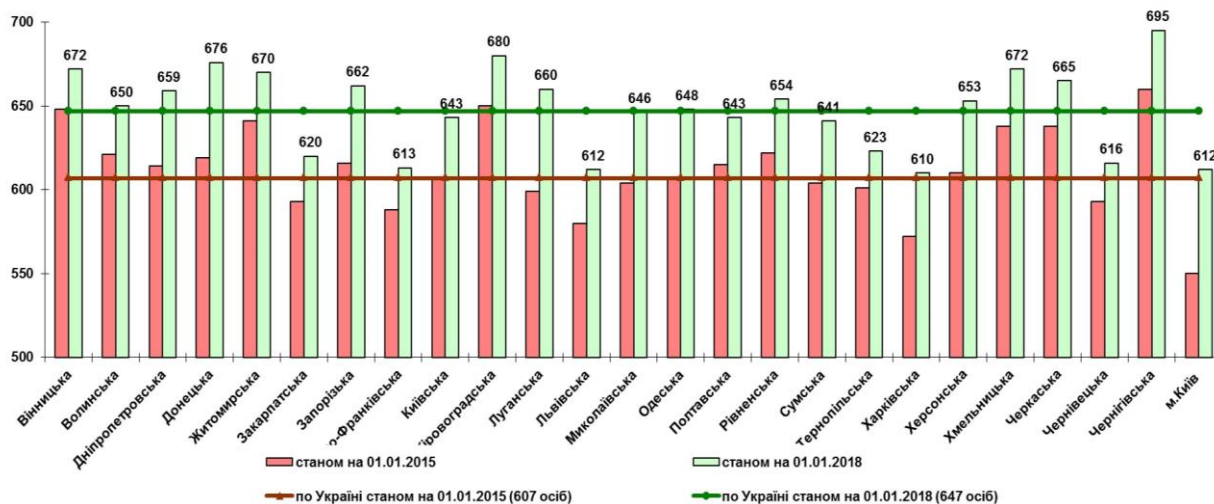

Рис. 6 Демографічне навантаження в регіонах України у віці 16-59 років, на 1000 осіб

Відмінність рівнів смертності у чоловіків і жінок визначає між ними різницю більш ніж в 10 років середньої очікуваної тривалості життя при народженні, яка в цілому становила 71,2 років (у чоловіків вона дорівнювала – 64,8 років, у жінок – 76,4 роки).

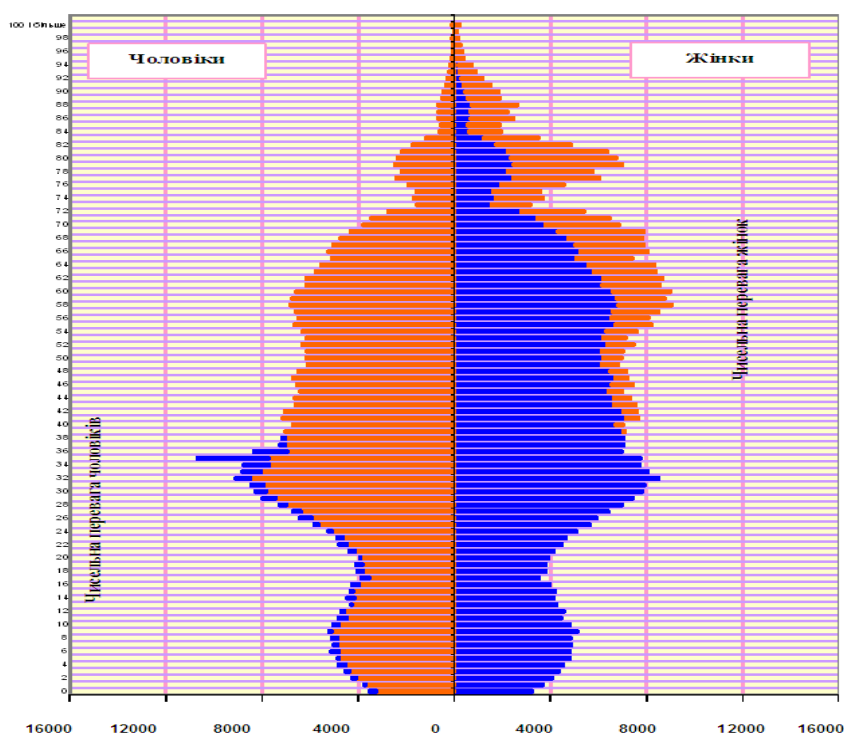

Рис. 7 Розподіл постійного населення Чернігівської області за статтю та віком на 01.01.2019, осіб

Міграційні процеси, що відбуваються в області, виступають дестабілізуючим фактором, який зумовлює скорочення чисельності населення й негативно впливає на зміну його структури. У 2018 році склалося міграційне скорочення – 1883 особи.

Зайнятість населення. Впродовж 2014-2018 років чисельність економічно активного населення в області скоротилась на 14,1 тис. осіб або на 2,8 % і у 2018 році становила 480,7 тис. осіб. Рівень економічної активності

населення віком 15-70 років за зазначений період часу підвищився на 0,2 в.п. (з 63,9 % за 2014 рік до 64,1 % 2018 рік), серед осіб працездатного віку на 4,0 в.п. Рівень економічної активності в області вищий порівняно з середніми показниками по країні в цілому (по Україні – 62,6 % за 2018 рік).

Рівень безробіття серед населення віком 15-70 років у 2018 році становив 10,6 % (у середньому по Україні – 8,8 %), у працездатному віці – 11,0 % (у середньому по Україні – 9,1 %) та впродовж досліджуваного періоду має тенденцію до зниження у віці 15-70 років на 0,6 в.п., у працездатному віці – на 1,1 в.п.

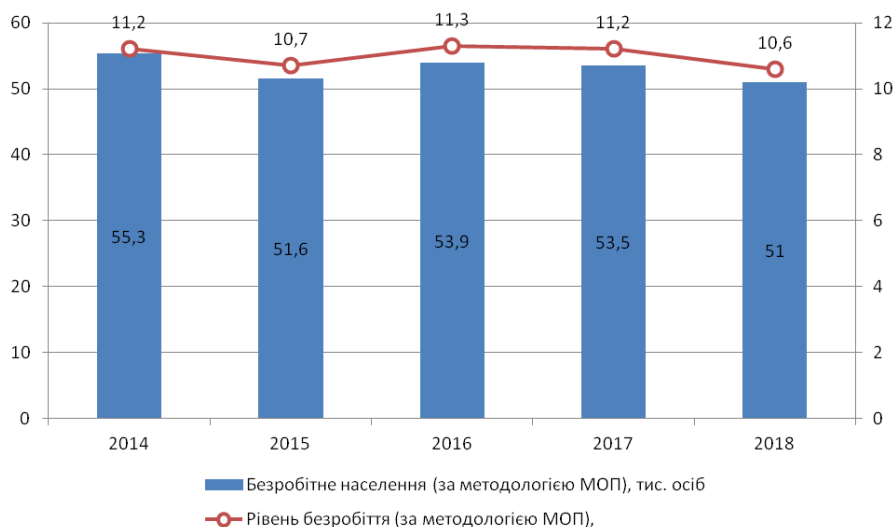

Рис. 8 Безробітне населення та рівень безробіття

Професійне навчання та перенавчання безробітних проходить на базі професійно-технічних закладів освіти області, виробничих баз підприємств та організацій, у центрах професійно-технічної освіти Державної служби зайнятості. З 2018 року спільно з підприємствами – потенційними роботодавцями започатковано елементи дуальної форми навчання, що сприятиме максимальному наближенню професійної освіти до потреб виробництва..

Доходи населення. За 2018 рік номінальні доходи населення становили 68,6 млрд грн, о у 2,3 рази більше 2013 року, у тому числі наявні доходи, які можуть бути використані на придбання товарів та послуг, складала 51,6 млрд грн, що у 2,0 рази більше. У розрахунку на одну особу наявні доходи дорівнювали 50895,4 грн або в середньому 4241,28 грн на місяць, що дещо менше середнього по Україні рівня (57908,6 грн або 4825,72 грн в місяць).

У структурі доходів населення області найбільшу питому вагу (42,9 %) складає заробітна плата (по Україні – 47,4 %), соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти – 35,6 % (по Україні – 32,5 %). Питома вага прибутку та змішаного доходу – 18,7 % (по Україні – 17,6 %), доходів від власності – 2,8 % (по Україні – 2,6 %).

Середньомісячна заробітна плата штатних працівників у 2018 році зросла порівняно з 2013 роком у 2,8 рази (по Україні – у 2,7 рази) і склала 6995 грн.

За рівнем заробітної плати область продовжує займати одне з останніх місць серед інших регіонів, а саме 22-ге у 2013 році (76,3 % до заробітної плати по Україні) та 23-тє у 2018 році (78,9 %).

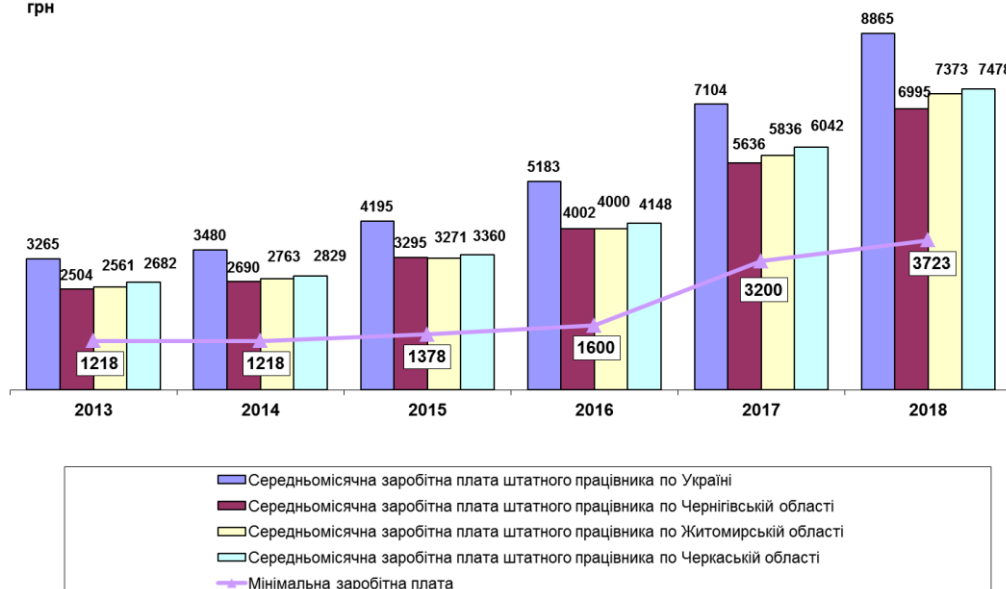

Рис. 9 Рівень заробітної плати

2.5. Економічний розвиток регіону

2.5.1. Структура економіки та валовий регіональний продукт

У 2017 році у Чернігівській області створено валового регіонального продукту на суму 56672 млн грн (проти 24237 млн грн у 2013 році), що становить 1,9 % від загальноукраїнського показника. За питомою вагою Чернігівщина займала 16-те місце серед областей України.

Обсяг валового регіонального продукту у 2017 році зріс проти попереднього року на 2,2 % (по Україні – на 2,5 %). За темпом зростання ВРП Чернігівщина посіла 14-те місце серед регіонів України.

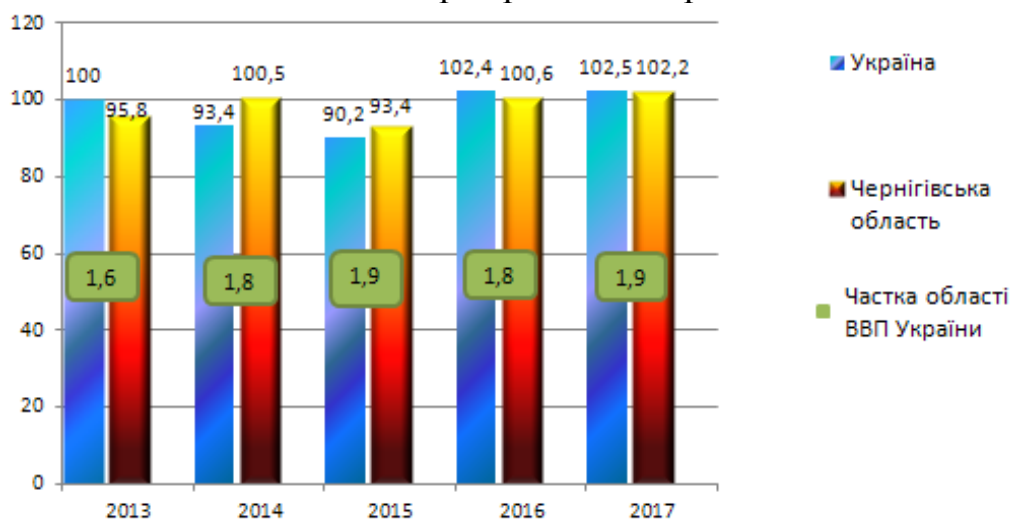

Рис. 10 Індеси фізичного обсягу валового регіонального продукту та частка Чернігівської області у ВВП України, %

У розрахунку на одну особу припало 55198 грн валового регіонального продукту, що на 21,4 % менше, ніж у середньому в Україні. За величиною валового регіонального продукту на одну особу Чернігівщина посіла 12 місце (у 2013 році – 18 місце).

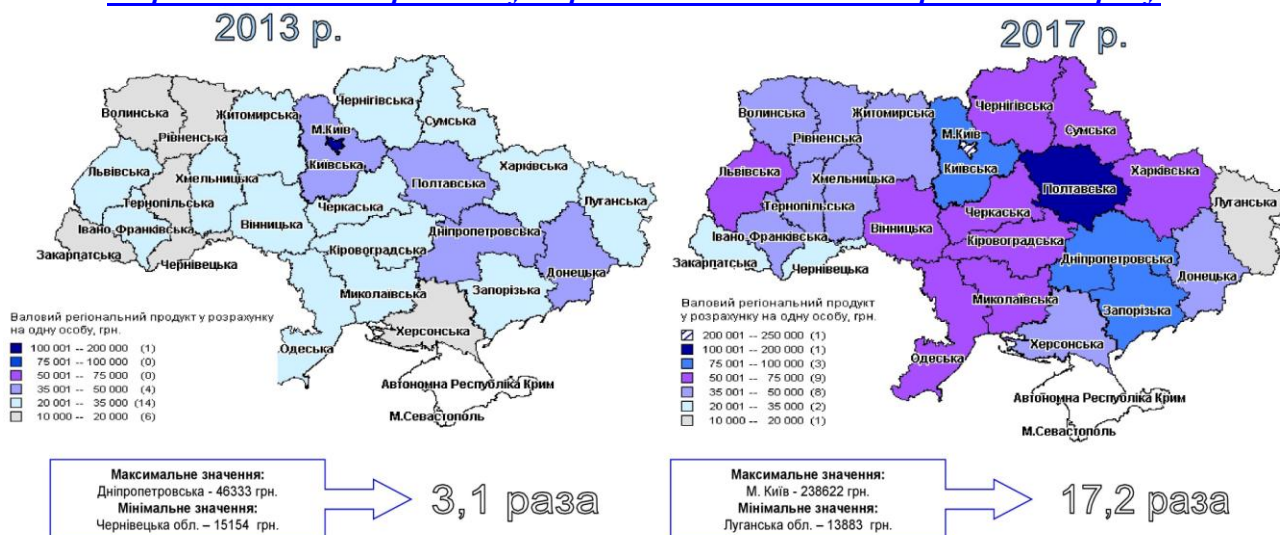

Рис. 11 Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу в розрізі регіонів України, грн

У структурі валової доданої вартості у 2017 році найбільша частка припадає на сільське, лісове та рибне господарство – 28,2 %, промисловість – 20,5 %.

Характерною тенденцією останніх років є зростання частки сільського господарства у валовій доданій вартості – з 18,4 % у 2009 році до 24,8% у 2014 році та до 28,2 % – у 2017 році.

2.5.2. Промисловість

Промисловий комплекс області об'єднує близько 250 великих і середніх підприємств та забезпечує роботою майже 40 тис. осіб або майже 20 % зайнятого населення. Він характеризується високим рівнем розвитку галузі з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, з виготовлення виробів з деревини, виробництва паперу та поліграфічної діяльності, машинобудування та легкої промисловості.

Промисловими центрами області є міста Чернігів, Ніжин, Прилуки. Потужні промислові підприємства розташовані також у містах Корюківка, Мена, Ічня, Козелець та смт Варва і Ладан.

На Чернігівщину припадає 1,4 % загальноукраїнського обсягу реалізованої промислової продукції.

Підприємства переробної галузі (70,3 % загального обсягу реалізованої продукції) забезпечують випуск понад половини загальнодержавних обсягів шпалер, формують значний сегмент виробництва пива та тютюнових виробів, 18,6 % деревини із сосни розпиленої, 7,2 % сирів твердих, 6,4 % яловичини і телятини свіжої чи охолодженої та ін.

Галузь із виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів займає домінуюче положення в промисловості області. Вона налічує майже 100 підприємств з річними обсягами реалізації продукції понад 14 млрд гривень. Крім них, функціонує майже 400 малих підприємств, які переробляють сільськогосподарську продукцію. При цьому, в структурі галузі понад 80 % припадає на виробництво тютюнових виробів, напоїв, м'яса та молока.

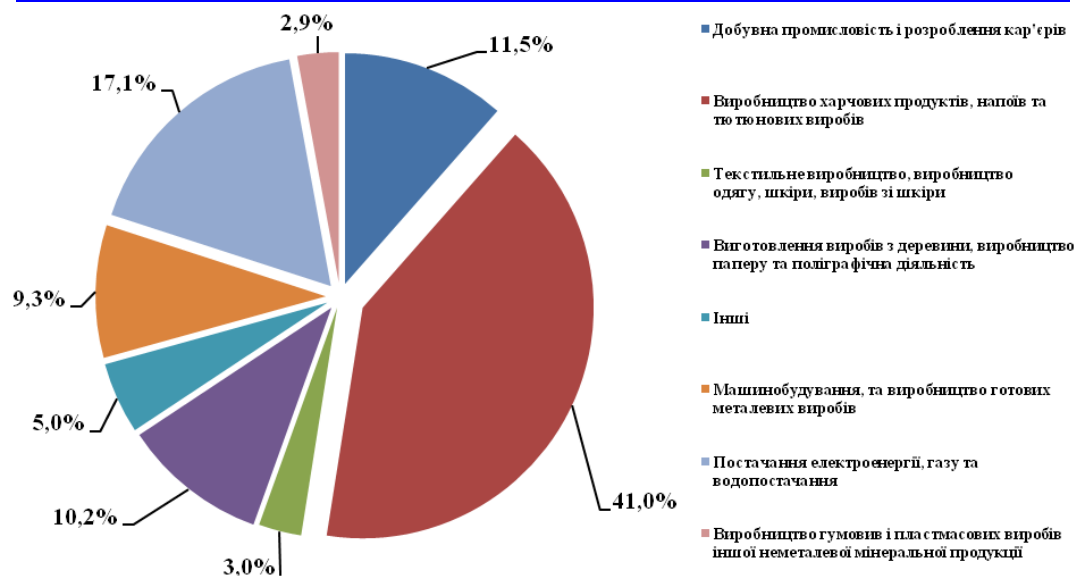

Рис. 12 Структура реалізації промислової продукції за 2018 рік, %

За останні 5 років зросла питома вага машинобудування та металообробки в загальному обсязі реалізованої продукції з 6,0 % у 2014 році до 9,3 % у 2018 році. Деякою мірою на це вплинуло залучення місцевих підприємств до виконання державних замовлень в оборонній сфері.

2.5.3. Аграрний сектор

Чернігівщина має значний потенціал у галузі сільського господарства. Загальна площа сільськогосподарських угідь становить 2060,4 тис. га або 64,6 % земель області. У структурі сільськогосподарських угідь 71,7 % займають рілля та перелоги, 1,2 % – багаторічні насадження, 14,4 % – сіножаті та 12,7 % – пасовища. На одного жителя області припадає 2,0 га сільгоспугідь, у т.ч. 1,4 га ріллі, що, відповідно, у 2,0 і 1,8 рази більше, ніж в середньому по Україні.

Рис. 13 Структура сільськогосподарських угідь, %

Сільськогосподарський комплекс області налічує 1278 діючих сільськогосподарських підприємств різних форм власності та господарювання, в тому числі 644 фермерські господарства, а також 144,2 тисячі особистих селянських господарств. Основна спеціалізація галузі

рослинництва регіону – вирощування зернових та технічних культур, тваринництва – молочно-м'ясне скотарство та виробництво свинини.

Починаючи з 2010 року у сільському господарстві області простежується чітка тенденція нарощування обсягів виробництва, і вже у 2018 році вони склали 94,3 % від рівня 1990 року.

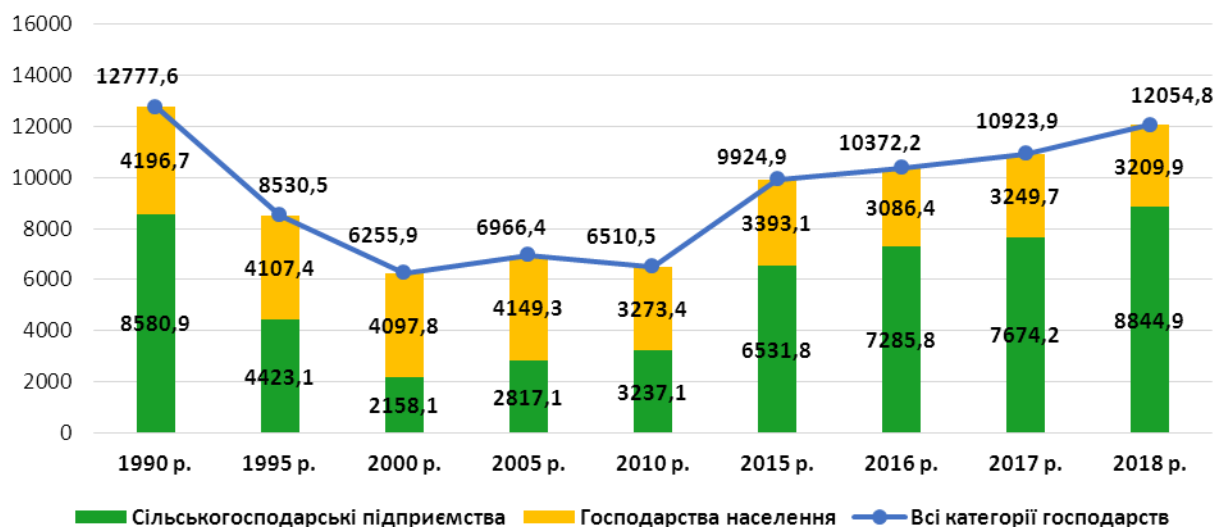

Рис. 14 Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства, млн грн

Сільськогосподарськими підприємствами виробляється переважаюча частина аграрної продукції – вона зросла з 65,8 % у 2015 році до 73,4 % – у 2018-му.

У валовому виробництві сільськогосподарської продукції рослинництво складає 82,7 %, тваринництво – 17,3 %. В аграрних підприємствах 88,9 % виробництва складає продукція рослинництва і 11,1 % тваринництва.

У структурі сільськогосподарського виробництва агроформувань області найбільшу питому вагу займають зернові (57,2 %) і технічні (29,5 %) культури.

У 2018 році виробництво зерна в області зросло порівняно з 2010 роком у 3,2 рази і досягло історичного максимуму – 4,9 млн тонн, олійних культур – майже у 7 разів і склало 0,9 млн тонн. Питома вага області у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції в Україні у 2018 році становила: зернових культур – 7,0 %, картоплі – 6,3 %, олійних – 4,3 %, овочів – 2,0 %, цукрових буряків – 1,8 %, у виробництві тваринницької продукції: молока – 5,3 %, яєць – 1,9 %, м'яса – 1,5 %.

Внутрішньогалузева спеціалізація тваринництва розподілялась на: скотарство – 76 %; свинарство – 16 %; птахівництво – 3 %; інші галузі – 5 %.

Протягом 2014–2018 років в галузі тваринництва побудовано/реконструйовано 31 об'єкт скотарства на 8,9 тис. гол./місць. Сьогодні на Чернігівщині працює 43 доїльні зали, де утримується 15,0 тис. корів та виробляється 40 % молока, якість якого відповідає вимогам Європейського Союзу, що є одним із найкращих показників по Україні.

Ведеться активна робота по розвитку органічного виробництва. Працює 15 виробників органічної продукції. В основному, це невеликі господарства, які вирощують зернові та технічні культури.

2.5.4. Розвиток підприємницького середовища

За результатами рейтингу RegionalDoing Business-2018 за рівнем сприятливості умов для ведення бізнесу в Україні Чернігівщина займає 6 місце.

Структура підприємництва регіону майже повністю складається із малого та середнього бізнесу – 99,9 % від загальної кількості підприємств в регіоні.

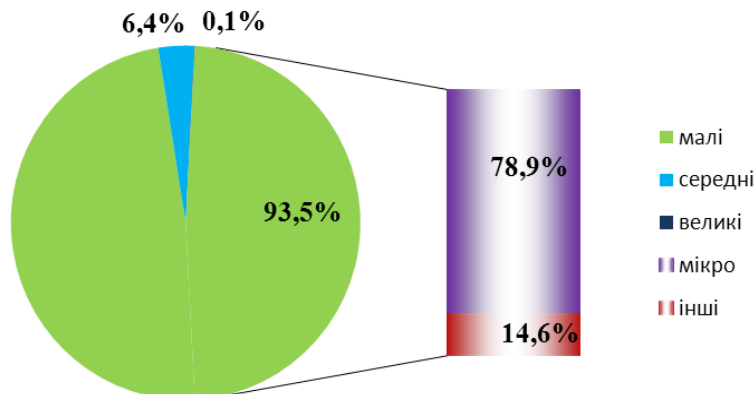

Рис. 15 Структура підприємств регіону відповідно до загальної кількості

Станом на 01 січня 2019 року в області здійснювали господарську діяльність 6107 підприємств, з яких 5712 малих (у тому числі 4818 належало до мікропідприємств), 390 середніх, 5 великих та понад 35 тис. фізичних осіб-підприємців. Протягом 2018 року в області було взято на облік майже 7,0 тис. суб'єктів підприємництва (в т.ч. 5,9 тис. фізичних осіб-підприємців), це на 28 % більше, ніж тих, що припинили свою діяльність (5,4 тис. суб'єктів підприємництва, в т.ч. 4,7 тис. фізичних осіб-підприємців).

Кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення становить 56 одиниць (у 2013 році – 54), проте це менше, ніж в середньому по Україні. У той же час, кількість середніх підприємств становить 4 одиниці (на рівні 2013 року та середнього показника по Україні). У 2018 році малими та середніми підприємствами області реалізовано продукції, товарів та надано послуг на 83917,8 млн грн, що у 3,5 рази більше, ніж у 2013 році. Малі підприємства забезпечували 25,4 % загального обсягу реалізації продукції області (по Україні 19,1 %), середні – 57,2 % (по Україні – 42,1 %).

В області створено та забезпечено функціонування 29 центрів надання адміністративних послуг, в т.ч. 10 в територіальних громадах. За 2018 рік кількість послуг, наданих через центри, складає понад 637 тисяч, що на 30,5 % більше, ніж за 2017 рік.

В області функціонує понад 40 суб'єктів інфраструктури підтримки бізнесу, а саме: бізнес-центр, фонди підтримки підприємництва, об'єднання підприємців та інші суб'єкти.

2.5.5. Інвестиційна діяльність

У 2014 році питома вага освоєних капітальних інвестицій у загальному обсязі по Україні склала 1,2 % – область посіла 20 місце серед регіонів, у 2018 році - 1,6 % (15 місце серед регіонів України).

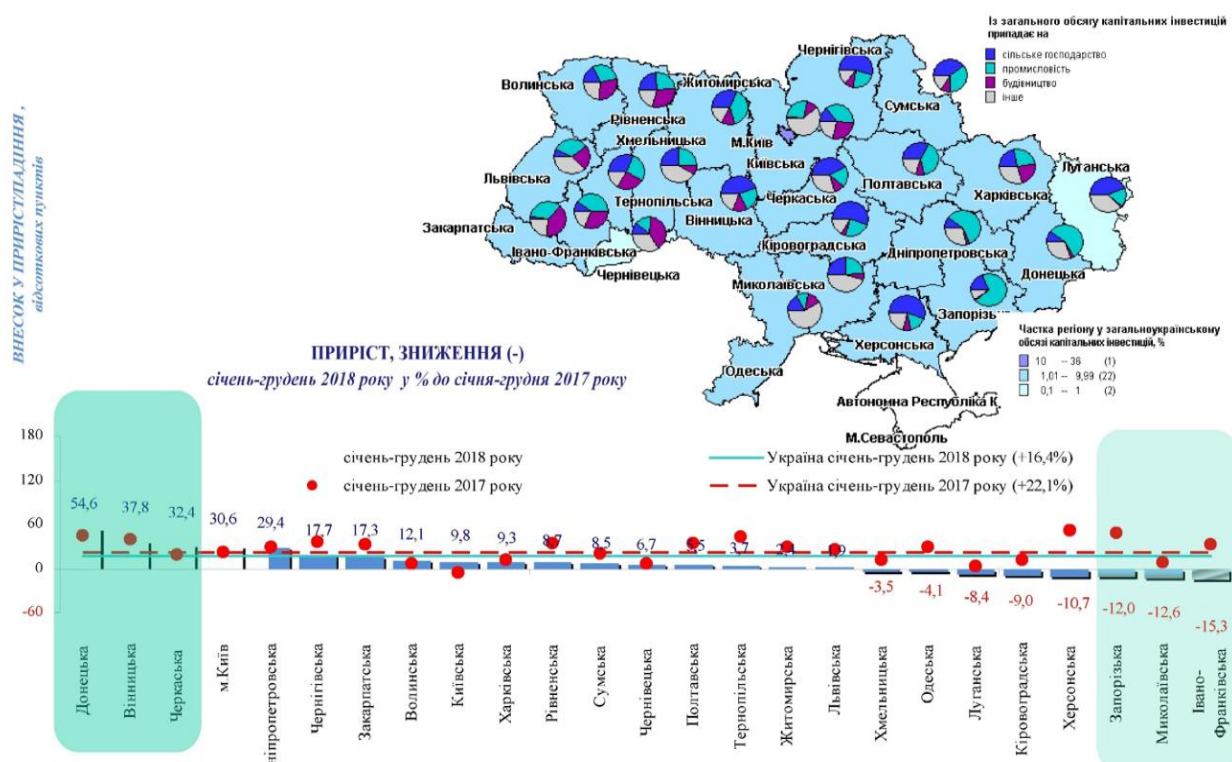

Рис. 16 Капітальні інвестиції в регіонах України, 2018 рік

Якщо у 2014 році область за темпом росту капітальних інвестицій отримала 17 місце, то у 2018 році – 6 місце, поступившись лише Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Черкаській та м. Києву.

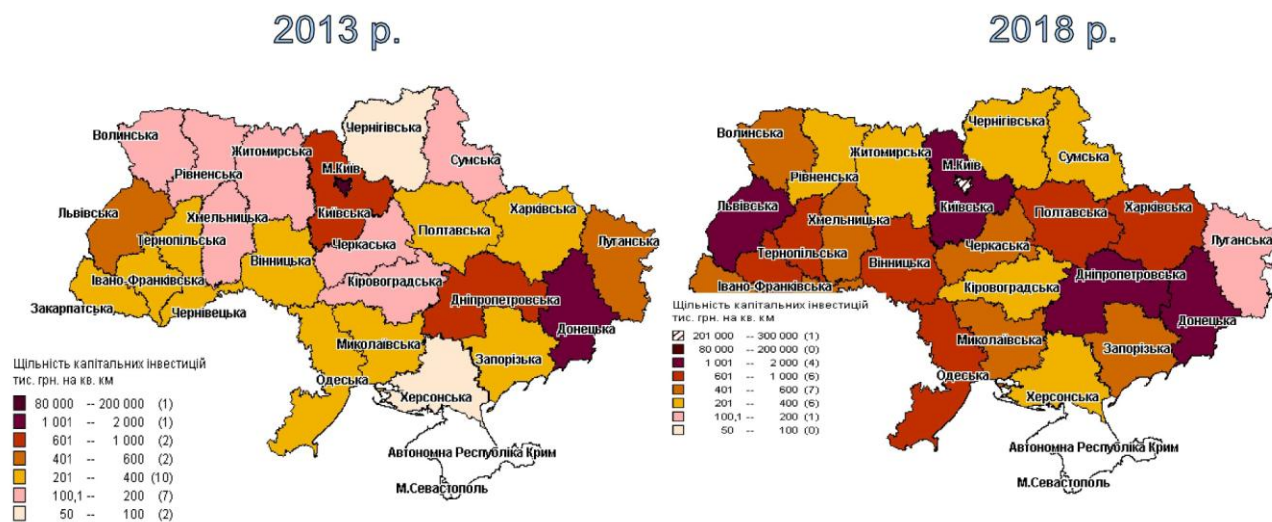

Рис. 17 Щільність капітальних інвестицій, тис. грн/км²

Загалом упродовж 2015–2018 років в регіоні спостерігалась тенденція росту обсягів освоєних капітальних інвестицій: індекс капітальних інвестицій залишався в межах від 112,0 % (за 2015 рік) до 134,8 % (за 2017) та 117,7 % (2018 рік).

В галузевому розрізі лідируючі позиції за обсягами освоєних інвестицій традиційно утримують сільське господарство, промисловість та будівництво. Упродовж останніх років спостерігається зростання питомої ваги освоєних капітальних інвестицій у сільському господарстві, лісовому та рибному – з 32,5 % у 2014 році до 44,5 % за 2018 рік та зменшення питомої ваги у промисловості – з 35,6 % у 2014 році до 23,6 % – у 2018 році, у будівництві – з 16,2 до 7,1 % відповідно.

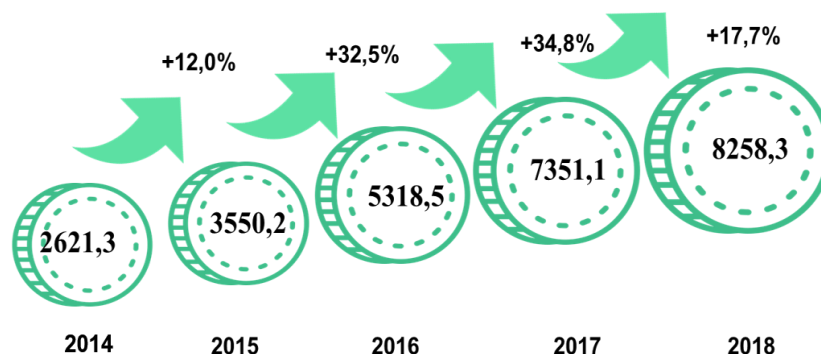

Рис. 18 Обсяг та динаміка капітальних інвестицій

Домінуючим джерелом фінансування капітальних інвестицій у структурі загального обсягу залишаються власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких освоюється від 78,7 % (2014 рік) до 75 % (2018 рік).

Обсяг прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) в області упродовж 2014–2018 рр. збільшився майже у 4,4 рази і станом на 01.01.2019 склав 435,6 млн дол. США. Питома вага області в загальному обсязі залучених прямих іноземних інвестицій по Україні склала у 2018 році відповідно 1,3 % проти 0,2 % у 2014-му.

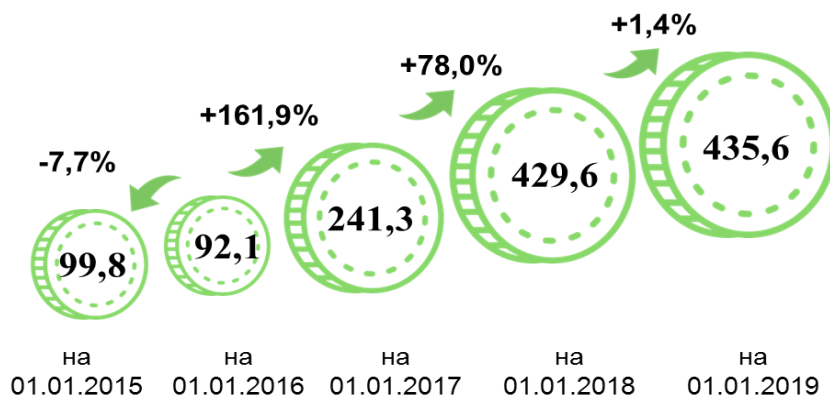

Рис. 19 Динаміка прямих іноземних інвестицій наростаючим підсумком з початку інвестування, млн дол. США

У 2018 році в економіку області були внесені прямі іноземні інвестиції з 38-ми країн світу. 85,5 % загального обсягу інвестицій належить інвесторам із Великої Британії. До найбільших інвесторів економіки області також входять: Польща, Кіпр, Нідерланди, Китай, Швейцарія, Латвія, Туреччина, Чехія та Естонія. Всього в області налічується 150 підприємств з іноземними інвестиціями.

В галузевому розрізі частка прямих іноземних інвестицій, внесених в промисловість зросла з 74,2 % від загального обсягу у 2014 р. до 92,4 % у 2018 р.

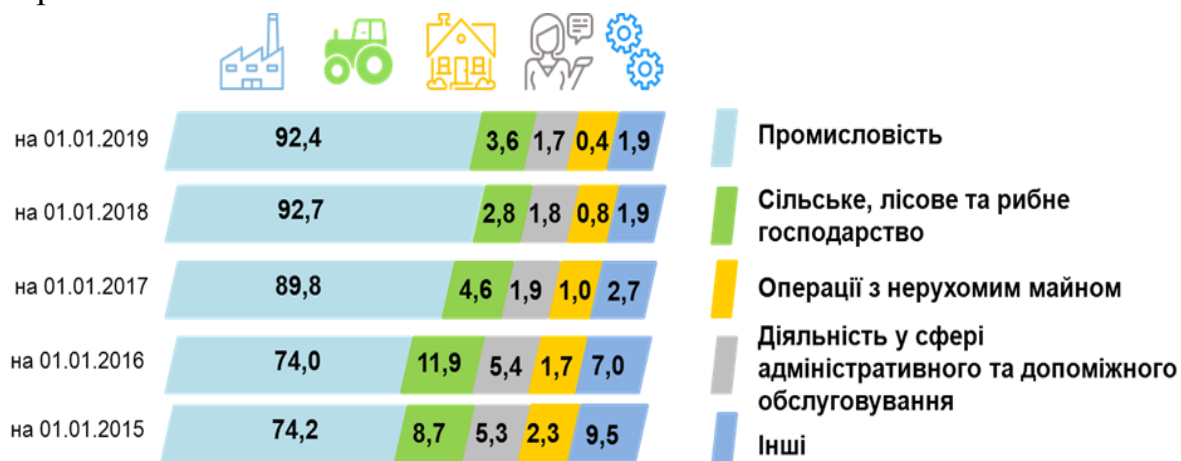

Рис. 20 Галузева структура прямих іноземних інвестицій, %

На території області протягом останніх 5-ти років реалізовано понад 100 інвестиційних проектів загальною вартістю понад 4,0 млрд грн, що дозволило створити близько 6,5 тис. нових робочих місць. Найбільша кількість проектів була реалізована у сільському господарстві, промисловості, в т.ч. у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, машинобудуванні, деревообробній промисловості, альтернативній енергетиці, туристичному комплексі тощо.

2.5.6. Зовнішньоекономічна діяльність.

У 2017–2018 роках зовнішньоекономічна діяльність підприємств Чернігівщини характеризувалась поступовим нарощенням обсягів торгівлі товарами та послугами. Зокрема, внесок експорту у ВРП регіону за 2017 рік наблизився до 40,0 % (проти 19,0 % у 2013 р.).

За результатами 2018 року показник обласного експорту становив 755 млн дол. США і досяг найкращого результату за всі роки незалежності України. При цьому за темпами росту експорту в загальноукраїнському рейтингу область протягом 2017–2018 років входила до ТОП-6 регіонів.

Разом з тим, товарна структура експорту області продовжує бути переважно сировинною. Лідуючі позиції експорту належать поставкам зернових культур (42,6 %), які порівняно з 2016 роком збільшилися у 3,4 раза (до 321,9 млн дол. США). Структуруючі експортні позиції товарів також продовжують утримувати готові харчові продукти (10,7 % в загальному експорті), папір та картон (9 %), деревина та вироби з деревини (7,5 %), взуття (5 %), машини, обладнання (3,6 %), текстильні матеріали та вироби (3,6 %).

Крім того, протягом останніх п'яти років регіональний експорт продовжував демонструвати поступову географічну диверсифікацію через зменшення орієнтованості на ринки країн СНД.

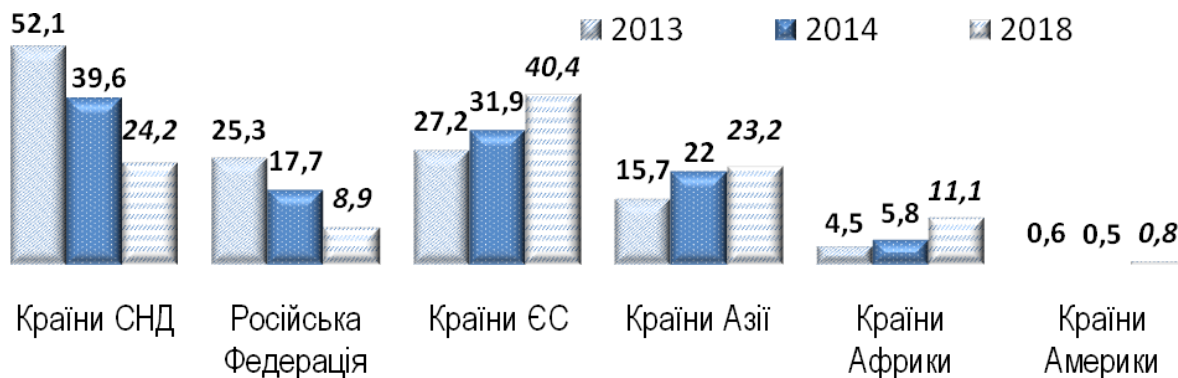

Рис. 21 Географічна диверсифікація регіонального експорту за 2013–2018 рр.

Сукупна частка ринку ЄС в обсязі регіонального експорту товарів зросла з 27,2 % у 2013 р. до 40,4 % у 2018 р.

Порівняно з 2014 роком, у 2018 р. на 14 % збільшився експорт до країн Азії (23,2 % загальнообласного показника експорту), у 2,1 раза – до країн Африки (11,1 % – у 2018 р. проти 5,8 % у 2014 р.), у 1,8 раза – до країн Америки.

Впродовж останніх двох років випереджаючий ріст експорту над імпортом сформував позитивне сальдо, розмір якого у 2017 р. становив 180,2 млн дол. США, а за результатами 2018 року досяг 271,7 млн дол. США.

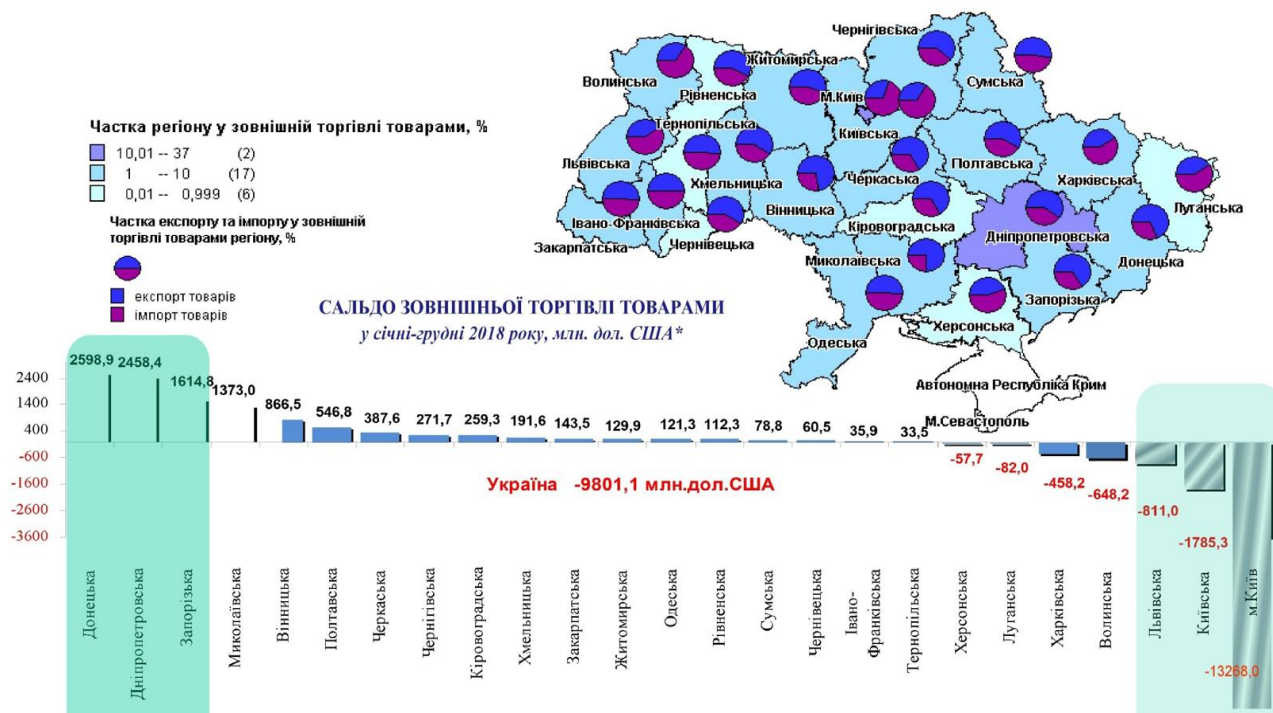

Рис. 22 Зовнішня торгівля товарами по регіонах України

Зовнішньоторговельні операції товарами у 2014-му році здійснювались з партнерами 120 країн світу, а послугами – з 78 країн, в 2018 році товарами – з 135 країн, послугами – з 80 країн, з них 28 країн ЄС.

2.5.7. Туризм

В Чернігівській області зосереджений значний історико-культурний та природно-рекреаційний потенціал, що робить територію регіону привабливою для розвитку різних видів туризму.

Природно кліматичні умови дають можливість для розвитку туризму у сільській місцевості. Кількість садиб сільського туризму в області складає 36 одиниць. В області все більшого розвитку набуває активний туризм, зокрема водний. Крім Десни, подорожі організовуються по річках Снов та Сейм.

Наявні водні об'єкти, джерела мінеральних вод, лісовий фонд, різноманітна ландшафтна структура сприятлива для збалансованого розвитку різних напрямків рекреаційної діяльності.

Протягом 2014–2018 років у середньому на 8,0 % щороку збільшується кількість екскурсантів туристичних об'єктів області.

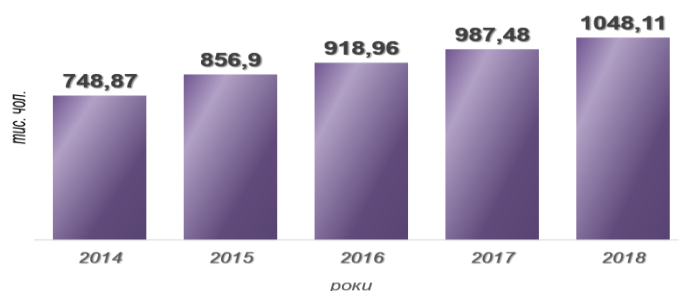

Рис. 23 Кількість екскурсантів області

Збільшуються надходження до бюджетів усіх рівнів від господарської діяльності суб'єктів туристичної галузі області.

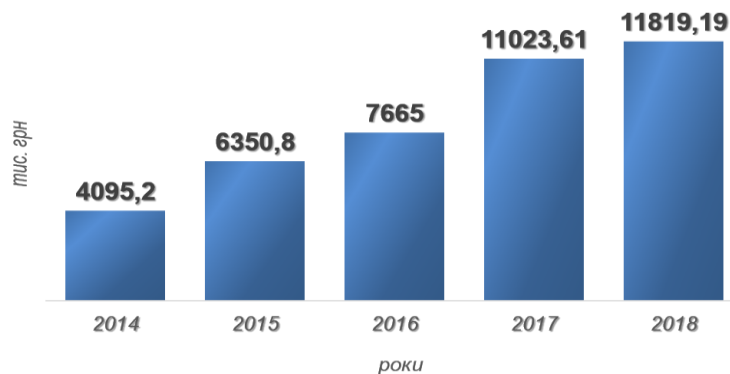

Рис. 24 Надходження до місцевого/державного бюджету від господарської діяльності суб'єктів туристичної діяльності Чернігівської області
(за КВЕД-2010, КВЕД-2005), тис. грн

2.6. Стан сфери досліджень та інновацій. Інтелектуальний капітал та інноваційний розвиток. Види економічної діяльності, які мають інноваційний потенціал

Наукові дослідження та розробки протягом 2017 року в області виконували 14 організацій різних секторів та галузей науки (у 2014 році – 16).

Більше половини наукових організацій належить до галузевого сектору науки. П'ята частина організацій, що займаються науковою діяльністю,

представляють академічний сектор науки, 14,3 % загальної кількості – це вищі навчальні заклади та 7,1 % – заводська наука.

Обсяг фінансування внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок у 2018 році по області становив 49,2 млн гривень (у 2014 році – 36,7 млн грн).

Основні наукові роботи проводяться у сфері сільськогосподарських (43,0 %), технічних (36,9 %) та природничих наук (14,1 %). З метою підвищення якості наукових досліджень на базі закладів вищої освіти області працюють профільні структурні підрозділи.

У 2017 році інноваційною діяльністю займалось 10 промислових підприємств (у 2015 році – 14).

Найбільш інноваційно активними були підприємства машинобудування, харчової та легкої промисловостей, в пріоритетах яких – впровадження інноваційних технологічних процесів та виробництво інноваційної продукції.

9 підприємств впровадили 75 нових (модернізованих) технологічних процесів. Це вдвічі більше ніж у 2015 році. Найактивніше нові технологічні процеси впроваджували підприємства машинобудівної галузі. Сім промислових підприємств області впровадили 97 інноваційних видів продукції, з яких 8 – машин та устаткування (в 2015 році 56 та 11 відповідно). Найактивніше впроваджували нові види продукції підприємства харчової та легкої промисловостей.

В результаті впровадження інновацій промисловими підприємствами області упродовж 2017 року поставлено на ринок та реалізовано на 345,4 млн грн інноваційної продукції, або 1,0 % до загального обсягу реалізованої промислової продукції (по Україні – 0,7 %). За цим показником область поступилась лише 7 регіонам.

2.7. Інфраструктура

2.7.1. Дорожня інфраструктура

Чернігівська область є прикордонною та забезпечує безперервний транзитний рух транспорту за межі України через 4 міжнародні автомобільні пропускні пункти («Нові Яриловичі», «Грем'яч», «Сеньківка», «Славутич»), і один міждержавний («Миколаївка») до країн Балтії, Білорусі, Росії. Через Чернігівську область проходить Критський міжнародний коридор № 9, що поєднує Україну, Республіку Білорусь, Російську Федерацію, країни Скандинавії, Польщу і Західну Європу.

Протяжність мережі автомобільних доріг загального користування складає 7722,4 км, із них: автомобільні дороги державного значення – 2970,9 км, місцевого значення – 4760,2 км.

До мережі автомобільних доріг державного значення відносяться 58 автодоріг (2 міжнародні – 337,4 км, 3 національні – 422,9 км, 8 регіональних – 895,1 км та 45 територіальних – 1315,5 км). Налічується 255 мостових споруд протяжністю 11,6 тис. пог. метрів.

Відповідно до нормативних міжремонтних термінів та фактичного стану покриття мережі доріг загального користування державного значення Чернігівської області потребують ремонту 1667,5 км автодоріг (56,3 % мережі автодоріг) з них: міжнародні, національні, регіональні – 954,5 км доріг (в т.ч.: капітальним ремонтом – 451,0 км, поточним середнім ремонтом – 503,5 км); територіальні – 713,0 км доріг (в т.ч.: капітальним ремонтом – 131,4 км, поточним середнім ремонтом – 581,6 км).

Серед основних видів вантажів, що транспортуються залізничним транспортом в Чернігівській області, більше 50 % складають зернові культури, 24 % – добрива, 7 % – кам'яне вугілля, 5 % – лісові вантажі та інші.

Маршрутна мережа Чернігівської області налічує 452 автобусних маршрути загального користування, в т.ч. приміських маршрутів – 217, міжміських – 144, міських – 91, які обслуговують 107 перевізників. На маршрутах задіяно близько 1100 транспортних засобів. Крім того, 22 міжнародних та 31 міжобласний автобусні маршрути загального користування проходять через автостанції області.

Для організації пасажирських перевезень в області функціонує 15 автостанцій ПАТ «Чернігівське ОПАС 17499», 1 ТОВ «Автотранспортне підприємство 17448», 1 ПАТ «Чернігівавтосервіс». Щодня в середньому автостанційними послугами користуються близько 4,4 тис. пасажирів, з платформ автостанцій відправляється близько 700 рейсів.

За останні п'ять років (по 2018 рік включно) знижуються обсяги перевезень пасажирів автомобільним транспортом. Станом на 01.01.2019 обсяги зменшились на 34,3 % (на 21,1 млн пас.) порівняно з рівнем 2014 року. Аналогічно за вказаний період знизився рівень пасажирообороту – на 23,9 % (на 171,8 млн пас. км). Натомість спостерігається позитивна тенденція щодо вантажних автоперевезень, а саме ріст обсягів перевезень вантажів автомобільним транспортом (з урахуванням перевезень фізичними особами-підприємцями) та вантажообороту склав відповідно +12,4 % (на 166,8 тис. т) та +69,0 % (на 403,4 млн ткм).

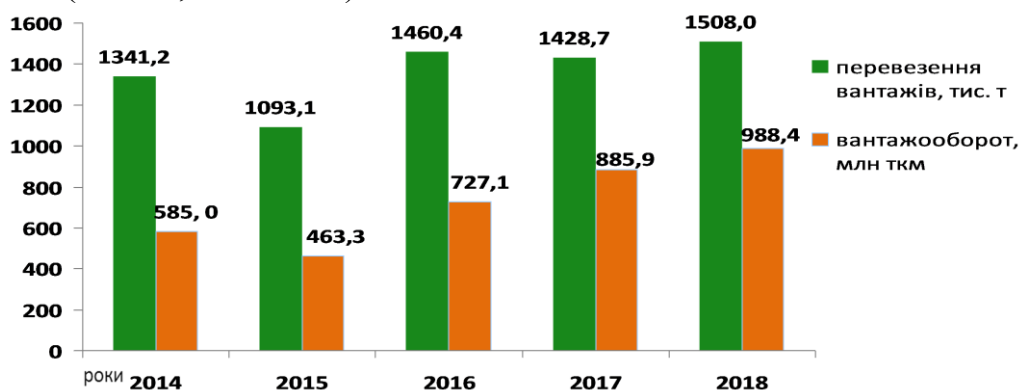

Рис. 26 Динаміка обсягів вантажних перевезень

2.7.3. Інфраструктура зв'язку

Чернігівська область є достатньо забезпеченою як фіксованим, так і мобільним видами зв'язку порівняно з іншими регіонами країни. Протягом останніх років інтенсивно розвивалась мережа мобільного зв'язку та національний сегмент Інтернету.

На 01 січня 2019 р. нараховувалось 163,4 тис. абонентів фіксованого телефонного зв'язку, у т.ч. в сільській місцевості – 37,0 тис.

Кількість абонентів мобільного зв'язку на 01 січня 2019 р. становила 1305,4 тис., з яких 1187,7 тис. – населення. Число абонентів кабельного телебачення становило 67,6 тис., абонентів мережі Інтернет – 673,7 тис., з них 533,5 тис. абонентів безпроводового широкосмугового доступу (ШСД) до мережі Інтернет.

Рис. 27 Забезпеченість населення фіксованим ШСД до Інтернету станом на 01 січня 2019 року, у розрахунку на 100 жителів

2.7.4. Енергетична інфраструктура

Енергопостачання та енергоспоживання

Система газопостачання Чернігівщини складається з понад 13,8 тис. км розподільчих газопроводів. Природним газом користуються понад 356,5 тисяч сімей, близько 2,5 тисяч підприємств та установ області, серед яких 7 потужних теплопостачальних підприємств. На даний час в області газифіковано 648 населених пунктів із 1511, що становить 42,8 %. Частка облаштування індивідуальними приладами обліку домогосподарств в області на кінець 2018 року становила 84 %.

Електропостачанням в області забезпечено 556,1 тис. побутових споживачів та 11,7 тис. юридичних осіб. Для транспортування електричної енергії експлуатується 34,4 тис. км повітряних та 1,6 тис. км кабельних ліній електропередачі різних класів напруги.

Загальна протяжність мереж зовнішнього освітлення в населених пунктах області становить 3746,6 км. За останні п'ять років протяжність мереж зовнішнього освітлення збільшилась на 1476,8 км або на 65,1 %. Кількість джерел зовнішнього освітлення збільшилась на 11,4 тис. одиниць (або 21,6%), з яких енергозберігаючих – 5,4 тис. одиниць (або 16,6 %).

Теплоенергетика

В області із 946 котелень на природному газі працюють 500 котелень (52,9 %), на твердих видах палива (вугілля, торф, пелети) та електроенергії – 446 котелень (47,1 %). Спеціалізовані підприємства теплоенергетики, яких по області нараховується 7, забезпечують теплом населення, бюджетні установи та промислові підприємства і мають на своєму балансі 203 котельні.

Крім того, в області 19 підприємств встановили котельні за власні кошти і забезпечують теплом 34 об'єкти бюджетної сфери з використанням твердого палива.

На сьогодні із загальної протяжності теплових мереж в області, яка становить 509,4 км, 171,1 км знаходиться у ветхому та аварійному стані, а це понад 33 %. Через зношеність теплових мереж підприємств теплоенергетики в середньому 15-25 % тепла витрачається при транспортуванні його споживачу. Зношеність основних фондів теплового господарства становить 50,9 %.

Енергозбереження. Використання альтернативних видів палива

З метою зменшення споживання природного газу за період 2015–2018 років на об'єктах теплоенергетики та бюджетної сфери області проведено реконструкцію 190 котелень із встановленням сучасного котельного обладнання, в тому числі на 59 з використанням альтернативних видів палива. Станом на 01.01.2019 частка сумарної потужності котелень на альтернативних видах палива в регіоні становить 16,2 % або 402,1 Гкал/год. (2017 рік – 11,1 %, 2016 рік – 7,3 %, 2015 рік – 5,3 %).

Виконання робіт по технічному переоснащенню об'єктів підприємств теплоенергетики дало змогу зменшити споживання природного газу на майже 3,0 млн м³ щорічно.

На сьогодні широкої популярності набуває розвиток альтернативної енергетики. Загальна потужність об'єктів електроенергетики, що працюють на альтернативних, відновлювальних джерелах енергії в Чернігівській області становить 10,3 МВт.

2.7.5. Житлово-комунальне господарство

Загальний житловий фонд області на 01.01.2018 становив 29,9 млн м², у тому числі міський – 15,0 млн м², сільський – 14,9 тис. м².

У середньому на кожного жителя області припадало 29,6 м² загальної площі, у т.ч. у міських поселеннях – 23,0 м², у сільській місцевості – 41,5 м².

За період 2014–2018 років в області побудовано індивідуальні та багатоквартирні житлові будинки загальною площею 642,6 тис. м², введено в експлуатацію 72 багатоквартирні житлові будинки.

Близько три чверті (74 %) житла збудовано в міських поселеннях.

Таблиця 1

Введення в експлуатацію житла

Роки	Обсяг введенного житла, тис. м ²	У % до попереднього року	Введено на 10 тис. населення, м ²	Міські поселення, тис. м ²
2014	120,3	63,0	1142,5	98,1
2015	190,5	158,4	1828,3	106,7
2016	106,0	55,7	1034,7	77,2
2017	127,9	120,6	1264,4	132,6
2018*	97,9	63,0	981,3	98,1

* - нове будівництво

Станом на 01.01.2019 в області для утримання житлових будинків створено 382 об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ), які обслуговують 433 житлових будинки, що становить 9,5 % від загальної кількості багатопверхових будинків (середній показник по Україні – 16,7 %).

За останні 5 років в області реалізувались ряд житлових програм, зокрема: Обласна програма підтримки індивідуального житлового

будівництва на селі «Власний дім»; підтримки житлового кредитування молоді; «Часткова компенсація відсоткової ставки кредитів комерційних банків молодим сім'ям та саодиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла»; «Компенсація процентних ставок за договорами, укладеними в рамках реалізації програми здешевлення вартості іпотечних кредитів», кредитування за рахунок коштів статутного капіталу Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» та інші.

Централізованим питним водопостачанням забезпечено: на 100 % – міста (усі 16 міст), на 100 % – селища міського типу (усі 29 смт) та на 17,5 % – сільські населені пункти (248).

2.8. Соціальна інфраструктура

2.8.1. Освіта

Система закладів освіти області складається із 444 закладів дошкільної освіти, 496 – загальної середньої, 72 – позашкільної, 15 – професійної, 23 – вищої освіти.

У 2018/2019 навчальному році здобували дошкільну освіту 30119 вихованців, що становить 96,3 % дітей віком від 3 до 6 років (у 2014/2015 н.р. – 90,3%).

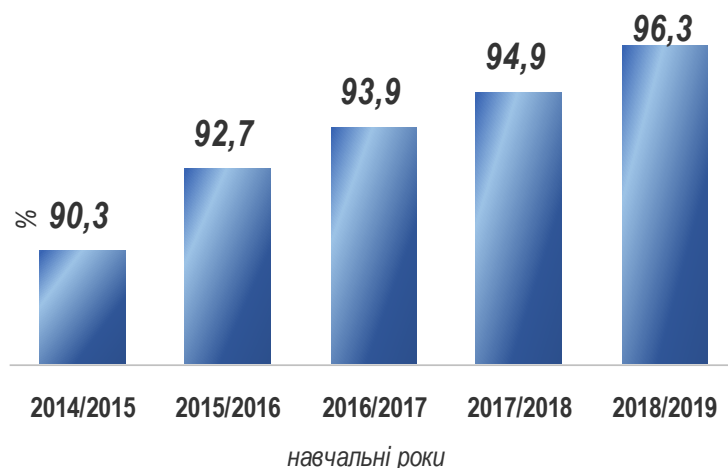

Рис. 28 Рівень охоплення дітей віком від 3-х до 6-ти років дошкільною освітою

Чисельність дітей на 100 місць у закладах дошкільної освіти становить 111 (у 2014/2015 н.р. – 115).

У 496 закладах загальної середньої освіти здобувають освіту 94082 учня (2014/2015 н.р. – 601 заклад, 89833 учні). Кількість малокомплектних закладів загальної середньої освіти становить 244 (49,2 %) (у 2014/2015 н.р. – 332 (55,2%)). На сьогодні створено 37 опорних шкіл з 20 філіями, у яких здобувають освіту 14024 учні.

Всіма видами транспорту організовано безперебійний підвіз 100 % учнів сільської місцевості.

Інклюзивною освітою охоплено 275 дітей, які навчаються у 109-ти закладах освіти (у 2014/2015 н.р. 56 дітей, 40 закладів). Відповідно до

кількості дітей від 2 до 18 років в області створено 12 інклюзивно-ресурсних центрів.

У 72 закладах позашкільної освіти гуртковою роботою охоплено 38290 учнів, що становить 43,7 % від загальної кількості дітей шкільного віку (у 2014/2015 н.р. – 70 закладів, 40534 вихованця або 45,1 %).

Підготовку робітничого потенціалу для підприємств, установ і організацій регіону здійснюють 15 державних закладів професійної (професійно-технічної) освіти. 40 % до загальної їх кількості зосереджено в обласному центрі, решта – розташовані в містах обласного значення, районних центрах, селищах та селах.

Відбувається поступова модернізація матеріально-технічної бази ЗПО. За останні 3 роки в закладах відкрито 4 НППЦ галузевого спрямування - Міжрегіональний та Регіональний НППЦ з підготовки монтажників санітарно-технічних систем та устаткування, Регіональний НППЦ зварювальних технологій та НППЦ сучасних швейних технологій та дизайну.

До освітньої мережі області входять 23 заклади вищої та фахової передвищої освіти. Це: 3 університети, 1 інститут, 1 академія, 14 коледжів, 2 технікуми та 2 училища. Послуги в перепідготовці та післядипломній освіті надає Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського.

У 2018/2019 н.р. освітні послуги отримали 21978 студентів за денною та заочною формами навчання. Показники щодо кількості студентів в області мають тенденцію до зменшення. Зокрема, у 2013/2014 н.р. у закладах вищої та фахової передвищої освіти області навчалися 28833 студенти.

2.8.2. Охорона здоров'я

Станом на 01.04.2019 у системі медичної допомоги області функціонує 20 обласних медичних закладів, 7 міських, 1 дитяча лікарня, 22 центральні районні лікарні, 2 пологових будинки, 27 центрів первинної медико-санітарної допомоги, 2 дитячі поліклініки, 1 поліклініка для дорослих, 4 стоматологічні поліклініки та 1 самостійна амбулаторія загальної практики сімейної медицини. До складу центрів первинної медико-санітарної допомоги входять, як підрозділи, 158 лікарських амбулаторій (з них 55 міських та 103 сільських) і 637 фельдшерсько-акушерських пунктів. Крім того, в області функціонують приватні медичні структури, діяльність яких ліцензується Міністерством охорони здоров'я України.

Таблиця 2

Мережа закладів охорони здоров'я відповідно до рівнів надання медичної допомоги

Кількість закладів	2014	2015	2016	2017	2018
первинної медичної допомоги	25	23	28	29	34
вторинного рівня медичної допомоги	42	42	40	36	36
третинного рівня медичної допомоги	30	30	30	30	20
лікарняних ліжок закладів вторинного рівня меддопомоги (на 10 тис. населення)	69,3	68,4	61,3	57,7	57,2
лікарняних ліжок закладів третинного рівня меддопомоги (на 10 тис. населення)	35,6	35,6	34,6	33,5	32,6
хоспісних ліжок (на 10 тис. населення)	1,9	1,8	1,4	1,3	1,2

Мережа лікувально-профілактичних закладів та ліжковий фонд приводяться у відповідність до обсягів надання медичної допомоги та до реальних потреб населення. Забезпеченість лікарняними ліжками зменшилась до 89,8 (2017 р. – 92,4) на 10 тис. населення, однак це перевищує середній показник по Україні – 67,5 (Житомирська область – 65,9, Сумська область – 80,8).

За 2014–2018 роки загальна кількість лікарів в області зменшилась на 162 особи (на 4,4 %), кількість середніх медичних працівників на 1055 (на 9,7 %). Одночасно збільшилась кількість лікарів загальної практики-сімейної медицини на 50 осіб (на 18,5 %).

Ситуація з транспортним забезпеченням закладів охорони здоров'я залишається складною. Так, в області наявність автотранспорту складає 77,5 % від нормативної потреби, вичерпався термін експлуатації у 558 транспортних засобів, що становить 83,3 % від наявного автотранспорту. Автомобільний парк служби екстреної медичної допомоги становить 84,3 % від нормативної потреби.

Всі заклади первинної медико-санітарної допомоги реорганізовані у комунальні некомерційні підприємства та уклали договори з Національною службою здоров'я України з метою здійснення фінансових гарантій надання медичної допомоги населенню. Розпочата реорганізація закладів вторинного та третинного рівня надання медичної допомоги.

В області забезпечена законодавча норма про вільний вибір лікаря. До електронної системи охорони здоров'я e-Health долучилися всі заклади первинної медичної допомоги. Станом на 10.05.2019 з лікарями підписано 756302 декларації.

З метою підвищення доступності медичного обслуговування до населення у сільській місцевості в області розроблено План спроможних мереж надання первинної медичної допомоги Чернігівської області. Розвитком спроможної мережі планується забезпечити функціонування 7 Центрів ПМД, 47 амбулаторій групової практики та 79 амбулаторій монопрактики.

В області створені 4 регіональні госпітальні округи: Чернігівський, Північний, Ніжинський, Прилуцький.

Рис. 29 Госпітальні округи Чернігівської області

2.8.3. Культура і відпочинок

Станом на 01.05.2019 мережа закладів культури системи Міністерства культури України та інших міністерств, відомств і організацій становить 1570 закладів: 759 клубів, 706 бібліотек, 33 музеї, 39 шкіл мистецтв, 2 коледжі, 5 театральних-видовищних підприємств, 1 зоопарк, 3 парки, 2 центри, 19 централізованих бухгалтерій.

У 39-ти територіальних громадах діє 604 заклади культури – 378 клубів, 193 бібліотеки, 14 музеїв, 19 шкіл мистецтв.

Збільшується кількість проведених централізованих заходів в галузі культури: з 41 у 2014 р. до 211 у 2018 р.

Таблиця 3

Основні показники закладів культури
та початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів

Показник	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Кількість театрів	4	4	4	4	4
Кількість відвідувань (тис. осіб)	281,83	311,8	391,8	420,2	447,5
Кількість концертних організацій	1	1	1	1	1
Кількість відвідувань (тис. осіб)	143,3	183,9	188,1	173,3	154,8
Кількість бібліотек	731	727	725	720	706
Фонд (тис. прим.)	9833,6	9679,7	9453,2	9551,1	9305,7
Кількість клубних закладів	773	769	767	764	759
Кількість місць (тис.)	195,1	194,2	193,4	188,8	182,0
Початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади	39	39	39	39	39
Кількість учнів (осіб)	8400	8514	8765	8928	9201
Клубні формування	3520	3603	4382	5273	5100
Проведення культурно-мистецьких заходів	38 100	38 432	37 576	36 434	35 687

Спостерігається тенденція до зменшення бібліотечних закладів - 2014 р. 731, 2018 рік – 706 бібліотек. Користувачів-дітей обслуговують 34 дитячі бібліотеки.

В області збережено мережу мистецьких шкіл (39), з них 1 – хореографічна та 1 – художня. Школи мають 56 філій, розташованих у сільській місцевості. Кількість учнів збільшилась на 9,5 %.

Таблиця 4

Кількість мистецьких шкіл / кількість учнів

Область	2013/2014 н.р.	2014/2015 н.р.	2015/2016 н.р.	2016/2017 н.р.	2017/2018 н.р.
Україна	1395 / 328 900	1307 / 306 085	1295 / 301 716	1296 / 304 701	х
Чернігівська область	39 / 8400	39 / 8514	39 / 8765	39 / 8928	39 / 9201

В області працюють: 1 театральний заклад (Комунальний заклад «Ніжинський академічний український театр ім. М.М. Коцюбинського» Чернігівської обласної ради) та 4 театральні-видовищні підприємства:

Комунальне підприємство «Чернігівський обласний академічний український музично-драматичний театр ім. Т.Г. Шевченка» Чернігівської обласної ради; Комунальне підприємство «Чернігівський обласний молодіжний театр» Чернігівської обласної ради; Комунальне підприємство «Чернігівський обласний театрально-видовищний дитячий (ляльковий) театр ім. О.П. Довженка» Чернігівської обласної ради; з них 1 концертна організація – Комунальне підприємство «Чернігівський обласний філармонійний центр фестивалів та концертних програм» Чернігівської обласної ради.

Таблиця 5

Діяльність театральних закладів області

Рік	Кількість вистав та концертних програм, од.	Кількість глядачів, тис.	Сума доходу, тис. грн	Нові вистави та концертні програми	Гастрольні заходи по Україні, участь у фестивалях	Гастрольні заходи за кордон	Проведені фестивалі
2014	1543,0	281,83	3780,011	91	50	4	3
2015	1704,0	311,8	5071,632	90	54	6	5
2016	1815,0	391,8	6780,543	85	95	51	6
2017	1825,0	420,2	7663,0	88	60	18	6
2018	1851,0	447,5	10386,8	94	105	23	7

2.8.4. Фізична культура і спорт

В області розвивається 75 видів спорту, з яких 26 – олімпійські (23 літніх та 3 зимових) із загальною кількістю тих, що систематично займаються 25,6 тис. осіб. З них: 14,8 тис. – учні дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ), 203 – спортсмени вищих категорій – вихованці шкіл вищої спортивної майстерності (ШВСМ), 10,5 тис. – ті, що займаються у спортивних клубах.

Інфраструктура спортивних закладів налічує 48 дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ), з яких 5 – спеціалізовані школи олімпійського резерву (СДЮШОР), 2 школи вищої спортивної майстерності (ШВСМ), 3 центри фізичного здоров'я населення «Спорт для всіх» (обласний та два міських), обласний центр «Інваспорт», державний «Центр олімпійської підготовки з біатлону», державне підприємство «Олімпійський навчально-спортивний центр «Чернігів», дві бази олімпійської підготовки (з біатлону та важкої атлетики), 115 спортивних клубів, 69 громадських організацій фізкультурно-спортивного спрямування.

Рівень охоплення дітей і учнівської молоді віком 6-18 років систематичними заняттями у спортивних школах становить 14,8 % (на 0,3 % вище середнього показника по Україні).

Спортивна база області складається із 27-ми стадіонів, 405-ти спортивних залів, 3-х критих 25-ти метрових плавальних басейнів, 941-го спортивного майданчика (з них 52 – з синтетичним покриттям), 689-ти футбольних полів, 41-го фізкультурно-оздоровчого центру, 5-ти лижних баз, 4-х веслувальних баз, 1-ї кінно-спортивної бази, 66-ти стрілецьких тирів та 111-ти тренажерних залів.

Протягом 2015–2018 років із залученням приватних інвестицій в області збудовано 3 капітальні спортивні споруди, а саме: стадіон в с. Плиски

Борзнянського району ; І черга фізкультурно-спортивного комплексу «Чернігів-Арена» в м. Чернігів; спортивний зал для тенісу 21х36 м з готелем на 150 місць на території спорткомплексу «Хімік» в м. Чернігові.

Крім того, збудовано 29 міні-футбольних полів зі штучним покриттям в місцях проживання, навчання та масового відпочинку населення.

Загалом, протягом 2015–2018 років реконструйовано 40 і відремонтовано 212 капітальних спортивних споруд.

2.8.5. Система соціального захисту та соціального забезпечення населення

Надання соціальних послуг громадянам забезпечують 42 установи соціального обслуговування. У структурі установ створено і діють: 42 відділення соціальної допомоги вдома, 16 відділень денного перебування, 25 відділень стаціонарного догляду для постійного та тимчасового проживання, 29 відділень організації надання адресної грошової та натуральної допомоги.

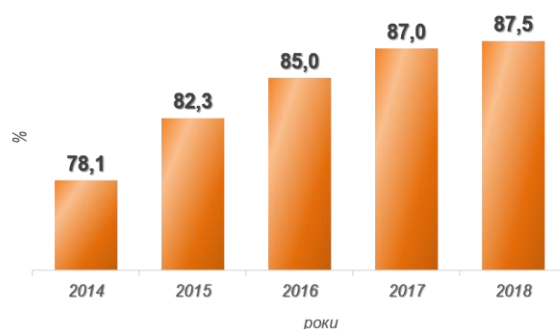

Рис. 30 Рівень охоплення населення соціальними послугами, %

Соціальний захист осіб, які не можуть отримати послуги на рівні громади, здійснюють загальнообласні заклади. У системі соціального захисту населення області функціонує 9 будинків-інтернатів, із них: 2 геріатричні пансіонати, 6 психоневрологічних інтернатів та 1 дитячий будинок-інтернат для дітей з вадами фізичного, розумового розвитку та психічними розладами.

Надання комплексу реабілітаційних послуг дітям з інвалідністю до 18 років, у тому числі родинам, які виховують дитину з інвалідністю, в області працюють 4 центри комплексної реабілітації: КУ «Обласний центр комплексної реабілітації дітей з інвалідністю “Відродження”» Чернігівської обласної ради у м. Чернігові, центри у Козелецькій ОТГ та містах Ніжин та Прилуки. Упродовж року центри охоплюють послугами понад 1,5 тис. дітей з інвалідністю.

2.8.6. Підтримка сімей та дітей

В області проживає 6795 багатодітних сімей, в яких виховується більше 23 тис. дітей.

Забезпечується головне право кожної дитини – право на виховання в сімейному оточенні. Охоплення дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, зросло з 82,4 % з початку 2014 року до 92,7 % на кінець 2018 року. Станом на 01.06.2019 відсоток охоплення дітей сімейними формами виховання становить 92,7 %.

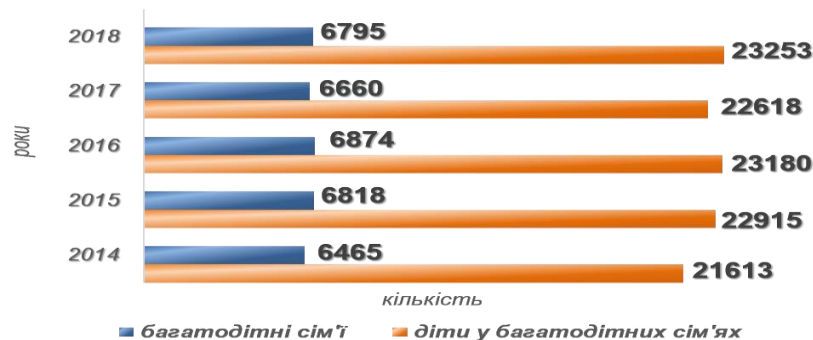

Рис. 31 Кількість багатодітних сімей у регіоні

Рис. 32 Прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу в області

Надання соціальних послуг сім'ям з дітьми та молоді, які опинилися чи можуть потрапити у складні життєві обставині, забезпечують центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, фахівці із соціальної роботи та спеціалісти в об'єднаних територіальних громадах. Станом на 01.06.2019 в Чернігівській області діють 26 центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (1 обласний, 2 міських, 16 районних, 7 в ОТГ), в яких працюють 303 працівники (з них 131 – фахівець із соціальної роботи, 18 психологів, 2 методисти та інші).

Масовою формою організації дитячого оздоровлення і відпочинку є оздоровчі та відпочинкові заклади.

Таблиця 6

Кількість оздоровчих закладів області

Рік	Всього закладів	з них:					
		закладів оздоровлення			закладів відпочинку		
		поза-міські	санатор-ного типу	дитячі центри	з денним перебуванням	праці і відпочинку	наметові містечка
2016	498	19	3	-	475	-	1
2017	487	20	1	-	465	-	2
2018	485	16	1	-	466	-	2

2.8.7. Розвиток громадянського суспільства

Станом на 01.01.2019 зареєстровано 2273 громадські організації, 2470 профспілкових організацій, 14 творчих спілок, 27 організацій роботодавців. За даними Головного управління статистики в Чернігівській області, станом на 01.01.2018 звіти про свою діяльність подали 535

громадських організацій. При 23-х органах виконавчої влади області діють громадські ради.

Взаємодію влади і громадськості на обласному рівні також забезпечує Координаційна рада з питань сприяння розвитку громадянського суспільства при Чернігівській обласній державній адміністрації (створена у 2016 р.).

У 2018 році кількість молодіжних громадських організацій з напрямку розвитку молодіжної політики становила 34 одиниці.

Таблиця 7

**Участь молоді у заходах за підтримки громадських організацій,
що працюють з молоддю, в області**

Показник	2016	2017	2018
Кількість молоді/осіб	160 607	156 770	160 919
Кількість заходів	30 189	53102	53 110

У 2017 році в області створено комунальну установу «Чернігівський обласний молодіжний центр».

Правозахисна інфраструктура Чернігівської області є розгалуженою та включає діяльність: громадської приймальні з надання безоплатної первинної правової допомоги Головного територіального управління юстиції у Чернігівській області; Чернігівського регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, діяльність якого поширюється на територію всієї Чернігівської області; Чернігівського місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, якому підпорядковуються Городнянське, Козелецьке, Ріпкинське, Славутинське бюро правової допомоги; Менського місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, якому підпорядковуються Корюківське, Коропське, Новгород-Сіверське, Сновське, Семенівське та Сосницьке бюро правової допомоги; Ніжинського місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, якому підпорядковуються Бахмацьке, Бобровицьке, Борзнянське, Ічнянське, Носівське, Прилуцьке, Срібнянське, Варвинське та Талалаївське бюро правової допомоги; адвокатів, які надають правову допомогу на платній основі у встановленому законодавством порядку.

2.9. Інформаційний простір

Інформаційний простір Чернігівщини є достатньо насиченим, зареєстровано 362 друкованих ЗМІ місцевої форми розповсюдження, з яких, за орієнтовними оцінками, виходить у друк 90 (сумарним разовим тиражем близько 720 тис. примірників): 82 газети, 5 журналів, 2 збірники, 1 бюлетень.

Більшість друкованих видань розповсюджуються на всю область – 61, в межах одного району – 19, декількох районів – 1, міст – 9.

У 2016–2018 роках в області відбувся процес реформування державних та комунальних друкованих ЗМІ. Наразі працюють 25 редакцій реформованих видань, з яких 24 – колишні комунальні районні і міські газети, 1 — колишня газета Головного управління юстиції в області.

В області діють 17 місцевих юридичних осіб – ліцензіатів Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. Усі місцеві телемовники (3 комунальні та 2 приватні) мають локальну сферу розповсюдження: на

території міст Чернігів, Ніжин, Прилуки та прилеглих районів. Виключно цифровий ефірний сигнал мають 2 телемовники, кабельний та цифровий ефірний – 1; виключно аналоговий ефірний – 1; кабельний – 1.

Усі радіоорганізації (2 комунальні та 4 приватні) здійснюють мовлення ефірним способом на території окремих населених пунктів та районів: міст Прилуки, Чернігів, Борзна, селища Короп, Чернігівського, Куликівського, Варвинського, Прилуцького, Срібнянського, Коропського районів.

Працює філія ПАТ «Національна суспільна телерадіокомпанія України» «Чернігівська регіональна дирекція», яка здійснює цифрове ефірне телемовлення з логотипом «UA: Чернігів», а також проводове та ефірне радіомовлення. Вона ж має найбільший обсяг покриття території Чернігівщини як теле-, так і радіомовленням.

Покриття Чернігівської області сигналом цифрового телебачення мультіплексів МХ-1, МХ-2, МХ-3 та МХ-5 здійснюється 6 передавачами ТОВ «Зеонбуд» і становить від 60–65 % (за оцінками Концерну РРТ) до 90–95 % (за оцінками ТОВ «Зеонбуд») її території.

2.10. Диспропорції у розвитку територій

За рівнем урбанізації Чернігівщина займає дев'яте місце в Україні, проте більше 60 % міського населення зосереджено у 3 найбільших містах – Чернігові, Ніжині, Прилуках, які виступають основними центрами розселення області.

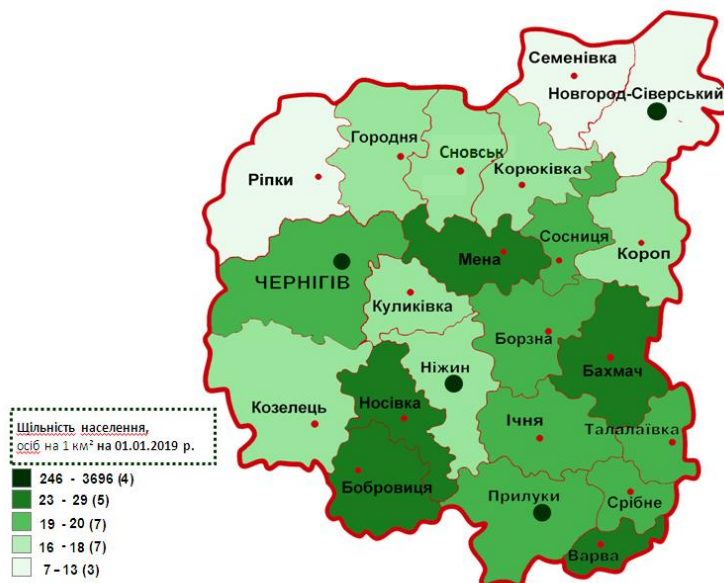

Рис. 33. Щільність населення області

Райони суттєво відрізняються як за територією (найменша – у Срібнянському, Варвинському, Талалаївському районах – в межах 579-633 км², найбільша – у Козелецькому – 2660 км²), так і за чисельністю населення – від 10,9 тис. осіб у Срібнянському до 52,1 тис. осіб – у Чернігівському районі. В області (крім 3-х густозаселених великих міст) є 11 районів із дуже низькою густотою населення (менше 19-ти осіб/км²), більшість із яких розміщені на півночі області та в значній віддаленості від обласного центру. Населення розподіляється нерівномірно – від 7 осіб на км² у Новгород-Сіверському районі, до 29 осіб на км² у Бахмацькому.

Значно різняться території і в економічному розвитку. На це впливає наявність або відсутність потужних промислових підприємств, стан розвитку сільського господарства, залучення інвестицій. За обсягом реалізованої промислової продукції на одну особу у 2018 році співвідношення максимального та мінімального значення на районному рівні склало 307,9 рази. Серед районів області у 2018 році найбільше реалізованої промислової продукції на одного мешканця припадало у Корюківському районі (114,5 тис. грн), найменше – у Бахмацькому (371,9 грн).

Різноманітність природних умов зумовлює різну ефективність ведення сільського господарства. Так, на 100 гектарів сільгоспугідь у Срібнянському районі вироблено сільгосппродукції на суму 1220,7 тис грн, у Бахмацькому – на 1144,1 тис грн, тоді як у Семенівському – 412,7 тис. грн, Новгород-Сіверському – 516,5 тис грн., Сновському – 562,1 тис. грн. Різниця між максимальним і мінімальним значенням становить майже 3 рази.

За обсягом капітальних інвестицій на одну особу співвідношення максимального і мінімального значення становить 24,6 рази. Найбільші обсяги припадали на одного мешканця у Варвинському районі – 65,8 тис. грн, найменші – Сосницькому – 2,7 тис. грн.

Значна різниця між районами і за обсягом податкових надходжень на одну особу (у 2,9 рази) – від 9,1 тис. грн у Варвинському районі до 3,1 тис. грн – у Сосницькому.

В Україні віддаленими від регіонального центру на відстань понад 100 км є близько 25% усіх адміністративних районів. Чернігівська область відноситься до регіонів, де цей показник значно вище середнього – 12 районів області розміщені на відстані понад 100 км від обласного центру, що свідчить про диспропорцію системи розселення і певним чином впливає на функціонування адміністративно-територіальної системи.

2.11. Екологічна ситуація

Стан атмосферного повітря. У 2017 році викиди від стаціонарних джерел в області склали 31,574 тис. тонн, що на 5,528 тис. тонн (14,9 %) менше викидів 2016 року.

У розрахунку на одну особу такі викиди склали 30,752 кг і в порівнянні з 2016 роком зменшились на 4,953 кг. Викиди від пересувних джерел зменшилися на 10,5 % (з 44,019 тис. тонн у 2000 році до 39,406 тис. тонн у 2015 році).

Найбільші обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря мають підприємства: енергетики 37,8 % від загальних викидів стаціонарними джерелами по області; сільського господарства, мисливства – 32,4 %; добування сирої нафти та природного газу – 7%.

Найбільшим забруднювачем атмосферного повітря в залишається КЕП «Чернігівська ТЕЦ» ТОВ фірми «ТехНова», викиди якого складають близько 85,2 % викидів стаціонарних джерел підприємств міста.

Забруднення поверхневих водних ресурсів. За даними суб'єктів системи моніторингу області, за останні 5 років гідрохімічні показники якості поверхневих вод у створах спостереження в цілому не зазнали значних змін і

переважно відповідають гранично допустимим концентраціям для водойм рибогосподарського призначення.

На екологічний стан поверхневих вод області впливає скид недостатньо очищених стічних вод внаслідок неефективної роботи каналізаційно-очисних споруд, не винесення в натуру прибережних захисних смуг і водоохоронних зон, а також їх недодержання, насамперед в населених пунктах, засмічення водойм побутовими відходами. Головні джерела забруднення поверхневих водних об'єктів – підприємства комунального господарства.

В області діють 22 комплекси очисних споруд повної біологічної очистки; 4 комплекси очисних споруд повної біологічної очистки, які працюють, як накопичувачі; 1 комплекс фізико-механічної очистки та 41 комплекс полів фільтрації.

Екологічний стан поверхневих вод області залежить від використання водних ресурсів сусідніми державами, оскільки на територіях Республіки Білорусь і Російської Федерації формується 84 % річкових вод басейну р. Дніпро. Основними забруднюючими речовинами транскордонних водотоків є органічні речовини, залізо загальне, марганець, іони амонію, фосфат-іони.

Природні об'єкти та збереження біорізноманіття. Природно-заповідний фонд (ПЗР) Чернігівщини нараховує 666 об'єктів загальною площею 261 244,31 тис. га, що становить 7,83 % площі області. Природно-заповідний фонд складають 2 національні природні парки, 3 регіональні ландшафтні парки, 450 заказників, 137 пам'яток природи, 19 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 52 заповідні урочища, 2 дендрологічні парки, Менський зоопарк.

ПЗР характеризується значною кількістю об'єктів невеликої площі (більше половини об'єктів мають площу до 100 га), переважна більшість з яких гідрологічні (11 заказників загальнодержавного і 438 заказників місцевого значення).

Утворення та накопичення відходів. Значний негативний вплив на об'єкти довкілля області здійснюють: промислові токсичні відходи, які утворилися в результаті реформування аграрного сектору економіки – непридатні та заборонені до використання хімічні засоби захисту рослин, накопичені обсяги золи КЕП «Чернігівська ТЕЦ» ТОВ фірми «ТехНова» та тверді побутові відходи. Знижують рівень екологічної безпеки області насамперед незначні обсяги відходів, що накопичені, а стан тих місць, де вони зберігаються.

У 2017 році утворилось 732,7 тис. тонн відходів (у 2013 році – 674,7 тис. тонн).

Станом на 01.01.2019 в обласний реєстр внесено 498 місць видалення твердих побутових відходів, у тому числі 489 сіттезвалищ та 9 полігонів.

Також особливу проблему для області становлять небезпечні та заборонені до використання хімічні засоби захисту рослин (ХЗЗР), яких на 01.04.2019 на території області зберігається 284,3 тонни. Непридатні ХЗЗР зберігаються у 52-х складських приміщеннях, які знаходяться у незадовільному стані.

Екологічно-небезпечні об'єкти області. На території області знаходяться 736 потенційно небезпечних об'єктів та об'єктів підвищеної небезпеки, на

яких зберігається значна кількість хімічних, вибухових і пожежонебезпечних речовин. На 17 хімічно небезпечних підприємствах зберігаються та використовуються 5617,5 т небезпечних хімічних речовин, з них аміаку – 5328,3 т, інших небезпечних хімічних речовин – 289,2 т.

Ситуація на територіях, постраждалих внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, стан радіаційної безпеки. Радіаційний стан територій, забруднених у результаті Чорнобильської катастрофи, на сьогодні стабілізувався і формується в основному під впливом довгоживучих радіонуклідів цезію-137 та стронцію-90.

Крім того, область розміщена в зоні потенційно небезпечного впливу можливих аварій на трьох АЕС: Курській (Росія), Смоленській (Росія) та Ігналінській (Литва). Крім вищезгаданих, Чернігівщина може зазнати негативного впливу в разі аварії на Калінінській АЕС (Росія), Нововороніжській АЕС (Росія) і на АЕС, що розташовані в Болгарії, Угорщині, Чехії та Словаччині.

2.12. Фінансово-бюджетна ситуація

У 2018 році обсяг фактично отриманих доходів зведеного бюджету області (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) склав 14 916,3 млн грн, що у 2,6 рази більше ніж у 2014 році.

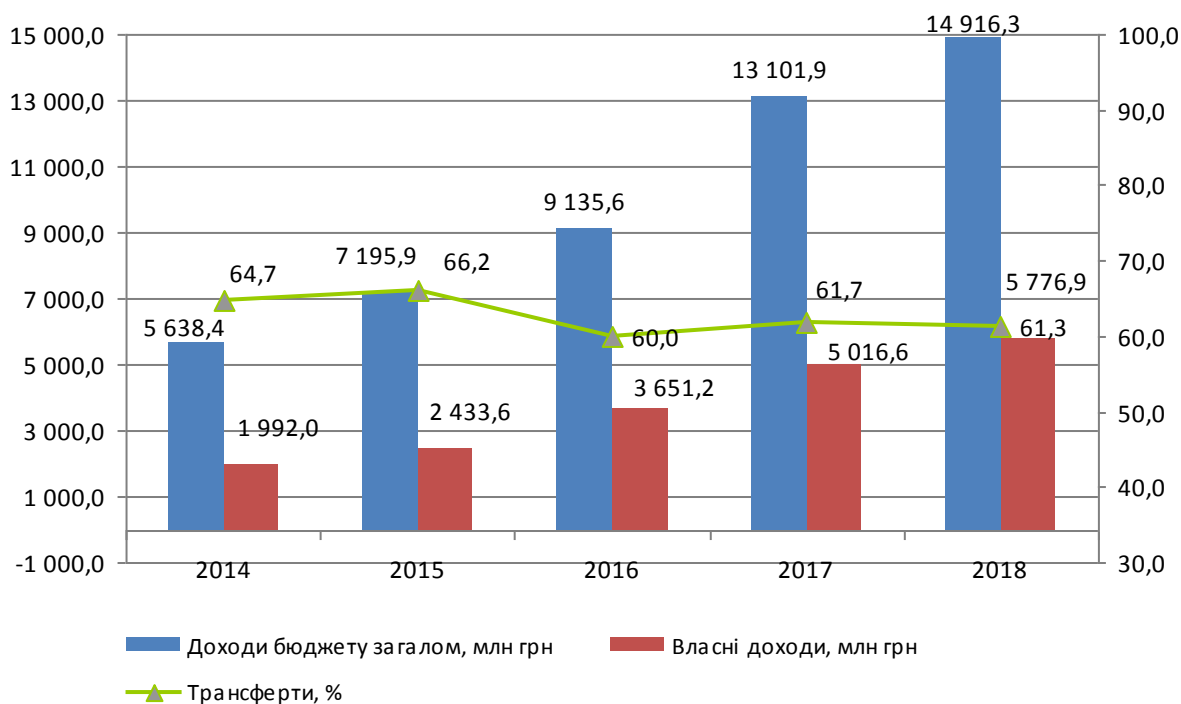

Рис. 34 Доходи зведеного бюджету Чернігівської області у 2014-2018 роках, млн грн

Доходи зведеного бюджету області в розрахунку на одного мешканця, з урахуванням офіційних трансфертів з державного бюджету, за 2018 рік склали 14 622,7 грн, що на 0,5 % більше середньодержавного показника.

У структурі доходів місцевих бюджетів трансферти кожного року переважали власні доходи цих бюджетів – 61,3%.

Власні доходи бюджетів Чернігівщини по загальному і спеціальному фондах (без трансфертів) в 2018 році склали 5 776,9 млн грн (порівняно з 2014 роком їх обсяг збільшився у 2,9 рази). У тому числі доходів загального фонду бюджетів області одержано в сумі 5 276,1 млн грн, що в розрахунку на одного мешканця регіону склало 5 172,3 грн, а це на 14,3% менше середнього показника по Україні.

У структурі податкових надходжень бюджетів області в 2018 році найбільша питома вага належить податку на доходи фізичних осіб – 62,3% (3 176,1 млн грн) до їх загального обсягу, надходження плати за землю склали 13,3% (677,1 млн грн), єдиного податку – 13,0% (664,6 млн грн), акцизного податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизними товарами та ввезеного на митну територію України пального – 5,9% (302,1 млн грн), податку на прибуток підприємств – 1,0% (49,9 млн грн).

Обсяги видатків та кредитування місцевих бюджетів зросли з 5 568,3 млн грн в 2014 році до 14 973,5 млн гривень у 2018 році. У розрахунку на одного жителя області видатки та кредитування бюджету в 2018 році склали 14,7 тис. гривень.

Зросли і капітальні видатки, які в 2018 році склали 1 464,8 млн грн, проти 181,0 млн грн у 2014 році.

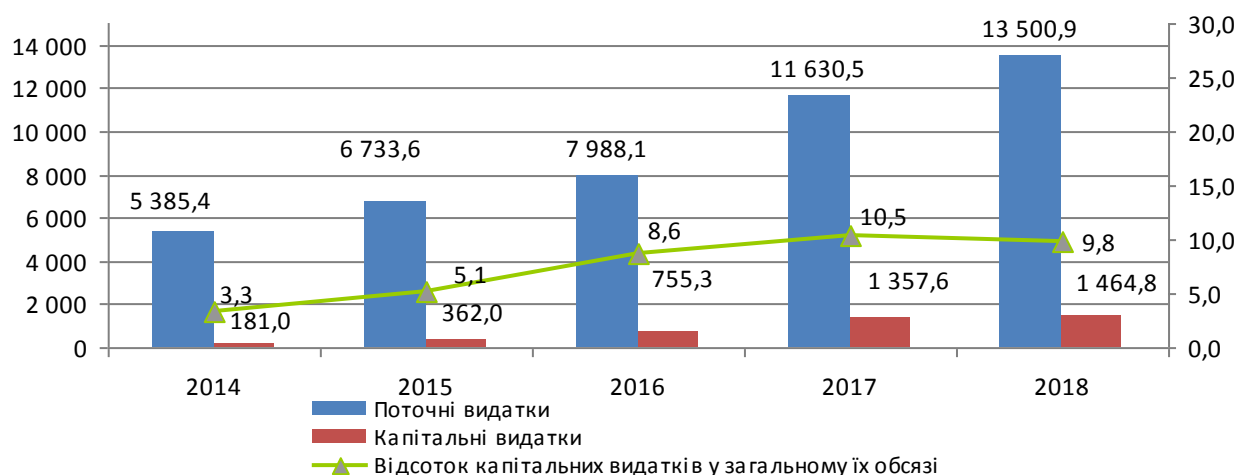

Рис. 35 Поточні та капітальні видатки у бюджетах Чернігівської області в 2014-2018 роках, млн грн

Особливу роль у соціально-економічному розвитку територій відіграє бюджет розвитку місцевих бюджетів, який переважно складається із капітальних видатків, проте не враховує видатки, проведені за рахунок власних надходжень бюджетних установ. За рахунок коштів бюджету розвитку здійснюється будівництво та реконструкція установ соціально-культурної сфери і комунальних об'єктів, капітальний ремонт доріг, житла та об'єктів благоустрою, придбання техніки і обладнання для комунальних підприємств тощо.

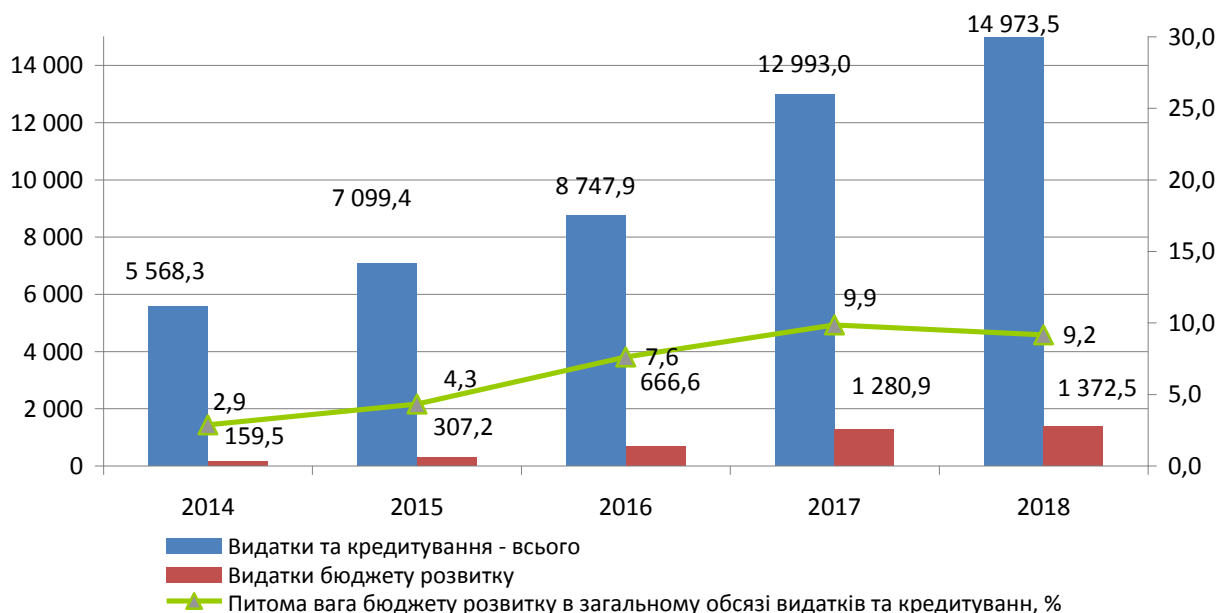

Рис.36 Видатки бюджету розвитку місцевих бюджетів Чернігівської області в 2014-2018 роках, млн грн

2.13. Врахування гендерного компонента відповідно до актуальних потреб галузей і регіону

У структурі постійного населення Чернігівської області переважають жінки. Протягом останніх чотирьох років їхня частка в загальній чисельності залишається незмінною та становить 54,6%. За цим показником Чернігівщина випереджає решту регіонів України (в Україні – 53,7%).

За останні роки в області спостерігається поступова інтеграція гендерної складової в усі сфери державної політики, забезпечення функціонування ефективного механізму протидії гендерно зумовленому насильству та торгівлі людьми. Є помітний прогрес у досягненні збалансованої участі жінок і чоловіків у процесі прийняття політичних та суспільних рішень.

На управлінському рівні зростає представництво жінок на керівних посадах. За результатами місцевих виборів в Україні у 2015 році найбільший рівень представництва жінок у Чернігівській міській раді – 33,3% за наявності законодавчої норми не менш як 30%. Середній рівень представництва жінок в міських радах по Україні – 18,1%.

Гендерний компонент включено в Комплексну обласну програму підтримки сім'ї, забезпечення гендерної рівності та протидії торгівлі людьми на період до 2020 року та враховується в інших регіональних програмах. Проводиться активна робота щодо поширення колективного регулювання трудових відносин як механізму дотримання гендерної рівності у трудових відносинах, майже 81 % колективних договорів враховують ці аспекти.

Проте, існує гендерний розрив в оплаті праці. Середня заробітна плата жінок в області на кінець 2018 року становила 6422 грн, а чоловіків – 8164 грн, тобто на 27,1 % більше. Це є типовим явищем в Україні.

2.14. Основні висновки

- область є однією з найбільших в Україні за площею, проте найменш заселеною, крім того має асиметричну систему розселення – 12 районів області віддалені від обласного центру на відстань понад 100 км, а 2 райони (Срібнянський і Талалаївський) – понад 200 км;
- в області продовжується тенденція до зменшення чисельності населення на 0,98% щорічно, переважно за рахунок від'ємного природного приросту. Це містить високі ризики для майбутнього розвитку територій, поступово призводить до скорочення чисельності осіб працездатного віку, зростання демографічного навантаження;
- в області активно проводились децентралізаційні процеси (4 місце в загальному рейтингу моніторингу процесу децентралізації), створено 50 об'єднаних територіальних громад.
- за останні роки суттєво змінилась структура економіки області – частка сільського, лісового та рибного господарства у валовій доданій вартості зросла з 18,4% у 2009 році до 28,2% – у 2017 році; на промисловість припадає 20,5 %. При цьому збільшився з 1,6% до 1,9% до внесок області у ВВП країни;
- відбулась кардинальна переорієнтація зовнішньоекономічного вектора - поставки до Росії зменшились з 35,4% у 2010 році до 8,9% у 2018 році. Натомість експорт до країн ЄС, Азії, Африки, Америки складає 75,5% проти 48% у 2013 році. При цьому залишається значною сировинна спрямованість регіонального експорту та суттєва залежність підприємств від зовнішнього ринку збуту – зернові займають 42,6 %;
- область значно поліпшила результат за рейтингом Regional Doing Business-2018 року рівня сприятливості умов для ведення бізнесу – 6 місце проти 23-го - у 2017 році;
- посилився вплив на економіку регіону малого і середнього підприємництва – питома вага реалізованої продукції МСП зросла з 75,4 % у 2015 році до 82,3,% - у 2018-му.
- активізувалась інвестиційна діяльність (сукупне зростання капітальних інвестицій до 2014 року – у 2 рази, іноземних – у 4,4 рази). Капітальні інвестиції вкладались переважно у сільське господарство (44,5%), іноземні інвестиції — в промисловість (92,4%);
- підприємства регіону мають високий ступінь фізичного й морального зносу основних фондів, потерпають від нестачі обігових коштів і недоступності кредитних ресурсів для їх поповнення. Запровадження нових технологій у промисловості здійснюється досить повільно;
- область має значний історико-культурний потенціал, проте рівень розвитку туристичної галузі області не відповідає туристично-рекреаційному потенціалу. Більшість туристично-рекреаційних об'єктів мають недостатньо розвинену інфраструктуру (відсутність сучасних туалетів, закладів розміщення та харчування, облаштованих місць для продажу сувенірної та рекламної продукції);
- суттєво поліпшено матеріально-технічну базу закладів охорони здоров'я, проте залишається проблема низької забезпеченості транспортними засобами, невідповідності технічного забезпечення табелю оснащення;

- рівень забезпечення населення матеріально-спортивною базою у розрахунку на 10 тис. осіб становить в середньому 26,3 % від мінімальних нормативів ДБН, у т.ч. спортивними майданчиками – на 42 %, спортивними залами – на 34 %, плавальними басейнами – на 3 %; в області відсутні криті капітальні спортивні споруди великих розмірів з трибунами для глядачів (палаці спорту, палаці зі штучним льодом, футбольні манежі, і т.і.);

- бюджетна децентралізація значно покращила фінансову спроможність місцевих бюджетів, доходи яких зросли з 2015 по 2018 рік збільшились у 2,6 рази;

- основним джерелом власних доходів бюджету області є податок на доходи фізичних осіб, який становить 62,3 % від доходів:

- за більшістю екологічних показників область відноситься до екологічно стабільних регіонів України та має найбільшу серед регіонів кількість об'єктів природно-заповідних територій. Водночас, потребують вирішення проблеми звільнення регіону від отрутохімікатів, поводження з твердими побутовими відходами, захисту земель від шкідливої дії вод;

- існує загроза інформаційній безпеці країни, зважаючи на неповне покриття сигналом цифрового телебачення прикордонних районів та достатній для якісного прийому рівень ефірного сигналу телеканалів російського телебачення, зокрема і заборонених судовими рішеннями для поширення в Україні.

2.15. Оцінка результативності реалізації чинної Стратегії.

Стратегія-2027 розроблена з врахуванням звіту з оцінки результативності реалізації чинної регіональної стратегії, що передбачає аналіз позитивних та негативних аспектів, які вплинули на досягнення цілей діючої регіональної стратегії, у тому числі планів заходів за перший та другий періоди її реалізації.

В Стратегії сталого розвитку області на період до 2020 року (затверджена рішенням п'ятої позачергової сесії обласної ради шостого скликання 28 травня 2015 року) були визначені 3 стратегічні цілі:

1. Розвиток людського потенціалу – «Людина – понад усе».
2. Підвищення конкурентоспроможності області та забезпечення стійкого економічного зростання – «Конкурентоспроможний регіон».
3. Розвиток сільських територій – «Регіон рівних можливостей».

Стратегія-2020 реалізується у два етапи: Плани заходів з реалізації Стратегії у 2015-2017 роках та у 2018-2020 роках.

План на 2015-2017 роки містив 54 технічні завдання для реалізації проектів регіонального розвитку. За ці 3 роки реалізовувалось 48 технічних завдань, профінансовано більше 3,6 млрд грн (при запланованому обсязі 1,7 млрд грн).

План на 2018-2020 роки після внесених змін щодо стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва складається із 63 технічних завдань з необхідним обсягом фінансових ресурсів у сумі 4,97 млрд грн.

У 2018 році реалізовувалось 47 технічних завдань на проекти регіонального розвитку, на які за рахунок усіх джерел фінансування

витрачено 2,6 млрд грн (при плані на 2018 рік 1,6 млн грн).

Основними причинами, які не дозволили розпочати у 2015-2018 роках реалізацію технічних завдань на проекти, передбачені Планом заходів, є:

- обмеженість обсягів фінансування з бюджетів різних рівнів та складнощі у пошуку інвесторів;
- відсутність пропозицій щодо впровадження проєктів;
- відхилення проєктів за результатами конкурсного відбору як таких, що не відповідали визначеним критеріям для фінансування за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку та потребували доопрацювання.

3. Головні чинники і сценарії розвитку

3.1. SWOT – аналіз Чернігівської області

На основі аналізу основних тенденцій та проблем соціально-економічного розвитку регіону, оцінки природно-ресурсного, виробничого, інноваційного, фінансового і людського потенціалу визначено сильні і слабкі (внутрішні) чинники та можливі зовнішні впливи (можливості і загрози).

Внутрішні чинники

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Транзитний потенціал Балто-Чорноморського шляху (міжнародні пункти пропуску, транспортні коридори та європейські автомагістралі, наявні водні магістралі).	1. Складна демографічна ситуація. Смертність суттєво перевищує народжуваність. З кінця 60-х рр. XX ст. в області від'ємний природний приріст населення, щільність населення майже у 2 рази менша за середньоукраїнську.
2. Наявність ключових ресурсів: є значні природні ресурси (ліс, вода) та сировинна база для подальшої переробки (нафта, газ, скляні піски, інша будівельна сировина, торф тощо). Найкращий в Україні рівень забезпеченості водними ресурсами, зокрема – підземними джерелами якісної питної води. Збалансований розподіл земельного фонду області: майже дві третини – землі сільськогосподарського призначення.	2. Невигідне географічне розташування відносно країн Європи та інших регіонів України (віддаленість від кордонів ЄС, морських портів, південних і західних регіонів України).
3. Науковий потенціал, орієнтований на інноваційну діяльність (насамперед, у сфері біологічних, геологічних, технічних, сільськогосподарських наук).	3. Недостатньо розвинута логістична інфраструктура (незадовільний стан доріг регіонального та місцевого значення, потребують ремонту 56,3 % доріг загального користування державного значення, відсутність аеропорту, що забезпечує цивільне авіасполучення з іншими регіонами України та країнами Європи, нерозчищені фарватери річок Десна та Дніпро).
4. Висока частка економічно-активного населення (по області – 64,1 %, по Україні – 62,6 %).	4. Відносно низький еколого-агрономічний бал земель області в Поліській зоні, закислення ґрунтів, вражені ерозією та деградовані землі, радіоактивна забрудненість окремих територій області.
5. Наявність значної кількості вільних ділянок типу грінфілд та браунфілд, об'єктів незавершеного будівництва, придатних для інвестування.	5. Домінування агрохолдингів, існуючі сільськогосподарські підприємства області головним чином спеціалізуються на рослинництві, монокультурне землеробство, недостатньо розвинута сільгоспкооперація.
6. Розвинене мале і середнє підприємництво (99,9 % від загальної кількості підприємств), здатне швидко адаптовуватись до нових потреб ринку.	6. Невідповідність наявної виробничої та ринкової інфраструктури сучасним економічним викликам, брак інноваційної інфраструктури, низька капіталізація об'єктів інтелектуальної власності та інноваційна активність.
7. Унікальна багатоманітна історико-культурна матеріальна та нематеріальна спадщина Чернігово-Сіверщини.	7. Низький рівень доходів населення (середньомісячна заробітна плата на 21,1 % менша за середньоукраїнську), висока частка у них соціальних виплат і допомог.

Стратегія сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року

8. Швидкі темпи проведення в області реформи місцевого самоврядування (черверте місце в Україні).	8. Територіально-кваліфікаційний дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили, дефіцит кадрів робітничих професій, що посилюється на тлі трудової міграції за межі області.
9. Сприятливі природно-кліматичні умови для ведення сільського господарства.	9. Недостатній обсяг інвестицій для виробничого та інфраструктурного розвитку області та фінансування інновацій у промисловості.
10. Поступова диверсифікація зовнішньоекономічної діяльності на ринки країн ЄС, Азії, Африки, Америки (48,0 % частка відповідних країн у 2013 році, 75,5 % - у 2018 році).	10. Недостатній рівень фінансово-кредитної підтримки МСП, зокрема підприємців-початківців та стартапів, та недосконалість діючої інфраструктури підтримки підприємництва.
11. Динамічний розвиток ІТ сфери (є ІТ-кластер та активна ІТ-спільнота).	11. Значна сировинна спрямованість регіонального експорту та суттєва залежність підприємств від зовнішнього ринку збуту.
12. Наявність можливості для кластеризації економіки.	12. Неналежне поводження з відходами (відсутність роздільного збирання та переробки).
	13. Недостатньо розвинена туристична інфраструктура.
	14. Значна технічна зношеність об'єктів житлово-комунального господарства
	15. Недостатній рівень конкурентоспроможності економіки області.

Зовнішні чинники

Можливості	Загрози
1. Активізація державної підтримки та МТД щодо покращення інвестиційного клімату, впровадження інновацій, підтримки розвитку малого та середнього бізнесу, громадянського суспільства, реформи місцевого самоврядування та ін.	1. Продовження геополітичної нестабільності на сході України, близькість території Росії, інформаційна агресія з її боку
2. Оптимізація та законодавча дерегуляція підприємницької, інвестиційної та господарської діяльності, вдосконалення податкової, бюджетної та банківської системи, їх адаптація до європейського права та адміністративної практики країн ЄС	2. Зростання конкуренції для підприємств регіону через інтеграцію України до митної території ЄС, вплив зняття протекціоністських митних тарифів
3. Діджиталізація економіки, поширення інноваційних та високотехнологічних виробництв, елементів їхньої інфраструктури	3. Ризикований інвестиційний клімат у державі (відсутність довгострокової стратегії розвитку України, малопрогнозованість політичних змін, затягування процесів реформування її управління).
4. Стійка тенденція до зростання попиту на продовольчу продукцію росту цін на світових ринках, пов'язану зі стрімким зростанням чисельності населення.	4. Повільне відновлення економіки, нові макроекономічні потрясіння, непередбачувані зміни в законодавстві, зміни на зовнішніх ринках.
5. Активна політика енергозбереження, стимулювання розвитку відновлювальної енергетики, зацікавленість потенційних	5. Наявність та доступність привабливих для трудової міграції «центрів тяжіння» робочої сили (Київ, Польща, Чехія тощо).

Стратегія сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року

інвесторів в її розвитку та використанні.	
6. Глобалізація ринків, популяризація та впровадження ЕКО-виробництва, в т.ч. органічного землеробства.	6. Малоконтрольовані дії транснаціональних корпорацій (ТНК), агрохолдингів, що пов'язані з ТНК.
7. Зростання попиту потенційних інвесторів на кваліфіковану робочу силу для перенесення частини виробництв до області.	7. Системні проблеми розвитку зовнішньоекономічної діяльності (неефективність митних процедур: недосконала система фітосанітарного, радіологічного контролю; затягування процесу митного оформлення; необґрунтовані запити на надання додаткових документів).
8. Співпраця з іншими країнами у рамках політики ЄС «Східне партнерство», розвиток транскордонного та міжрегіонального співробітництва	8. Неврегульованість питання постачання на внутрішній ринок України імпортової сировини та товарів, відсутність законодавчого механізму захисту власного товаровиробника від несанкціонованого завозу товарів.
9. Збільшення інтересу в Україні та за кордоном до туризму: історико-культурного, «зеленого», гастрономічного, рекреаційного, релігійного, промислового, фестивального, екстремального; світова тенденція до кластеризації зазначених послуг.	9. Високий рівень монополізму транспортної та енергетичної сфер України.
10. Збільшення обсягів безмитної торгівлі з країнами ЄС та можливостей інтеграції до його внутрішнього ринку (в т.ч. цифрового) в рамках реалізації Угоди про Асоціацію	10. Посилення природних коливань та катаклізмів, що пов'язані з глобальною зміною клімату.
11. Спрощення застосування та поширення доступності електронного врядування, а також інформаційних технологій в інших сферах сервісу, зокрема з надання адміністративних послуг.	11. Забруднення поверхневих вод та атмосферного повітря підприємствами Росії та Білорусі.
12. Розвиток страхової і профілактичної медицини в Україні та поширення на теренах Європи моди на здоровий спосіб життя.	12. Недостатньо ефективна діяльність державних органів із запобігання і боротьби з корупцією.
13. Зростання попиту на українські товари на великих ринках з високими показниками зростання економіки.	
14. Державна підтримка низки галузевих реформ (освітньої, медичної, пенсійної) та розвитку пріоритетних напрямів – реконструкції доріг, спортивної інфраструктури, ЖКГ, енергозбереження, сільського господарства, водопостачання, та ін.	

3.2. Порівняльні переваги, виклики та ризики розвитку області

SWOT-матриця є методом визначення конкурентних переваг, викликів, захищеності та ризиків області, яка дозволяє виявити взаємозв'язки між внутрішніми чинниками – сильними та слабкими сторонами суб'єкта аналізу та зовнішніми впливами – можливостями та загрозами.

Далі подаються варіанти кореляцій між внутрішніми чинниками та зовнішніми впливами, які дозволяють у подальшому визначити стратегію дій для реалізації можливостей у використанні сильних сторін та зменшення ризиків впливу на слабкі сторони суб'єкта аналізу. Такі варіанти називаються стратегіями і їх може бути три, а саме:

1. «Порівняльні (конкурентні) переваги». За допомогою матриці зв'язків між внутрішніми чинниками, а саме сильними сторонами області та зовнішніми впливами – можливостями, визначаються найбільш перспективні сторони, які краще за інших сприймають вплив зовнішніх факторів і дають сильніший поштовх соціально-економічному розвитку.

2. «Виклики». В цьому випадку матриця зв'язків будується між слабкими сторонами регіону та зовнішніми позитивними можливостями, які дозволяють зменшити вразливість.

3. «Ризики». Матриця зв'язків між слабкими сторонами та загрозами дозволяє визначити найбільш слабкі місця (внутрішні чинники) суб'єкта аналізу при впливі негативних зовнішніх факторів – загроз, тобто найбільш імовірні ризики при подальшій реалізації планів розвитку області.

Саме ці зв'язки дозволяють визначити конкурентні переваги, виклики, захищеність та ризики при розробці стратегії розвитку області. Далі вони є основою для стратегічного вибору – формулювання стратегічних та операційних цілей розвитку області на довгострокову перспективу.

У результаті побудови SWOT-матриці зв'язків між **сильними сторонами та можливостями** можна визначити, які сторони мають найбільшу підтримку через реалізацію сприятливих можливостей.

Розвинене мале і середнє підприємництво, здатне швидко адаптовуватись до нових потреб ринку, може стати базою розвитку економіки області за умови активізації державної підтримки та МТД щодо покращення інвестиційного клімату, впровадження інновацій, підтримки розвитку малого та середнього бізнесу.

Зростання попиту потенційних інвесторів на кваліфіковану робочу силу для перенесення частини виробництв до області сприятиме активізації інвестиційних процесів за наявності в області значної кількості вільних ділянок типу грінфілд та браунфілд, об'єктів незавершеного будівництва, придатних для інвестування.

Наявність в області ключових ресурсів: природних та сировинної бази для подальшої переробки (нафта, газ, скляні піски, інша будівельна сировина, торф тощо), найкращий в Україні рівень забезпеченості водними ресурсами, зокрема підземними джерелами якісної питної води, збалансований розподіл земельного фонду області, сприятливі природно-кліматичні умови для ведення сільського господарства – ці переваги ще більш посилять позицію області у разі подальшої глобалізації ринків, популяризації та впровадження ЕКО-виробництва, в т.ч. органічного землеробства, а також при збереженні стійкої тенденції до попиту на продовольчу продукцію росту цін на світових ринках, пов'язану зі стрімким зростанням чисельності населення.

Унікальна багатоманітна історико-культурна матеріальна та нематеріальна спадщина Чернігово-Сіверщини може стати додатковим стимулом для розвитку області у разі збільшення інтересу в Україні та за кордоном до туризму: історико-культурного, «зеленого», гастрономічного, рекреаційного, релігійного, промислового, фестивального, екстремального та інших.

Доступу туристів до туристичних об'єктів сприятиме наявний транзитний потенціал Балто-Чорноморського шляху (міжнародні пункти пропуску, транспортні коридори та європейські автомагістралі, наявні водні магістралі).

Динамічний розвиток ІТ-сфери (є ІТ-кластер та активна ІТ-спільнота) може стати драйвером економіки за умови спрощення застосування та поширення доступності електронного врядування, а також інформаційних технологій в інших сферах сервісу, зокрема з надання публічних послуг.

Здатність економіки області адаптуватися на нові ринки збуту, поступова диверсифікація зовнішньоекономічної діяльності на ринки країн ЄС, Азії, Африки, Америки посилюватиметься при збільшенні обсягів безмитної торгівлі з країнами ЄС та можливостей інтеграції до його внутрішнього ринку (в т.ч. цифрового) в рамках реалізації Угоди про Асоціацію.

ВИКЛИКИ

Зменшують

Слабкі сторони

Можливості

1. Складна демографічна ситуація. Смертність суттєво перевищує народжуваність. З кінця 60-х рр. XX ст. в області від'ємний природний приріст населення, щільність населення майже у 2 рази менша за середньоукраїнську.
2. Невигідне географічне розташування відносно країн Європи та інших регіонів України (віддаленість від кордонів ЄС, морських портів, південних і західних регіонів України).
3. Недостатньо розвинута логістична інфраструктура.
4. Відносно низький еколого-агрономічний бал земель області в Поліській зоні, закислення ґрунтів, вражені ерозією та деградовані землі, радіоактивна забрудненість окремих територій області.
5. Домінування агрохолдингів, існуючі сільськогосподарські підприємства області головним чином спеціалізуються на рослинництві, монокультурне землеробство, недостатньо розвинута сільгоспкооперація.
6. Невідповідність наявної виробничої та ринкової інфраструктури сучасним економічним викликам, брак інноваційної інфраструктури, низька капіталізація об'єктів інтелектуальної власності та інноваційна активність.
7. Низький рівень доходів населення.
8. Територіально-кваліфікаційний дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили, дефіцит кадрів робітничих професій, що посилюється на тлі трудової міграції за межі області.
9. Недостатній обсяг інвестицій для виробничого та інфраструктурного розвитку області та фінансування інновацій у промисловості.
10. Недостатній рівень фінансово-кредитної підтримки МСП, зокрема підприємців-початківців та стартапів, та недосконалість діючої інфраструктури підтримки підприємництва.
11. Значна сировинна спрямованість регіонального експорту та суттєва залежність підприємств від зовнішнього ринку збуту.
12. Неналежне поводження з відходами (відсутність роздільного збирання та переробки).
13. Недостатньо розвинена туристична інфраструктура.
14. Значна технічна зношеність об'єктів житлово-комунального господарства.
15. Недостатній рівень конкурентоспроможності економіки області.

1. Активізація державної підтримки та МТД щодо покращення інвестиційного клімату, впровадження інновацій, підтримки розвитку малого та середнього бізнесу, громадянського суспільства, реформи місцевого самоврядування та ін.
2. Оптимізація та законодавча дерегуляція підприємницької, інвестиційної та господарської діяльності, вдосконалення податкової, бюджетної та банківської системи, їх адаптація до європейського права та адміністративної практики країн ЄС.
3. Діджиталізація економіки, поширення інноваційних та високотехнологічних виробництв, елементів їхньої інфраструктури.
4. Стійка тенденція до попиту на продовольчу продукцію, росту цін на світових ринках, пов'язану зі стрімким зростанням чисельності населення.
5. Активна політика енергозбереження, стимулювання розвитку відновлювальної енергетики, зацікавленість потенційних інвесторів в її розвитку та використанні.
6. Глобалізація ринків, популяризація та впровадження ЕКО-виробництва, в т.ч. органічного землеробства.
7. Зростання попиту потенційних інвесторів на кваліфіковану робочу силу для перенесення частини виробництв до області.
8. Співпраця з іншими країнами у рамках політики ЄС «Східне партнерство», розвиток транскордонного та міжрегіонального співробітництва.
9. Збільшення інтересу в Україні та за кордоном до туризму: історико-культурного, «зеленого», гастрономічного, рекреаційного, релігійного, промислового, фестивального, екстремального; світова тенденція до кластеризації зазначених послуг.
10. Збільшення обсягів безмитної торгівлі з країнами ЄС та можливостей інтеграції до його внутрішнього ринку (в т.ч. цифрового) в рамках реалізації Угоди про Асоціацію.
11. Спрощення застосування та поширення доступності електронного врядування, а також інформаційних технологій в інших сферах сервісу, зокрема з надання адміністративних послуг.
12. Розвиток страхової та профілактичної медицини в Україні та поширення на теренах Європи моди на здоровий спосіб життя.
13. Зростання попиту на українські товари на великих ринках з високими показниками зростання економіки.
14. Державна підтримка низки галузевих реформ та розвитку пріоритетних напрямів

У результаті побудови SWOT-матриці зв'язків між **слабкими сторонами та можливостями** останні спроможні компенсувати перші, а саме:

Зростання попиту на українські товари на великих ринках з високими показниками зростання економіки можуть нівелювати недостатній обсяг інвестицій для виробничого та інфраструктурного розвитку області та фінансування інновацій у промисловості;

Збільшення інтересу в Україні та за кордоном до туризму, світова тенденція до кластеризації зазначених послуг може стимулювати розвиток туристичної інфраструктури області.

Збільшення обсягів безмитної торгівлі з країнами ЄС та можливостей інтеграції до його внутрішнього ринку (в т.ч. цифрового) в рамках реалізації Угоди про Асоціацію в перспективі може нівелювати недостатній обсяг інвестицій для виробничого та інфраструктурного розвитку області та фінансування інновацій у промисловості.

Державна підтримка низки галузевих реформ (освітньої, медичної, пенсійної) та розвитку пріоритетних напрямів – реконструкції доріг, спортивної інфраструктури, ЖКГ, енергозбереження, сільського господарства, водопостачання позитивно вплине на поліпшення стану об'єктів житлово-комунального господарства, зростання рівня конкурентоспроможності економіки області.

У разі зростання попиту потенційних інвесторів на кваліфіковану робочу силу для перенесення частини виробництв до області нівелюватиметься такий фактор, як недостатній обсяг інвестицій для виробничого та інфраструктурного розвитку області та фінансування інновацій у промисловості.

Глобалізація ринків, популяризація та впровадження ЕКО-виробництва, в т.ч. органічного землеробства зменшить такі фактори, як домінування агрохолдингів, спеціалізація сільськогосподарських підприємств області головним чином на рослинництві, монокультурне землеробство.

РИЗИКИ

В результаті побудови SWOT-матриці зв'язків між загрозами та слабкими сторонами можна з'ясувати, на які слабкі сторони області найбільше можуть вплинути негативні зовнішні фактори (загрози):

Продовження військових дій на сході України, близькість території Росії, інформаційна агресія з її боку посилює не вигідне географічне розташування відносно країн Європи та інших регіонів України (віддаленість від кордонів ЄС, морських портів, південних і західних регіонів України), також недостатній рівень конкурентоспроможності економіки області.

Високий рівень монополізму транспортної та енергетичної сфер України посилює недостатній обсяг інвестицій для виробничого та інфраструктурного розвитку області та фінансування інновацій у промисловості.

Недостатній рівень конкурентоспроможності економіки області також може посилюватися неврегульованістю питань постачання на внутрішній ринок України імпортової сировини та товарів, відсутністю законодавчого механізму захисту власного товаровиробника від несанкціонованого завозу товарів, внаслідок зростання конкуренції для підприємств регіону через інтеграцію України до митної території ЄС, недостатньо ефективною діяльністю державних органів із запобігання і боротьби з корупцією.

Наявність та доступність привабливих для трудової міграції «центрів тяжіння» робочої сили (Київ, Польща, Чехія тощо) ще більше впливає на територіально-кваліфікаційний дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили, дефіцит кадрів робітничих професій.

Повільне відновлення економіки, нові макроекономічні потрясіння, непередбачувані зміни в законодавстві, зміни на зовнішніх ринках можуть впливати на складну демографічну ситуацію, зниження доходів населення.

3.3. Сценарії розвитку області до 2027 року

І. Базовий сценарій *(реалізуються заходи, спрямовані на розвиток області, суспільно-економічний стан країни сприяє такому розвитку).*

Сценарій ґрунтується на об'єктивних та суб'єктивних факторах при швидкій модернізації країни і регіону. За цим сценарієм впровадження реформ у регіоні стикається з певними труднощами правового, фінансового та організаційного характеру.

Значний вплив мають ризики, пов'язані з військовим конфліктом на частині територій Донецької та Луганської областей.

В таких обставинах варто сконцентрувати зусилля та розвиткові ресурси на найкритичніші точки прикладання (стратегічні інвестиційні проекти), які можуть і повинні стати точками зростання економіки області. Навколо таких точок варто розвивати інфраструктуру підтримки бізнесу для обслуговування стратегічного інвестора.

Особливу увагу слід приділити аграрному сектору і сільським територіям взагалі, адже їх розвиток поліпшить сферу прикладання праці, сприятиме створенню нових робочих місць та зростанню доходів сільського населення.

В основу сценарію закладені такі умови:

- покращення доступу підприємств до позичкового капіталу;

- подолання корупції та зростання рівня довіри громадян та підприємців до органів влади;
- в умовах лібералізації ведення бізнесу стимулювання самозайнятості населення та зростання сектору МСП;
- варто очікувати зростання державних витрат на оборону: утримання армії, закупівлю озброєнь, що може погравити роботу підприємств оборонного профілю;
- Україна матиме доступ до низки програм Європейського Союзу та технічну допомогу на регіональний розвиток;
- скорочуватиметься «тіньовий» сектор економіки;
- поступово зростатимуть доходи населення.

Відтак реалістичний сценарій для області відкриває можливості для проактивної політики обласної влади та органів місцевого самоврядування територіальних громад у формуванні розвиткового середовища для передусім МСП, яке здатне при невеликих ресурсах суттєво вплинути на зайнятість населення та зростання доходів домогосподарств, що є необхідною умовою економічного зростання.

II. Оптимістичний сценарій *(область активно використовує можливості в умовах швидкого суспільно-економічного розвитку країни).*

За цим сценарієм область максимально використовує соціально-економічні перетворення в країні.

Одним із найважливіших пріоритетів стане швидке впровадження адміністративно-територіальної реформи та пом'якшення внутрішньорегіональних диспропорцій.

Тут характерними можуть бути такі тенденції:

- формування передумов для впровадження ефективної регіональної інвестиційної політики, внаслідок чого в область будуть залучені значні інвестиції для створення високотехнологічних підприємств у промисловості, сільському господарстві та сфері послуг;
- здійснення технологічного переоснащення та модернізації підприємств традиційних для регіону галузей харчової промисловості, а також підприємств машинобудування й приладобудування, підвищення ефективності їх діяльності та якості продукції;
- технологічна модернізація ряду експортноорієнтованих підприємств, зокрема легкої та харчової промисловості, продукція яких стане ще більш конкурентоспроможною на європейських ринках;
- в аграрному секторі поступово зростатиме ступінь переробки сільгоспсировини за рахунок модернізації виробництва, підвищиться її якість відповідно до стандартів ЄС, забезпечуватиметься орієнтація на європейські ринки;
- потреба у висококваліфікованих кадрах, яка виникає внаслідок технологічної модернізації у промисловості, буде задовольнятися шляхом вдосконалення системи профтехосвіти на базі відповідних закладів підготовки та перепідготовки робітничих кадрів;
- стануть затребувані інноваційні розробки вищих навчальних закладів регіону, зв'язок між науково-дослідними установами стане взаємовигідним і стабільним;

- активно розвивається малий і середній бізнес, поступово зміщуючись зі сфери торгівлі у сферу матеріального виробництва;
- зміни в системі адміністративного устрою забезпечать фінансовими ресурсами територіальні громади. Передача повноважень з управління ресурсами територій зміцнить їх ресурсну базу. Почне розвиватися соціальна та комунальна інфраструктура громад, що стане базисом для підвищення якості життя населення області;
- території поступово будуть вирівнюватися у своєму розвитку.

III. Песимістичний сценарій *(регіон рухається по інерції, суспільно-економічний стан країни не сприяє розвитку).*

В ході економічної і політичної трансформації українського суспільства природно зростатиме міжрегіональна конкуренція.

Державна регіональна політика сформує систему стимулів для регіонального розвитку, що, разом з впровадженням адміністративно-територіальної реформи, відкриє нові можливості для регіонів, якими першими скористаються області, найбільш готові до таких змін.

На заваді швидким змінам стане інерція попереднього соціально-економічного укладу, особливо стійка у матеріально-виробничій сфері.

Для такого сценарію характерними ознаками буде:

- подальше загострення демографічної ситуації, скорочення чисельності населення в цілому по області та особливо швидко у віддалених районах та сільських територіях;
- населення працездатного віку все менше забезпечуватиметься робочими місцями через спад промислового виробництва та уповільнення темпів сільськогосподарського виробництва;
- мале і середнє підприємництво буде розвиватися невисокими темпами, переважно залишаючись у сфері торгівлі та послуг, що сприяє отриманню прибутків без суттєвих затрат;
- самозайнятість у малому бізнесі теж зросте незначно. Молодь все більше відчуватиме проблему працевлаштування в регіоні, ймовірно зростатиме рівень міграції до країн Європи;
- структура регіональної економіки області суттєво не зміниться. Через відсутність значних інвестиційних ресурсів на модернізацію промислових підприємств домінуючими економічними галузями в регіоні й надалі будуть залишатися харчова промисловість, виробництво напоїв та тютюнових виробів, сільське господарство, а також галузі, з ними пов'язані.
- дещо кращі шанси для свого розвитку отримує сільське господарство у зв'язку із зростаючою потребою на продукти харчування. Проте переважання частки особистих господарств населення у виробництві продукції тваринництва поряд з подальшою монополізацією виробництва та концентрацією земель у руках великих агроформувань у рослинництві, завадять стрімкому переведенню сільськогосподарського виробництва на високотехнологічний рівень, що посилюватиме проблему зайнятості у сільських територіях.

4. Стратегічне бачення Чернігівської області

На основі SWOT-аналізу та побудови SWOT-матриці визначено бачення розвитку області.

Стратегічне бачення розвитку області обговорювалося на засіданнях Робочої групи та тематичних підгруп. За результатами обговорення, виходячи з матеріалів дослідження соціально-економічного стану області та думок місцевих експертів, науковців, представників органів місцевого самоврядування і органів виконавчої влади було сформульовано **Стратегічне бачення майбутнього Чернігівської області**:

Чернігівщина – інвестиційно та туристично привабливий, конкурентоспроможний, екологічно чистий, доброзичливий, соціально стабільний, комфортний для життя, роботи та відпочинку регіон, що в своєму розвитку спирається на тисячолітню княжу та козацьку державницькі традиції й історико-культурну спадщину Чернігово-Сіверщини, з унікальним природно-рекреаційним потенціалом, сприятливими умовами для ведення бізнесу, інноваційною економікою, високим рівнем інформатизації та сучасною сферою послуг.

Досягнення стратегічного бачення розвитку області має відбуватись через реалізацію певного набору стратегічних та оперативних цілей і завдань, які базуються на комплексних конкурентних перевагах області.

5. Стратегічні цілі розвитку області

При розробці цілей та завдань Стратегії враховувались положення Указу Президента України №722/2019 від 30 вересня 2019 року «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», Національної доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна», схваленої на Міжвідомчій робочій групі високого рівня для імплементації Цілей сталого розвитку.

Також цілі та завдання базуються на Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, схваленій Постановою Верховної Ради України від 4 жовтня 2019 року № 188-IX.

Стратегічні, оперативні цілі та завдання до проекту Стратегії сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року

Стратегічні цілі	Оперативні цілі	Завдання
1. Розвиток людського потенціалу	1.1. Забезпечення умов для отримання якісної освіти	1.1.1 Підвищення якості та безпеки освітніх послуг та забезпечення рівного доступу населення до загальної середньої освіти. 1.1.2. Підвищення рівня дошкільної освіти. 1.1.3. Модернізація освітнього середовища закладів професійної (професійно-технічної) освіти відповідно до потреб регіонального ринку праці.
	1.2. Створення умов для підтримки та формування здорового населення	1.2.1. Створення системи громадського здоров'я. 1.2.2. Підвищення доступності та якості надання медичної допомоги. 1.2.3. Охорона материнства та дитинства. Збереження репродуктивного здоров'я. 1.2.4. Розвиток спортивної інфраструктури.

Стратегічні цілі	Оперативні цілі	Завдання
	1.3. Розвиток сфери культури і мистецтв та збереження історико-культурної спадщини	1.3.1. Створення умов для культурного розвитку і творчого самовираження громадян. Оптимізація та модернізація мережі сфери культури. 1.3.2. Збереження та промоція нематеріальної культурної спадщини як головного джерела культурного розмаїття. 1.3.3. Охорона, відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини. 1.3.4. Розвиток креативних індустрій та створення культурного продукту.
	1.4. Забезпечення соціального захисту населення та гендерної рівності	1.4.1. Модернізація матеріально-технічної бази установ та закладів системи соціального захисту населення та оптимізація мережі установ. 1.4.2. Розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, запобігання дитячій бездоглядності та підтримка багатодітних сімей. 1.4.3. Оздоровлення та відпочинок дітей. 1.4.4. Забезпечення гендерної рівності, запобігання та протидія домашньому насильству або насильству за ознакою статі.
	1.5. Підвищення якості та конкурентоспроможності людських ресурсів	1.5.1. Сприяння продуктивній зайнятості населення, підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили. 1.5.2. Організація ефективної профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю та безробітним населенням.
2 Комфортні та безпечні умови для життя	2.1 Розвиток транспортної інфраструктури	2.1.1. Будівництво та модернізація мережі автомобільних доріг загального користування та штучних споруд на них. 2.1.2. Створення умов для відновлення авіаперевезень. 2.1.3. Розширення та вдосконалення мережі підприємств транспорту. 2.1.4. Розвиток якісної та доступної транспортної інфраструктури, у т. ч. екологічно чистих видів транспорту.
	2.2 Ефективне планування територіального розвитку	2.2.1. Розроблення містобудівної документації та забезпечення її публічності. 2.2.2. Впровадження геоінформаційних систем містобудівного кадастру та забезпечення їх публічності.
	2.3. Підвищення якості надання населенню житлово-комунальних послуг. Енергозбереження	2.3.1. Забезпечення населення якісною питною водою. 2.3.2. Забезпечення утримання житлового фонду в належному стані, поліпшення житлових умов проживання населення та благоустрій територій населених пунктів. 2.3.3. Підвищення ефективності управління енергетичними ресурсами. 2.3.4. Розвиток сфери управління твердими побутовими відходами.

Стратегічні цілі	Оперативні цілі	Завдання
	2.4 Захист екосистем і збереження довкілля на засадах сталого розвитку	2.4.1. Охорона навколишнього природного середовища, збереження та розвиток заповідних територій. 2.4.2. Створення умов для безпечного проживання та життєдіяльності населення. 2.4.3. Формування екологічної свідомості та екологічної культури громадян.
3. Підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки	3.1. Реалізація регіонального інвестиційного потенціалу, нарощення обсягів інвестиційних надходжень	3.1.1. Розвиток інституційної інфраструктури, що сприяє залученню інвестицій. 3.1.2. Підтримка інвестиційної активності та збільшення інвестиційних надходжень. 3.1.3. Маркетингова промоція інвестиційного потенціалу та можливостей регіону. 3.1.4. Створення умов для відновлення та використання транспортно-транзитних та логістичних можливостей водно-річкової мережі області.
	3.2. Сталий розвиток агропромислового комплексу	3.2.1. Покращення доступу агровиробників та переробників до ринків збуту. 3.2.2. Підтримка розвитку фермерства та малих сільгоспвиробників. 3.2.3. Розбудова системи сільськогосподарського дорадництва. 3.2.4. Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації.
	3.3. Розвиток високотехнологічного промислового виробництва	3.3.1. Оптимізація роботи ланцюгів «освіта-наука-виробництво» та формування промислових кластерів за перспективними напрямками виробництва. 3.3.2. Створення умов для використання новітніх технологій та запровадження інновацій. 3.3.3. Сприяння просуванню продукції товаровиробників області на внутрішньому та зовнішньому ринках.
	3.4. Стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва	3.4.1. Підвищення конкурентоспроможності суб'єктів малого та середнього підприємництва. 3.4.2. Розширення доступу бізнесу до фінансово-кредитних ресурсів. 3.4.3. Інформаційно-консультаційна допомога, розвиток інфраструктури підтримки МСП та забезпечення надання якісних публічних послуг.
	3.5. Підвищення ефективності використання рекреаційних ресурсів області	3.5.1. Формування позитивного іміджу області як регіону, привабливого для туризму. 3.5.2. Розвиток рекреаційної інфраструктури та підвищення привабливості наявних об'єктів. 3.5.3. Розвиток зеленого (екологічного), подієвого, активного та інших видів туризму, створення сучасних туристичних маршрутів та продуктів, а також центрів відпочинку.
4. Прискорення інновацій	4.1 Нарощування виробництва якісної сільгоспсировини та	4.1.1. Створення умов для нарощування виробництва сільгосппродукції та розбудова ланцюгів її переробки за схемою «від поля до

Стратегічні цілі	Оперативні цілі	Завдання
	<i>розвиток її поглибленої переробки</i>	столу». 4.1.2. Розвиток органічного землеробства та виробництва екологічно чистих продуктів харчування. 4.1.3. Підтримка розвитку інновацій в агропромисловому секторі економіки області.
	4.2. Розвиток «зелених» технологій та біоекономіки	4.2.1 Підтримка розвитку інновацій у сфері «зелених технологій» та біоекономіки.
	4.3. Розвиток інформаційних, інформаційно-комунікаційних технологій та їх впровадження у різних сферах життєдіяльності і виробництва	4.3.1. Сприяння якісній підготовці фахівців ІТ-індустрії та поглиблення цифрової освіченості суспільства. 4.3.2. Формування в регіоні сприятливого середовища для розвитку ІТ-індустрії. 4.3.3 Розвиток електронних публічних послуг, відкритості та прозорості влади для громадян, представників бізнесу та громадських організацій.
5. Посилення спроможності громадянського суспільства	5.1. Підвищення ефективності діяльності інститутів громадянського суспільства	5.1.1. Посилення інституційної спроможності організацій громадянського суспільства. 5.1.2. Підвищення рівня правової і політичної культури жителів області. 5.1.3 Підтримка громадських ініціатив населення, у т.ч. молоді, молодіжних та дитячих громадських організацій. Розвиток молодіжної інфраструктури.
	5.2. Покращення доступу громадськості до інформації	5.2.1 Розширення зони покриття сигналом вітчизняних теле- та радіомовників. 5.2.2. Посилення спроможності місцевих (локальних) ЗМІ. 5.2.3 Підтримка місцевих теле- і радіомовників у створенні якісного контенту.

5.1. Стратегічна ціль 1. Розвиток людського потенціалу

Людський потенціал регіону – це накопичений населенням регіону запас фізичного і морального здоров'я, загальнокультурної та професійної компетентності, творчої, підприємницької та громадянської активності, що реалізуються в різноманітних сферах життєдіяльності.

Фундаментом економічного розвитку є якість людського капіталу, яка забезпечується культурою та освітою.

Відповідно до принципу людиноцентричності, закладеного в Стратегії, пріоритетним напрямом розвитку регіону в соціальному вимірі буде розвиток людського потенціалу та підвищення якості життя мешканців.

Саме тому система цілей і завдань у цій сфері охоплює діяльність у різних сферах соціально-економічного життя мешканців області, серед яких: забезпечення доступності та якості послуг охорони здоров'я, якісної освіти, соціальних послуг, популяризація здорового способу життя, розвиток регіонального ринку праці.

Досягнення стратегічної цілі передбачається через реалізацію таких оперативних цілей:

Оперативна ціль 1.1	Оперативна ціль 1.2	Оперативна ціль 1.3	Оперативна ціль 1.4	Оперативна ціль 1.5
Забезпечення умов для отримання якісної освіти	Створення умов для підтримки та формування здорового населення	Розвиток сфери культури і мистецтва та збереження історико-культурної спадщини	Забезпечення соціального захисту населення та гендерної рівності	Підвищення якості та конкурентоспроможності людських ресурсів

Оперативна ціль 1.1. Забезпечення умов для отримання якісної освіти

Система освіти є одним з найголовніших факторів зростання якості людського капіталу, яка є інструментом соціальної і культурної злагоди та економічного зростання.

Модернізація закладів освіти, оновлення та зміцнення їх матеріально-технічної бази із забезпеченням інклюзивного простору, впровадження засад реформування в межах Нової української школи, широке застосування інформаційно-комунікаційних технологій у процесі навчання сприятиме творчому розвитку й мотивації учнів до навчання.

Мережа закладів освіти має бути приведена у відповідність до потреб населення та забезпечити доступність якісних послуг дошкільної та загальної середньої освіти.

Необхідно відновити позитивний імідж професійної освіти, забезпечити відповідність змісту і тривалості програм професійної (професійно-технічної та фахової передвищої) освіти потребам ринку праці.

Для виконання поставлених цілей напрацьовано низку завдань і потенційно можливих сфер реалізації проектів.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
1.1.1 Підвищення якості та безпеки освітніх послуг та забезпечення рівного доступу населення до загальної середньої освіти	• модернізація мережі закладів загальної середньої освіти області з урахуванням демографічних, економічних і соціальних перспектив; • вдосконалення функціонування опорних шкіл, створення єдиного освітнього простору в межах освітнього округу. • забезпечення організованим та безпечним підвозом учнів і педагогічних працівників до місць навчання та роботи; • діджиталізація освіти, її матеріально-технічне та фахове забезпечення; • розвиток мережі закладів позашкільної освіти для забезпечення рівного доступу дітей з урахуванням їх особистісних потреб;
1.1.2. Підвищення рівня дошкільної освіти	• модернізація мережі закладів дошкільної освіти; • приведення мережі закладів дошкільної освіти у відповідність до потреб населення.
1.1.3. Модернізація освітнього середовища закладів професійної (професійно-технічної) освіти відповідно до потреб регіонального	• створення на базі професійних (професійно-технічних) закладів освіти навчально-практичних центрів із пріоритетних для регіону професій; • залучення потенційних роботодавців до участі у підготовці кваліфікованих робітників шляхом розвитку дуальної форми освіти;

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проєктів
ринку праці	• оптимізація мережі закладів професійної (професійно-технічної) освіти шляхом створення багатопрофільних регіональних центрів; • створення на базі окремих закладів професійної (професійно-технічної) освіти центрів професійної досконалості; • оновлення матеріально-технічної бази закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

Очікувані результати

- покращення якості надання освітніх послуг;
- підвищення рівня конкурентоспроможності випускників закладів освіти;
- поліпшення доступності учнів до місць навчання;
- забезпечення реалізації права дітей на доступність дошкільної освіти, повноцінний фізичний та інтелектуальний розвиток, формування передумов навчальної діяльності;
- збалансування обсягів і напрямів підготовки кадрів з регіональною потребою ринку праці;
- створення інклюзивного середовища в освітніх закладах області;
- модернізація навчального процесу;

Оперативна ціль 1.2. Створення умов для підтримки та формування здорового населення

Демографічна ситуація в області та високий захворюваності говорить про необхідність залучення населення до формування здорового способу життя, а також реформування системи охорони здоров'я.

За рахунок організації чіткої роботи медичних закладів, населення отримує своєчасну та якісну медичну допомогу. Головними завданнями є реформування сфери охорони здоров'я області з акцентом на первинну ланку; надання доступної, якісної, сучасної медичної допомоги населенню; покращення надання медичної допомоги матерям та дітям; профілактика та лікування соціально-небезпечних хвороб.

Створення якісних умов для занять населення фізичною культурою і спортом та активного відпочинку, зростання усвідомлення переваг здорового способу життя і активних занять фізичною культурою і спортом є важливими підставами для реалізації всіх можливостей для розбудови доступної спортивної інфраструктури для занять фізичною культурою і спортом.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проєктів
1.2.1. Створення системи громадського здоров'я	• розбудова системи громадського здоров'я. Створення єдиного медичного інформаційного простору в регіоні та умов для формування здорового населення. • профілактика та забезпечення раннього виявлення серцево-судинних та судинно-мозкових захворювань, онкологічної патології, туберкульозу, ВІЛ/СНІД та інших; • попередження соціально небезпечних хвороб, значення вакцинації, профілактики шкідливих звичок (тютюнопаління, алкоголізму, наркоманії); • підтримка проєктів громадських організацій з профілактики соціально небезпечних хвороб;
1.2.2. Підвищення	• оптимізація та модернізація мережі закладів охорони

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проєктів
доступності та якості надання медичної допомоги	здоров'я, що надають медичну допомогу (в. т.ч. матеріально – технічне забезпечення, впровадження електронних та телемедичних сервісів, оптимізація покриття мережею Інтернет). • забезпечення молодих спеціалістів належним соціальним захистом та житлом; • розширення мережі баз постійного базування екстреної медичної допомоги та медицини катастроф з метою забезпечення нормативного доїзду до пацієнта; • забезпечення первинної ланки медичної допомоги, обласного центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф автотранспортом та кваліфікованими кадрами; • забезпечення умов для проведення профілактичних оглядів населення з метою раннього виявлення соціально небезпечних хвороб та інших захворювань, в т.ч. жителів віддалених районів;
1.2.3. Охорона материнства та дитинства. Збереження репродуктивного здоров'я	• розвиток перинатальної допомоги в області • надання послуг та проведення інформаційно-просвітницьких заходів з питань збереження репродуктивного здоров'я;
1.2.4. Розвиток спортивної інфраструктури	• будівництво нових капітальних спортивних об'єктів; • будівництво нових і реконструкція наявних спортивних майданчиків для масового використання; • капітальний ремонт, реконструкція і оснащення наявних спортивних споруд; • розширення та підтримка мережі спортивних шкіл, клубів, секцій, фізкультурно-оздоровчих груп.

Очікувані результати:

- підвищення рівня залучення населення, особливо молоді, до здорового способу життя та формування відповідального ставлення до власного здоров'я, відмови від шкідливих звичок, профілактики захворювань;
- забезпечення профілактики та ранньої діагностики захворювань;
- зниження показників захворюваності та інвалідності;
- забезпечення доступності до якісної та ефективної медичної допомоги населення (в тому числі для людей з особливими потребами), особливо у сільській місцевості в умовах реформування галузі охорони здоров'я;
- наближення медичної допомоги до населення за територіальним принципом;
- збереження репродуктивного здоров'я дітей та молоді, утвердження інституту сім'ї та сімейних цінностей, забезпечення доступу до послуг з планування сім'ї;
- збільшення кількості об'єктів спортивної інфраструктури;
- зміцнення матеріально-технічної бази дитячо-юнацьких спортивних шкіл, шкіл вищої майстерності, баз олімпійської підготовки/

Оперативна ціль 1.3. Розвиток сфери культури і мистецтв та збереження історико-культурної спадщини

На сьогодні в галузі культури існує ряд проблем, зокрема зменшення закладів культури в селах в ході реформи децентралізації. Брак фінансування

закладів культури, відсутність мотивації та умов для залучення молодих спеціалістів до роботи в клубних закладах, загроза закриття філій мистецьких шкіл, які територіально відносяться до інших об'єднаних територіальних громад.

Загальна спрямованість модернізації галузі культури області полягає у приведенні її у відповідність до потреб сучасного життя, цілеспрямованої орієнтації на задоволення культурних запитів жителів Чернігівщини, наближення до європейських стандартів.

Події, заходи, історико-культурна спадщина - як матеріальна, так і нематеріальна є ресурсною базою для розвитку громад. Нематеріальна культурна спадщина через культурні креативні індустрії є ресурсом для виробництва (національний одяг, іграшки, предмети побуту та декору тощо).

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проєктів
1.3.1. Створення умов для культурного розвитку і творчого самовираження громадян. Оптимізація та модернізація мережі сфери культури.	• раціональне використання культурно-ресурсного потенціалу (закладів, установ, підприємств сфери культури); • відновлення та збереження об'єктів музейної мережі, підтримка впровадження сучасних технологій до музейної практики, реекспозиція існуючих музеїв та створення нових інтерактивних комплексів; • розробка та впровадження функціонально та організаційно нових ефективних моделей закладів надання культурних послуг з урахуванням щільності населення та територіальної доступності; • створення на базі існуючих закладів культури центрів розвитку для всіх вікових груп;
1.3.2. Збереження та промоція нематеріальної культурної спадщини як головного джерела культурного розмаїття	• популяризація народних традицій, ремесел, фольклору, художніх промислів шляхом проведення фестивалів, ярмарок, майстер-класів, фольклорно-етнографічних експедицій. • діджиталізація елементів нематеріальної культурної спадщини регіону (розроблення електронного реєстру). • створення он-лайн-платформи «Історико-туристичний гід доповненої реальності»
1.3.3. Охорона, відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини	• ремонтно-реставраційні роботи на пам'ятках історії та монументального мистецтва, рятівні роботи на пам'ятках археології; • паспортизація об'єктів культурної спадщини, визначення меж пам'яток археології; • розробка та затвердження охоронних зон пам'яток і територій, інвентаризація пам'яток, виготовлення та встановлення охоронних дошок.
1.3.4. Розвиток креативних індустрій та створення культурного продукту	• впровадження кластерних моделей розвитку культури в громадах; • створення доданої вартості та робочих місць через культурне (мистецьке) та/або креативне вираження як наслідок індивідуальної творчості, навичок і таланту; • створення сприятливих умов для творчої самореалізації особистості через розмаїття форм художнього самовираження, міжкультурний діалог, культурний

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
	взаємообмін та мобільність людей та ідей; • створення, виробництво, поширення, збереження національного культурного продукту і підвищення рівня його споживання шляхом формування цілісного інформаційно-культурного простору.

Очікувані результати:

- задоволення культурних потреб населення та забезпечення рівного доступу громадян до культурних послуг незалежно від місця проживання;
- активізація культурно-мистецької творчості всіх категорій громадян ;
- промоція продукції народних майстрів, художніх ремесел;
- збереження та відновлення об'єктів історико-культурної спадщини;
- збагачення духовного життя, формування моральних якостей та зростання національно-патріотичних настроїв мешканців області;
- оновлення та створення сучасних музейних експозицій відповідно до вимог сьогодення.

Оперативна ціль 1.4. Забезпечення соціального захисту населення та гендерної рівності

Пріоритетним завданням соціальної політики є підвищення якості та рівня доступності соціальних послуг для вразливих верств населення. Критеріями ефективності діяльності у сфері соціального захисту є рівень охоплення соціальними послугами осіб, які потребують різних видів соціального обслуговування.

Серед пріоритетів – запобігання ранньому соціальному сирітству, поширення сімейних форм влаштування дітей сиріт та дітей, що потребують батьківського піклування, забезпечення повноцінного оздоровлення та відпочинку дітей, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки. значну увагу необхідно приділити зміцненню інституту сім'ї шляхом формування засад відповідального усвідомленого батьківства.

Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків є головною передумовою розвитку людського потенціалу.

Тому важливим завданням для досягнення операційної цілі є залучення та використання досвіду і знань громадських організацій, зокрема тих, що спеціалізуються на питаннях гендерної рівності, для розробки, імплементації та оцінки політик, програм й діяльності.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
1.4.1. Модернізація матеріально-технічної бази установ та закладів системи соціального захисту населення	• оновлення матеріально-технічної бази установ та закладів системи соціального захисту населення; • надання якісних та доступних соціальних послуг населенню в територіальних громадах. впровадження інноваційних моделей у соціальній роботі;
1.4.2 Розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування,	• підтримка сімейних форм виховання; • розвиток системи соціальних послуг на рівні територіальних громад, забезпечення гідних стандартів отримання соціальних послуг незалежно від місця

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
запобігання дитячій бездоглядності та підтримка багатодітних сімей	проживання. • створення сприятливих умов для проживання та виховання дітей в багатодітних сім'ях.
1.4.3. Оздоровлення та відпочинок дітей	• організація оздоровлення та відпочинку дітей, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки; • забезпечення належних умов функціонування дитячих закладів оздоровлення та відпочинку області.
1.4.4. Забезпечення гендерної рівності. Запобігання та протидія домашньому насильству або насильству за ознакою статі	• створення комплексної системи реагування на випадки дискримінації за ознакою статі; • інтеграція гендерних підходів через співпрацю з громадськими організаціями • створення та діяльність спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою ст

Очікувані результати:

- поліпшення якості надання соціальних послуг;
- зменшення кількості дітей та сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- забезпечення належних умов для виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у сімейному чи наближеному до сімейного оточенні;
- максимальне охоплення послугами оздоровлення та відпочинку дітей шкільного віку;
- забезпечення гендерного паритету в усіх сферах суспільного життя;
- зниження рівня насильства стосовно жінок та дітей.

Оперативна ціль 1.5. Підвищення якості та конкурентоспроможності людських ресурсів

Протягом останніх п'яти років на ринку праці Чернігівської області простежуються нестача кваліфікованих кадрів та досить низький рівень оплати праці, тому створення сучасних, якісних робочих місць з гідною оплатою праці залишатиметься головним завданням на тривалий час.

Система організації професійного навчання удосконалюватиметься в напрямку максимального задоволення потреб роботодавців в робітничих кадрах необхідного їм професійно-кваліфікаційного рівня, використання інноваційних підходів до підготовки кадрів.

Зважаючи на основні проблеми, які стримують ефективний розвиток людського потенціалу в області, одним з основних напрямків є розвиток компетенцій та вмінь в контексті вимог ринку праці з урахуванням потреб усіх груп населення. При цьому акцент необхідно робити на імплементації засад освіти впродовж життя.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
1.5.1. Сприяння продуктивній зайнятості населення, підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили	- створення освітньо-виробничої комунікативної платформи; - розвиток клієнтоорієнтованості, запровадження інституту «кар'єрних радників»
1.5.2. Організація ефективної профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю та безробітним населенням	- створення центру профорієнтації «Обери професію – обери майбутнє» для сільської учнівської молоді; - забезпечення доступу молоді до сучасних профорієнтаційних методик; - сприяння молодіжній зайнятості, професійної самореалізації молоді, розвиток молодіжного підприємництва, створення нових робочих місць для молоді

Очікувані результати:

- підвищення рівня зайнятості населення;
- збільшення кількості новостворених робочих місць;
- зменшення дисбалансу попиту і пропозиції на ринку праці;
- задоволення потреб роботодавців у кваліфікованій робочій силі;
- створення умов для самозайнятості безробітних громадян;
- зменшення відтоку за межі області молодих спеціалістів.

5.2. Стратегічна ціль 2. Комфортні та безпечні умови для життя

Стратегія ставить перед собою важливу для всіх людей ціль – створити в регіоні комфортні та безпечні умови проживання для його мешканців незалежно від місця проживання.

Громадяни мешкають у конкретних містах, селищах і селах, де повсякденно мають вирішуватись проблеми життєзабезпечення. Комфортне і безпечне середовище життєдіяльності повинно сприяти зменшенню міграційних настроїв у громаді, активному включенню мешканців в соціально-економічні відносини в регіоні, що забезпечить стале зростання кожної окремої громади та регіону загалом.

Створення для населення розвиненої інфраструктури, забезпечення якісними житлово-комунальними послугами, чисте довкілля є складовими, що входять до поняття якості життя.

Досягнення стратегічної цілі передбачається через реалізацію таких оперативних цілей:

Оперативна ціль 2.1.	Оперативна ціль 2.2.	Оперативна ціль 2.3.	Оперативна ціль 2.4.
Розвиток транспортної інфраструктури	Ефективне планування територіального розвитку	Підвищення якості надання населенню житлово-комунальних послуг. Енергозбереження	Захист екосистем і збереження довкілля на засадах сталого розвитку

Оперативна ціль 2.1. Розвиток транспортної інфраструктури.

Стан автомобільних доріг є загальнонаціональною проблемою. Незважаючи на те, що за останні роки витрати на ремонт і будівництво

автомобільних доріг суттєво збільшилися, проблеми накопичені у цій сфері і масштаби вимагають величезних коштів протягом значного періоду часу.

Пріоритетним напрямком в автодорожньому господарстві є забезпечення розбудови мережі якісних автомобільних доріг загального користування, мостів, підвищення безпеки руху під час забезпечення високої швидкості, комфорту та економічності перевезень, а також забезпечення їх якісного експлуатаційного утримання.

Чернігівщина має досить слабкі зв'язки з рештою українських регіонів та країнами Євросоюзу через особливості географічного розміщення. Проте, в області відсутній аеропорт, що забезпечує цивільне авіасполучення з іншими регіонами України та країнами Європи.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
2.1.1. Будівництво та модернізація мережі автомобільних доріг загального користування та штучних споруд на них.	• будівництво, реконструкція та капітальний ремонт доріг; • поточний, середній та поточний дрібний ремонт дорожнього покриття та експлуатаційне утримання доріг; • здійснення капітального ремонту аварійних мостів на автомобільних дорогах загального користування;
2.1.2 Створення умов для відновлення авіаперевезень на міжрегіональних та міжнародних сполученнях.	• розробка техніко-економічного обґрунтування і комплексного проекту відновлення авіаційних перевезень; • створення та розвиток інфраструктури авіаційного транспорту.
2.1.3. Розширення та вдосконалення мережі підприємств транспорту.	• поліпшення пасажирських автоперевезень до малонаселених пунктів та на соціальних маршрутах області
2.1.4. Розвиток надійної та доступної транспортної інфраструктури, у т. ч. екологічно чистих видів транспорту.	• розширення мережі електротранспорту та її оновлення; • використання екологічно чистих видів транспорту на маршрутах загального користування, оновлення рухомого складу; • розвиток велоінфраструктури.

Очікувані результати:

- покращення стану автомобільних доріг загального користування та штучних споруд на них;
- підвищення рівня безпеки дорожнього руху;
- безперебійне транспортне сполучення між населеними пунктами області;
- відновлення в області авіаперевезень;
- поширення використання екологічно чистих видів транспорту;
- поліпшення транспортного обслуговування пасажирів, у тому числі осіб з обмеженими можливостями, людей похилого віку, соціально незахищених категорій.

Оперативна ціль 2.2. Ефективне планування територіального розвитку

Містобудівна документація – це основний документ довгострокового стратегування ефективного розвитку території, який визначає основні напрями та заходи, сприяє покращенню інвестиційного клімату, створює умови для збереження повноцінного життєвого середовища, тощо.

Відсутність оновленої містобудівної документації унеможливорює процес планування розвитку населеного пункту, зміни цільового призначення земельних ділянок, видачі дозвільної документації, що фактично зупиняє процес будівництва нових об'єктів та призводить до безсистемного, хаотичного та неконтрольованого розвитку територій.

Відсутність геоінформаційних систем містобудівного кадастру на місцевому та субрегіональному рівні призводить до відставання регіону в організації ефективного просторового планування розвитку територій та публічного управління в державній сфері, розподіленості та неузгодженості геопросторових даних області, унеможливорює створення повноцінної доступності до матеріалів містобудівної документації.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
2.2.1. Розроблення містобудівної документації та забезпечення її публічності.	• розроблення (коригування) генеральних планів, зонінгу населених пунктів; • розроблення (коригування) схем планування області, районів, об'єднаних громад.
2.2.2 Впровадження геоінформаційних систем містобудівного кадастру та забезпечення їх публічності.	• створення геоінформаційних систем містобудівного кадастру на обласному, районному, місцевому (міст обласного значення) рівнях.

Очікувані результати:

- забезпечення адміністративно-територіальних утворень відповідною містобудівною документацією;
- створення привабливого інвестиційного клімату;
- підвищення ефективності управління майном і земельними ресурсами, публічності в обґрунтуванні управлінських рішень;
- своєчасне взаємоузгодження державних, громадських та приватних інтересів під час планування і забудови територій.

Оперативна ціль 2.3. Підвищення якості надання населенню житлово-комунальних послуг. Енергозбереження.

Належне утримання житлового господарства є одним з найважливіших питань, які виникають перед органами місцевого самоврядування.

Технічний стан підприємств області, що надають житлово-комунальні послуги, як і по всій країні, критичний, а це призводить до погіршення рівня наданих споживачам послуг, значних втрат.

Частина водопровідно-каналізаційних споруд і мереж фактично відпрацювала свій термін експлуатації, мережі перебувають в аварійному стані. За декілька років, вирішити всі питання водопровідно-каналізаційного господарства неможливо, тому що ця галузь відноситься до найбільш капіталоемних.

Стратегія сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року

Впровадження енергоефективних технологій дасть можливість знизити витрати та забезпечити більш комфортні умови проживання, підприємствам – підвищити конкурентоспроможність.

Гостро стоїть питання зміни домінуючого способу поводження з побутовими відходами, яким досі залишається їх вивезення та захоронення на полігонах та сміттєзвалищах.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
2.3.1 Забезпечення населення якісною питною водою.	• відновлення, охорона та раціональне використання джерел питного водопостачання; • реконструкція аварійних водопровідних мереж і споруд на них; • розвиток водопровідно-каналізаційного господарства
2.3.2. Забезпечення утримання житлового фонду в належному стані, поліпшення житлових умов проживання населення та благоустрій територій населених пунктів.	• сприяння створенню і розвитку потенціалу ОСББ в області; • підвищення рівня енергоефективності в багатоквартирному житловому фонді; • реалізація державних та місцевих програм підтримки житлового будівництва; • реконструкція існуючих приміщень під житлові будинки; • забезпечення житлом незахищених верств населення; • створення комфортного громадського простору.
2.3.3. Підвищення ефективності управління енергетичними ресурсами.	• впровадження енергоефективних заходів у будівлях житлового фонду та бюджетної сфери; • проведення заміни існуючих газових котлів на котли, які працюють на альтернативних видах палива, в бюджетній сфері та житлово-комунальному господарстві; • модернізація об'єктів житлово-комунального господарства з використанням сучасних енергозберігаючих технологій; • вдосконалення обліку та контролю витрачання енергоресурсів; • впровадження сучасних технологій для підвищення якості роботи мереж зовнішнього освітлення.
2.3.4. Розвиток сфери управління твердими побутовими відходами	• запровадження нових технологій та форм організації поводження з твердими побутовими відходами; • будівництво об'єктів приймання, переробки та утилізації ТПВ, розширення сфер їх використання як вторинної сировини; • будівництво нових полігонів твердих побутових відходів, які відповідають встановленим стандартам; • проведення освітньо-інформаційної кампанії серед населення щодо екологічної необхідності постійного та правильного поводження з побутовими відходами та важливості впровадження роздільного збирання твердих побутових відходів.

Очікувані результати:

- підвищення якості надання комунальних послуг;
- покращення якості питної води, розширення мереж централізованого водопостачання та водовідведення;
- поліпшення управління житловим багатоквартирним фондом;
- поліпшення інфраструктури житлового фонду;
- поліпшення забезпечення населення житлом;

- оптимізація витрат енергоресурсів, підвищення ефективності їх використання;
- створення привабливих та комфортних умов для проживання і відпочинку населення;
- зменшення обсягів захоронення неперероблених побутових відходів, впровадження системи роздільного збирання ТПВ;
- зростання частки заготівлі, утилізації та використання відходів, як вторинної сировини.

Оперативна ціль 2.4 Захист екосистем і збереження довкілля на засадах сталого розвитку

Чернігівська область має цілу низку екологічних проблем, які можуть бути вирішені тільки спільними зусиллями держави та всіх громадян регіону.

Спостерігається критичне зменшення територій водно-болотних угідь та природних лісів, відбувається погіршення стану річкових басейнів, зменшується біорізноманіття.

Розлив і руйнування берегів річок Дніпро та Десна загрожує не лише безпечності проживання та матеріальними збитками, а й може привести до втрат української території. Потребують утилізації заборонені та непридатні до використання хімічні засоби захисту рослин. Проблемним залишається стан очистки стічних вод на діючих очисних спорудах. Є і ряд інших екологічних проблем.

Потребує модернізації система запобігання надзвичайним ситуаціям.

На їх вирішення та забезпечення сталого довкілля спрямовуються завдання .

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
2.4.1. Охорона навколишнього природного середовища, збереження та розвиток заповідних територій.	• збереження, розвиток та створення об'єктів природно-заповідного фонду; • розчищення та регулювання русел річок і водойм.
2.4.2. Створення умов для безпечного проживання та життєдіяльності населення.	• ефективне управління і безпека населення та територій в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів; • створення місцевих та добровільних пожежно-рятувальних підрозділів, розбудова інфраструктури із забезпечення їх функціонування, у тому числі будівництво центрів безпеки громад; • захист населених пунктів та сільськогосподарських угідь від шкідливої дії вод; • знешкодження токсичних відходів, очищення територій області від заборонених та непридатних до використання хімічних засобів захисту рослин; • недопущення забруднення довкілля недостатньо очищеними стічними та зливовими водами; • реалізація природоохоронних заходів.
2.4.3. Формування екологічної свідомості та	• інформаційно-просвітницька робота щодо збереження та охорони довкілля;

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
екологічної культури громадян.	• поширення екологічних знань і популяризація бережливого ставлення до навколишнього природного середовища серед учнівської та студентської молоді.

Очікувані результати:

- покращення екологічної ситуації, запобігання та попередження забруднення об'єктів довкілля;
- створення об'єктів природно-заповідного фонду;
- зменшення негативного техногенного впливу на навколишнє природне середовище та здоров'я людини;
- запобігання надзвичайним ситуаціям.

5.3. Стратегічна ціль 3. Підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки

Прискорений розвиток області неможливий без нарощування її конкурентоспроможності. Ефективне використання наявного економічного потенціалу із залученням додаткових інвестицій дозволить значно збільшити обсяг валового регіонального.

Розвиток інноваційного промислового сектору, в свою чергу, створить умови для збільшення частки в регіональній економіці виробництв з високою доданою вартістю.

Оскільки регіон має один з найбільших в Україні ресурс земель сільськогосподарського призначення, при умові його раціонального використання, є можливість не тільки збільшити обсяги сільськогосподарської продукції, але й забезпечити достатньо розвинуту галузь з виробництва харчових продуктів якісною сировиною.

Виробнича сфера області представлена переважно підприємствами середнього та малого і бізнесу. Отже, стратегічне значення має розвиток саме цього важливого сектора економіки, в тому числі в такому перспективному напрямку, як використання рекреаційних ресурсів регіону.

Саме тому стратегічною ціллю номер три обрано підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки.

Досягнення цієї цілі має забезпечуватись шляхом реалізації п'яти оперативних цілей.

Оперативна ціль 3.1.	Оперативна ціль 3.2.	Оперативна ціль 3.3.	Оперативна ціль 3.4.	Оперативна ціль 3.5.
Реалізація регіонального інвестиційного потенціалу, нарощення обсягів інвестиційних надходжень	Сталий розвиток агропромислового комплексу	Розвиток високотехнологічного промислового виробництва	Стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва	Підвищення ефективності використання рекреаційних ресурсів області

Оперативна ціль 3.1. Реалізація регіонального інвестиційного потенціалу, нарощення обсягів інвестиційних надходжень

Реалізація регіонального інвестиційного потенціалу, збільшення надходжень інвестицій є пріоритетним напрямком Стратегії.

Враховуючи, що область має дефіцит фінансових ресурсів, але, разом із тим, володіє промисловим потенціалом, має висококваліфіковану робочу силу, вигідне транспортне сполучення, залучення інвестицій для розвитку її економіки є досить важливим.

Найбільш перспективними галузями для інвестування залишаються напрями, які мають визначальний вплив на функціонування і перспективний розвиток економіки та соціальної сфери, та враховують наявний ресурсний потенціал регіону. Серед них:

- сільське господарство;
- харчова та переробна промисловість;
- машинобудування;
- альтернативна енергетика;
- енергозберігаючі та «зелені» технології;
- туризм та туристична інфраструктура;
- транспортно-логістична інфраструктура, в т.ч. водно-річкова мережа;
- глибока переробка природних ресурсів.

За наявності реальних інвестицій, ці галузі матимуть можливість швидко трансформуватися у ринковий простір, сприяти зростанню економічних показників, збільшенню надходжень до місцевих бюджетів та створенню нових робочих місць.

Все більш важливе місце в економіці регіону займає ІТ-індустрія. Її подальший розвиток та впровадження ІКТ в усіх сферах сприятиме загальному зростанню конкурентоспроможності області.

Сьогодні економічне зростання області напряму пов'язане з необхідністю виявлення «драйверів конкурентоспроможності» (точок зростання), ефективне використання яких дозволило б надати імпульс для активізації інвестиційної діяльності, реалізації економічного потенціалу та збалансованого розвитку всього регіону. Такими точками росту для Чернігівської області можуть стати: індустріальні, технологічні, наукові парки, кластери, запровадження спеціального режиму інвестування в рамках території пріоритетного розвитку (спеціальної/вільної економічної зони), реалізація інвестиційних проектів, спрямованих на створення продукту з високою доданою вартістю.

В області значним потенціалом кластеризації та сталого функціонування в системі пов'язаних галузей володіють підприємства, задіяні переробці сільськогосподарської продукції, виробництві харчових продуктів та напоїв, високотехнологічному машинобудуванні, легкій та меблевій промисловості, у туристичній сфері, сфері ІТ, що у найкоротші терміни може перетворити ці об'єднання у точки економічного зростання.

Досягнення оперативної цілі 3.1. потребує вирішення таких завдань.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
3.1.1 Розвиток інституційної	• створення нових та оптимізація існуючих елементів регіональної інфраструктури, діяльність яких спрямована на залучення інвестицій;

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
інфраструктури, що сприяє залученню інвестицій	• створення елементів інституційного середовища (індустріальних, наукових, технологічних парків, кластерів тощо) як платформи для зростання інвестиційних потоків, розвитку інновацій та передових технологій; • збалансування інтересів влади, інвесторів та громадськості в питаннях залучення інвестицій, розвиток соціальної відповідальності бізнесу.
3.1.2. Підтримка інвестиційної активності та збільшення інвестиційних надходжень	• розробка сучасних інвестиційних продуктів; • проведення публічних заходів інвестиційного характеру; • сприяння розробці та реалізації програм міжнародної технічної допомоги, зростанню позабюджетного фінансування економічного та соціального розвитку; • організація та проведення навчальних заходів (семінарів, тренінгів, стажувань тощо) з актуальних питань інвестиційної діяльності.
3.1.3. Маркетингова промоція інвестиційного потенціалу та можливостей регіону.	• маркетингово-інформаційна підтримка інвестиційної діяльності; • створення сучасних промоційних матеріалів про інвестиційні можливості області та проведення pr-заходів.
3.1.4 Створення умов для відновлення та використання транспортно-транзитних та логістичних можливостей водно-річкової мережі області.	• розробка техніко-економічного обґрунтування і комплексного проекту відновлення судноплавства на річках області; • організація контрольованого видобутку і використання річкового піску та інертних матеріалів під час розчищення фарватеру річки Десна;

Очікувані результати:

- покращення інвестиційного клімату та створення позитивного інвестиційного іміджу регіону;
- створення ефективної регіональної інфраструктури, діяльність якої спрямована на залучення інвестицій;
- збільшення кількості реалізованих інвестиційних проектів;
- забезпечення сталого економічного зростання та створення нових робочих місць;
- зростання обсягів капітальних прямих іноземних інвестицій.

Оперативна ціль 3.2. Сталий розвиток агропромислового комплексу

Чернігівщина має значний сільськогосподарський потенціал, основою якого є сприятливі природно-кліматичні умови, значні обсяги сільськогосподарських угідь.

Одним із шляхів розвитку сільських територій є кооперація в аграрному секторі. Розвиток кооперативного руху, створення вигідних умов для збуту сільськогосподарської продукції та розбудова соціальної інфраструктури – все це дає поштовх для економічної ініціативи у сільській місцевості.

Успішність аграрного сектору в значній мірі залежить від його динамічності щодо освоєння новітніх технологій, використання ринкової кон'юнктури, а також організаційних змін, необхідних для його поступального розвитку. Необхідність поширення сільськогосподарських знань серед виробників сільського господарства, їх навчання та інформаційна підтримка визнана також у переважній більшості країн світу. В Україні цю роль покликана виконувати система сільськогосподарського дорадництва.

З метою розв'язання актуальних проблем розвитку сільських територій, необхідно забезпечити всебічну підтримку фермерства та малих і середніх сільгоспвиробників.

Досягнення оперативної цілі 3.2. потребує вирішення таких завдань

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
3.2.1. Покращення доступу агровиробників та переробників до ринків збуту	• проведення ярмаркових заходів та підтримка участі у міжнародних заходах місцевих виробників з метою розширення ринків реалізації агропродукції; • консультативна підтримка агровиробників з питань сертифікації продукції; • стимулювання впровадження і функціонування систем управління якістю, безпечністю виробництва продуктів харчування, екологічного управління та інших систем управління відповідно до міжнародних стандартів.
3.2.2. Підтримка розвитку фермерства та малих сільгосп-виробників	• інформаційно-консультаційна підтримка фермерських господарств; • підтримка молодих фермерів та сімейних фермерських господарств, популяризація використання успішних практик розвитку фермерства; • залучення наукового потенціалу для інформаційної та організаційної підтримки фермерства; • фінансова підтримка розвитку фермерських господарств.
3.2.3. Розбудова системи сільськогосподарського дорадництва	• надання консультативного супроводу з питань ведення бізнесу для особистих селянських господарств; • реалізація ініціатив з розвитку підприємницької діяльності у сільській місцевості; • сприяння поглибленню співпраці територіальних громад, представників аграрного бізнесу області та інших регіонів і країн; • навчання молоді основам ведення підприємницької діяльності у сфері етно-, еко-, агро-, сільського та зеленого туризму, принципам раціонального природокористування; • заохочення молоді до переселення в сільську місцевість та допомога у реалізації її бізнес-планів;.
3.2.4. Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації	• інформування населення щодо переваг сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; • надання консультативних, дорадчих та інших послуг, що мають сприяти створенню та забезпеченню діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; • активізація діяльності територіальних громад у напрямку створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Очікувані результати:

- зростання обсягів виробництва та переробки сільськогосподарської продукції;
- розширення ринків збуту сільгосппродукції, продуктів її переробки та збільшення обсягів їх експорту;
- покращення доступу малих сільгоспвиробників до фінансових ресурсів;
- зростання рівня зайнятості сільського населення, створення нових робочих місць;
- підвищення рівня доходів сільського населення.

Оперативна ціль 3.3. Розвиток високотехнологічного промислового виробництва

Наявність вищих навчальних закладів, наукових установ, організацій, наукових кадрів, кваліфікованих трудових ресурсів та наукових розробок дає в перспективі можливість для використання новітніх технологій та запровадження інновацій з метою розвитку високотехнологічного промислового виробництва.

Першочергові заходи повинні спрямовуватися на спрощення доступу підприємців до сучасних інноваційних технологій, стимулювання налагодження діалогу між науковцями та бізнесом, реалізації їх інноваційних ідей, проектів тощо.

Машинобудування є однією з найбільш важливих і перспективних галузей промислового сектору економіки регіону. Об'єднання зусиль та активна співпраця з науковим та технологічним парком дозволить вивести машинобудівний комплекс на новий рівень розвитку, розроблювати і впроваджувати новітні технології та розробки, отримати додаткові замовлення, розвинути співпрацю з закордонними партнерами.

Важливими для регіону є і інші галузі промисловості – добувна, легка, целюлозно-паперова, деревообробна та інші.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
3.3.1. Оптимізація роботи ланцюгів «освіта-наука-виробництво» та формування промислових кластерів за перспективними напрямками виробництва	• популяризація результатів наукових досліджень, прикладних розробок та інноваційної діяльності; • організація співпраці закладів вищої та професійної (професійно-технічної) освіти, установ та підприємств щодо впровадження сучасних технологій, виробництва інноваційного продукту, методів організації праці та управління; • створення промислових кластерів.
3.3.2. Створення умов для використання новітніх технологій та запровадження інновацій	• проведення конкурсу на кращу інноваційну розробку; • функціонування центру підтримки підприємництва, інновацій та стартапів Чернігівської області з метою спрощення доступу підприємців до сучасних інноваційних технологій, стимулювання налагодження діалогу між науковцями та бізнесом, реалізації їх інноваційних ідей, проектів тощо. • стимулювання випуску високотехнологічної та

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
	конкурентоздатної продукції.
3.3.3. Сприяння просуванню продукції товаровиробників області на внутрішньому та зовнішньому ринках	• сприяння налагодженню кооперативних зв'язків промислових підприємств; • організація щорічного конкурсу на кращий товар Чернігівщини; • надання навчально-інформаційної та консультативної підтримки суб'єктам господарювання області щодо впровадження стандартів ISO та сертифікатів відповідності для експорту продукції. • створення умов для посилення спроможності виробників щодо експорту товарів та послуг • забезпечення участі підприємств Чернігівської області у міжнародних заходах;

Очікувані результати:

- диверсифікація промислового виробництва;
- модернізація виробничих потужностей промислових підприємств, створення нових виробництв;
- трансфер новітніх технологій та ноу-хау, комплексне використання ресурсів;
- збільшення обсягів реалізації промислової продукції, у т.ч. інноваційної;
- розширення географії ринків збуту для товарів та послуг області;
- збільшення питомої ваги продукції та послуг з високою часткою доданої вартості в загальному показнику експорту;

Оперативна ціль 3.4. Стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва

Характерною особливістю розвитку малого підприємництва, як в області, так і в Україні, є його орієнтація на оптову та роздрібну торгівлю (26,0%). Водночас спостерігається позитивна роль МСП у формуванні обсягу реалізованої продукції регіону та в наповненні місцевих бюджетів.

Поряд з цим потребує подальшого вдосконалення система розвитку бізнес-середовища в області, зокрема посилення державно-приватного діалогу та партнерства, розширення фінансово-кредитної, інформаційної та менторської підтримки підприємництва, а також покращення функціонування інфраструктури підтримки бізнесу та підвищення ефективності їх взаємодії.

Необхідно продовжити роботу щодо об'єднання зусиль мешканців, влади та бізнесу для вирішення ключових питань розвитку МСП шляхом розбудови мережі центрів підтримки підприємництва, центрів надання адміністративних послуг.

Для досягнення поставленої оперативної цілі передбачається реалізувати низку проектів з підвищення конкурентоспроможності суб'єктів малого та середнього підприємництва.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
3.4.1. Підвищення конкурентоспроможності суб'єктів малого та середнього підприємництва	• підтримка місцевого товаровиробника, розвиток виробництва товарів, які заміщують імпортні, промоція бренду «Чернігівщина, купуй рідне».
3.4.2. Розширення доступу бізнесу до фінансово-кредитних ресурсів	• ефективне використання наявних та напрацювання додаткових механізмів фінансової державної підтримки МСП в області; • сприяння залученню міжнародної донорської допомоги для підтримки та розвитку підприємництва, в тому числі підвищення спроможності МСП використовувати можливості грантових програм для стартапів.
3.4.3. Інформаційно-консультаційна допомога, розвиток інфраструктури підтримки МСП та забезпечення надання якісних публічних послуг	• інформаційна підтримка суб'єктів підприємницької діяльності, зокрема через створення, впровадження і забезпечення діяльності системи надання консультаційно-менторської допомоги; • створення та функціонування сучасної інфраструктури надання адміністративних послуг, впровадження зручних та доступних електронних сервісів; • розвиток мережі елементів інфраструктури МСП, які надають консультаційні послуги, проводять навчання та забезпечення їх ефективного функціонування; • сприяння розвитку соціального підприємництва; • підтримка молодіжних підприємницьких ініціатив.

Очікувані результати:

- підвищення ефективності функціонування інфраструктури підтримки МСП в регіоні;
- розширення доступу МСП до фінансових ресурсів;
- удосконалення підприємницької культури, відповідальне ведення бізнесу;
- зростання ефективності використання інтелектуально-кадрового капіталу області для розвитку МСП;

Оперативна ціль 3.5. Підвищення ефективності використання рекреаційних ресурсів області

В Чернігівській області зосереджений значний історико-культурний та природно-рекреаційний потенціал, що робить територію регіону привабливою для розвитку різних видів туризму.

Однак, незважаючи на ресурсну забезпеченість та безмежні потенційні туристичні можливості, Чернігівська область ще не може конкурувати з розвинутими туристичними регіонами через недостатній розвиток туристичної інфраструктури та якість туристичних послуг.

Проблемним питанням залишається транспортна доступність туристичних центрів області для інших регіонів України.

Існує необхідність створення та просування сучасних конкурентоспроможних туристичних продуктів, орієнтованих у тому числі і на іноземних туристів.

Тому перспективними напрямками є сприяння у розробці інноваційних туристичних продуктів, у тому числі із застосуванням інтерактивних та інформаційних технологій; створення обласного осередку розвитку туризму та промоції туристичного потенціалу регіону на внутрішньому та зовнішньому ринках туристичних та рекреаційних послуг; розробка та просування туристичних брендів області тощо.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
3.5.1. Формування позитивного іміджу області як регіону, привабливого для туризму	• створення обласного осередку розвитку туризму та промоції туристичного потенціалу регіону на внутрішньому та зовнішньому ринках туристичних та рекреаційних послуг; • розробка та просування туристичних брендів області; • створення та поширення інформаційної та промодукування про туристично-рекреаційний потенціал регіону, його історико-культурну спадщину та наявні послуги за допомогою сучасних засобів (туристичні сайти, соцмережі, мобільні додатки тощо), а також у традиційних ЗМІ; • сприяння створенню документальних та художніх фільмів, що висвітлюватимуть минуле та сучасність регіону; • проведення промотурів для тревел-блогерів, ЗМІ, туристичних операторів та турагенцій; • підтримка участі представників туристичної сфери області у регіональних та міжнародних виставках, форумах, презентаціях тощо; • організація та проведення масових заходів туристичного спрямування міжрегіонального та міжнародного рівнів.
3.5.2. Розвиток рекреаційної інфраструктури та підвищення привабливості наявних об'єктів	• створення та розвиток мережі інтерактивних туристично-інформаційних центрів; • раціональне використання об'єктів історико-культурної спадщини для провадження туристичної та іншої господарської діяльності; • встановлення елементів дорожньої навігації до туристичних об'єктів; • розвиток інфраструктури та сфер послуг навколо історико-культурних та природно-рекреаційних об'єктів, на туристичних маршрутах; • облаштування рекреаційних зон та зон короткочасного відпочинку.
3.5.3. Розвиток зеленого (екологічного), подієвого, активного та інших видів туризму, створення сучасних туристичних маршрутів та продуктів, а також центрів відпочинку	• організація навчань з розвитку туризму для представників органів влади, місцевого самоврядування, туристичної сфери області та бажаючих займатись туристичною діяльністю, надання їм консультативної та методичної підтримки; • розвиток державно-приватного партнерства та комунікації між представниками туристичного ринку; • розробка та впровадження нових туристичних маршрутів, їх маркування; • популяризація фестивального руху в громадах області; • стимулювання розвитку сільського зеленого туризму для активізації розвитку сільських територій і громад;

	• впровадження кластерних моделей розвитку існуючих та новостворених сучасних туристичних продуктів.

Очікувані результати:

- зростання кількості якісних об'єктів інфраструктури у сфері туризму;
- збільшення туристичних потоків та кількості відвідувачів туристичних об'єктів області;
- розвиток підприємництва у сфері туризму та суміжних галузях;
- збільшення надходжень до місцевих бюджетів області від надання туристичних послуг.

5.4. Стратегічна ціль 4. Прискорений інноваційний розвиток пріоритетних сфер економічної діяльності.

Стратегічний пріоритет розвитку економіки області до 2027 року на засадах конкурентоспроможності в національному та глобальному просторі є одним з найважливіших напрямів проривного суспільного розвитку регіону.

З метою оптимізації структури економіки, промислового виробництва та розвитку області на основі смарт-спеціалізації, підвищення експортного потенціалу ключових секторів економіки, модернізації та переоснащення техніко-технологічної бази промислового виробництва, а у підсумку – розширення ринків збуту місцевого виробника, було проведено значну роботу щодо визначення пріоритетних сфер економічної діяльності регіону.

Для цього були використані результати дослідження «Smart specialisation in E&IA countries», проведеного групою експертів Спільного Дослідницького Центру (Joint Research Centre або JRC) Європейської комісії, Ці дослідження виявили для Чернігівської області види економічної діяльності, які можуть бути визнані такими, що володіють інноваційним потенціалом.

Базуючись на результатах дослідження JRC та здійснивши поглиблене вивчення статистичної та аналітичної інформації щодо науково-дослідної та інноваційної діяльності Чернігівської області в розрізі видів та підвидів економічної діяльності, а також враховуючи розвиненість необхідної інфраструктури, потенціал суміжних галузей, інвестиційну привабливість тощо, було визначено перелік видів діяльності, які можуть сформувати основу для смарт-спеціалізації області.

На основі здійснення широкомасштабних обговорень та процесу підприємницького відкриття напрямками смарт-спеціалізації регіону було визначено перспективні напрямки, які мають інноваційний потенціал та можуть стимулювати нарощення обсягів випуску продукції в суміжних видах економічної діяльності, а також сприяти прискореному розвитку регіону.

Досягнення стратегічної цілі передбачається через реалізацію трьох оперативних цілей:

Оперативна ціль 4.1.	Оперативна ціль 4.2.	Оперативна ціль 4.3.
Нарощування виробництва якісної сільгоспсировини та розвиток її поглибленої переробки	Розвиток «зелених» технологій та біоекономіки	Розвиток інформаційних, інформаційно-комунікаційних технологій та їх впровадження у різних сферах життєдіяльності і виробництва

Оперативна ціль 4.1. Нарощування виробництва якісної сільгоспсировини та розвиток її поглибленої переробки

Враховуючи значний потенціал області з виробництва сільгосппродукції та необхідності її поглибленої переробки, диверсифікацію експорту у бік поставок продукції з високою часткою доданої вартості, визначена саме ця оперативна ціль.

Цей вид економічної діяльності характеризується високим інноваційним потенціалом та зростаючою віддачею (високою доданою вартістю), можливістю збільшення і диверсифікації високотехнологічного експорту, формування регіональної інноваційної системи (наука – освіта – бізнес), сприяння реалізації проектів у сфері екологічно безпечних технологій.

Регіон має значний потенціал у виробництві екологічно чистих продуктів харчування та органічного сільськогосподарського виробництва. На жаль, згадані можливості часто не використовуються або знаходяться на початкових етапах свого розвитку.

Також потребують прискореного розвитку ІТ-технології в сільському господарстві; активізація ведення наукових досліджень у сфері технологізації та автоматизації сільського господарства.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
4.1.1 Створення умов для нарощування виробництва сільгосппродукції та розбудова ланцюгів її переробки за схемою «від поля до столу»	• підтримка кластерних ініціатив і розвиток кластерної співпраці з виробництва і реалізації продуктів харчування; • сприяння розвитку коопераційних зв'язків між виробниками та переробниками сільгоспсировини; • поглиблення співпраці виробників сільськогосподарської продукції з науковими та освітніми установами області та виробниками сучасного обладнання; • розширення можливостей виходу безпечної сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки на перспективні ринки збуту; • налагодження співпраці переробних підприємств та виробників нішевих культур; • проведення модернізації підприємств та відкриття нових ліній по переробці нішевих культур.
4.1.2. Розвиток органічного землеробства та виробництва екологічно чистих продуктів харчування	• надання фінансово-кредитної підтримки сільгоспвиробникам та переробникам для розвитку виробництва екологічно чистих продуктів та органічного землеробства; • модернізація виробничих потужностей і впровадження технологій виробництва екологічно чистих та органічних продуктів; • створення сучасних виробництв з випуску органічної продукції та екологічно чистих продуктів; • формування культури виробництва та споживання продукції органічного сільського господарства та пропагування здорового способу життя серед населення області та активне інформування про користь органічної продукції через засоби комунікації.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
4.1.3. Підтримка розвитку інновацій в агропромисловому секторі економіки області	• розвиток ІТ-технологій в сільському господарстві; • сприяння веденню наукових досліджень у сфері технологізації та автоматизації сільського господарства; • розвиток зв'язків між освітою та МСБ у сфері сільського господарства на основі створення короткострокових освітніх курсів із впровадження «smart-farming».

Очікувані результати

- розширення ринків збуту безпечної с/г продукції та збільшення обсягів її експорту;
- створені ланцюги виробництва сільськогосподарської продукції «від поля до столу»;
- доступ малих сільгоспвиробників до фінансових ресурсів та освітніх програм, необхідних для вдосконалення технології та впровадження інновацій для ведення сільського господарства;
- підвищення якості сільськогосподарської продукції та продуктів її поглибленої переробки.

Оперативна ціль 4.2. Розвиток «зелених» технологій та біоекономіки

У результаті загальної світової тенденції споживацького ставлення до природи і до всіх її ресурсів, отримуємо чималу кількість негативних наслідків (забруднені ґрунту, води і повітря, виснаження багатьох невідновних природних копалин, глобальні зміни клімату, втрата біорізноманіття). Стає очевидним, що перехід до нової моделі економіки неминучий у силу сформованої екологічної ситуації. Провівши моніторинг та оцінюючи ситуацію, багато розвинених країн стають на шлях «зеленої економіки», розвиваючись саме в напрямку «еко-інновацій».

На часі – прискорене впровадження екологічних технологій, що виключають забруднення навколишнього середовища, забезпечують уникнення потрапляння забруднення у навколишнє середовище; нових виробничих процесів, які менше забруднюють навколишнє середовище або більш ефективно використовують ресурси, ніж альтернативні.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
4.2.1 Підтримка розвитку інновацій у сфері «зелених» технологій та біоекономіки	• сприяння розвитку та використання екологічних інновацій та біотехнологій в енергетиці, хімічній, паперово-целюлозній, деревообробній, меблевій, легкій промисловості, виробництві палива, еко-упаковки, добрив, очищенні води, та інших сферах; • максимальна переробка відходів та повторне їх використання у сільськогосподарському, промисловому виробництві, будівництві, енергетиці та інших сферах; • поглиблена переробка природних ресурсів; • поглиблення співпраці підприємств реального сектора економіки з науковими та освітніми установами області у сфері «зелених технологій» та біоекономіки; • сприяння партнерству наукових установ та

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
	потенційних споживачів щодо практично-дослідницької роботи в сфері розробки, впровадження і розвитку «зелених технологій» та біоекономіки; • підтримка інноваційних проектів з розробки біотехнологій.

Очікувані результати:

- забезпечення раціонального природокористування;
- ефективне використання природних ресурсів;
- впровадження безпечних технологій у виробництво;
- зменшення кількості утворених відходів виробництва;
- збільшення обсягів виробництва інноваційної продукції;
- збільшення обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю.

Оперативна ціль 4.3. Розвиток інформаційних, інформаційно-комунікаційних технологій та їх впровадження у різних сферах життєдіяльності і виробництва

В регіоні активно розвивається ІТ-сектор. Ця сфера має всі необхідні резерви для активізації якісних структурних економічних трансформацій, промислової модернізації на інноваційних засадах, впровадження соціальних інновацій, а також підвищення конкурентоспроможності економіки регіону в цілому. Саме тому визначена ця оперативна ціль як горизонтальна галузь смарт-спеціалізації.

Основними завданнями є: підтримки регіональних суб'єктів ІТ-сфери, підвищення якості підготовки кадрів, популяризація знань, розвитку комунікацій у цій сфері; реалізація проектів щодо диджиталізації надання публічних послуг, створення електронної системи взаємодії, в першу чергу з метою впровадження іновачій та підтримки стартапів у різних сферах життєдіяльності і виробництва.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
4.3.1. Сприяння якісній підготовці фахівців ІТ-індустрії та поглиблення цифрової освіченості суспільства	• підвищення рівня інформаційної компетентності населення; • популяризація ІТ-знань та поширення їх серед дітей, молоді, вчителів; • створення мережі освітніх ІТ-парків, інших елементів освітньої інфраструктури в ІТ-сфері; • підтримка розвитку STEM-освіти.
4.3.2. Формування в регіоні сприятливого середовища для розвитку ІТ-індустрії	• розвиток комунікативних майданчиків між суб'єктами ІТ-послуг та потенційними споживачами. • створення інфраструктури підтримки суб'єктів ІТ-сфери; • ведення системних досліджень ІТ-ринку, сприяння його прогнозованому розвитку.
4.3.3 Розвиток електронних публічних послуг, відкритості та прозорості влади для громадян, представників бізнесу та громадських організацій	• діджиталізація надання адміністративних послуг. створення «прозорих офісів та доступних електронних сервісів для надання адміністративних послуг громадянам; • створення ефективної електронної системи взаємодії між державою та громадянином;

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проєктів
	• створення публічної політики (програм), що стимулюватимуть органи влади і комунальні підприємства оприлюднювати набори даних для громадськості та розробників; • запровадження практики співпраці органів влади з ІКТ-компаніями з метою розробки інноваційних продуктів та сервісів, заснованих на обробці масивів великих даних (big-data) та використання хмарних технологій.

Очікувані результати:

- діджиталізація економіки і сфери послуг;
- розширення кадрового потенціалу ІТ-індустрії;
- вдосконалення якості життя населення на базі використання інформаційних технологій;
- відкритість та прозорість діяльності публічної адміністрації;
- системна цифрова трансформація публічних послуг.

5.5. Стратегічна ціль 5. Посилення спроможності громадянського суспільства

В області напрацьовано механізми взаємодії органів влади з представниками громадськості. Зокрема, представники інститутів громадянського суспільства входять до консультативно-дорадчих органів при органах виконавчої влади (у тому числі облдержадміністрації, її структурних підрозділів), а також включаються до складу оргкомітетів, робочих груп з підготовки та реалізації обласних програм, соціально значимих проєктів.

Разом з тим, є потреба пошуку більш ефективних механізмів взаємодії з інститутами громадянського суспільства, залучення їх до формування та реалізації державної та регіональної політики, а в підсумку — сприяння розвитку в області громадянського суспільства.

Одним із основних джерел донесення до громадян соціально важливої інформації є засоби масової інформації.

Забезпечення інформаційної безпеки, суспільної стабільності та злагоди на Чернігівщині потребує, зокрема, мережі сучасних та проактивних місцевих ЗМІ, перш за все, — теле- та радіомовників, підвищення їх кадрової та матеріально-технічної спроможності, розбудови власного мовлення територіальних громад та загальної інфраструктури теле- і радіомовлення.

Ця стратегічна ціль буде реалізовуватись через виконання двох операйтивних цілей:

Оперативна ціль 5.1.	Оперативна ціль 5.2.
Підвищення ефективності діяльності інститутів громадянського суспільства	Покращення доступу громадськості до інформації

Оперативна ціль 5.1. Підвищення ефективності діяльності інститутів громадянського суспільства

Громадська активність реалізується, як правило, у форматі діяльності інститутів громадянського суспільства. Молодіжні організації є важливим фактором, що впливає на громадянську позицію молоді шляхом реалізації соціально значущих проектів та програм. Розкриття потенціалу молоді повинно сприяти підвищенню рівня її соціального зростання та становлення та сприяти сталому розвитку людського капіталу в області.

З метою ефективної діяльності інститутів громадянського суспільства планується реалізація ряду проектів, які сприятимуть вирішенню тимчасових економічних і соціальних проблем.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
5.1.1. Посилення інституційної спроможності організацій громадянського суспільства	• підвищення кваліфікації і розвиток професійних компетенцій представників організацій громадянського суспільства; • впровадження кращих практик управління в організаціях громадянського суспільства; • сприяння впровадженню менторства у різних сферах. залучення інтелектуального потенціалу і досвіду громадських організацій експертно-менторського спрямування до вирішення технологічних, економічних і соціальних проблем; • розробка, розширення і впровадження нових форм залучення громадськості до процесу формування і реалізації державної політики.
5.1.2. Підвищення рівня правової і політичної культури жителів області	• проведення освітніх кампаній серед жителів області; • розвиток медіаграмотності та критичного мислення.
5.1.3 Підтримка громадських ініціатив населення, у т.ч. молоді, молодіжних та дитячих громадських організацій. Розвиток молодіжної інфраструктури.	• удосконалення системи підтримки громадських ініціатив населення, молоді, механізму ефективного партнерства з дитячими та молодіжними громадськими організаціями; • проведення конкурсу проектів для молодіжних та дитячих громадських організацій відповідно до пріоритетних завдань у молодіжній сфері та у сфері національно-патріотичного виховання; • зміцнення та розвиток мережі молодіжних просторів (хабів); • розвиток неформальної освіти молоді та удосконалення системи отримання додаткових знань; • розширення можливостей корисного й змістовного дозвілля молоді, її інтелектуального та духовного розвитку.

Очікувані результати:

- посилення інституційної спроможності організацій громадянського суспільства (ОГС);
- підвищення рівня участі жителів області у діяльності громадянських об'єднань;
- підвищення громадської/суспільної свідомості, відповідальності;
- підвищення якості прийнятих управлінських рішень;
- поглиблення процесів самоорганізації та самоврядування в молодіжному середовищі;
- формування громадянської позиції і патріотичне виховання української громадянської ідентичності.

Оперативна ціль 5.2. Покращення доступу громадськості до інформації

Інформаційний простір Чернігівщини є достатньо насиченим, наявні належні умови для вільної та безперешкодної діяльності суб'єктів інформаційних відносин. Разом з тим, загальною загрозою для інформаційного простору Чернігівщини як складової інформаційного простору України залишається розгорнута проти України інформаційна війна.

Вирішенню проблеми інформаційної безпеки потребує реалізація завдань щодо розширення зони покриття сигналами національних телемовників, підтримки місєвих теел-і традиємовників щодо створення якісних продуктів.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
5.2.1 Розширення зони покриття сигналом вітчизняних теле- та радіємовників	• розбудова інфраструктури місцевого теле- та радіємовлення; • розвиток локального цифрового телебачення.
5.2.2. Посилення спроможності місєвих (локальних) ЗМІ	• створення радієстанцій місцевого мовлення в об'єднаних територіальних громадах; • підвищення кваліфікації працівників місєвих медіа у створенні контенту, менеджменті та маркетингу; • розвиток мережі розповсюдження локальних ЗМІ; • модернізація технічного та програмного оснащення місєвих теле- і радіємовників з урахуванням потреб громади.
5.2.3 Підтримка місєвих теле- і радіємовників у створенні якісного контенту	• створення публіцистичних, наукових, науково-популярних, дитячих програм та передач; • створення онлайн-платформи обміну та збереження телерадієконтенту.

Очікувані результати:

- покращення доступу жителів області до інформації через збільшення доступності сигналу загальнодержавних вітчизняних теле- і радіє мовників (зокрема у прикордонних районах), а також через створення нових локальних медіа, перш за все радієстанцій місцевого мовлення;

- створення нових і зміцнення спроможності наявних місєвих медіа, зокрема друкованих ЗМІ, що розповсюджуються на території окремих міст та/чи районів;

- збільшення кількості якісних теле- та радієпрограм власного виробництва;

- максимальне покриття території регіону сигналом вітчизняного телемовлення.

6. Аналіз відповідності положень регіональної стратегії Державній стратегії регіонального розвитку України

На сьогодні Державна стратегія регіонального розвитку (ДСРР) на період до 2027 року не затверджена. Відповідно до проекту ДСРР, основна мета регіональної політики до 2027 року та досягнення довготермінового бачення будуть реалізовані на основі трьох стратегічних цілей:

ЦІЛЬ 1. Формування згуртованої країни в соціальному, економічному, екологічному та просторовому вимірах (реалізація цілі спрямовується на зменшення міжрегіональної та внутрішньорегіональної асиметрії розвитку територіальних громад та якості життя людини, створення можливостей для посилення мобільності українських громадян, формування відчуття соціальної, культурної, освітньої економічної згуртованості країни);

ЦІЛЬ 2. Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів (реалізація цієї цілі спрямовується на всі регіони України. В основі заходів та програм і проектів розвитку в регіонах покладається виявлення та розвиток внутрішнього потенціалу регіону, його конкурентних переваг та можливостей для розумної спеціалізації розвитку);

ЦІЛЬ 3. Ефективне людиноцентричне багаторівневе врядування (передбачає, зокрема формування ефективної системи адміністративно-територіального устрою та завершення реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади та створення системи органів публічної влади дружньої для людини і не обтяжливої для публічних фінансів).

Розроблена Стратегія сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року відповідає принципам, пріоритетам, стратегічним цілям та завданням Державної регіональної політики України року та процесів державного стратегічного планування розвитку окремих секторів економіки країни та її регіонів, що враховує потреби їх розвитку та необхідність підвищення конкурентоспроможності.

При розробці Стратегії були враховані принципи політики регіонального розвитку:

- субсидіарність – є одним із ключових принципів політики розвитку і передбачає, що кожна дія окремих політик, зокрема регіональної політики, запрограмована та реалізована на мінімальних можливих рівнях;

- комплексний територіальний підхід – передбачає, що об'єктом в рамках регіональної політики є територія, яка характеризується специфічний набір соціальних, просторових, екологічних та економічних особливостей. Ці характеристики визначають потенціал розвитку регіону, включаючи ресурси, бар'єри та потреби розвитку, що відрізняють його від інших територій. Комплексний територіальний підхід полягає в узгодженні заходів із специфікою певної території, щоб він точно відповідав різним потребам розвитку цієї території;

- партнерство та співпраця – включає побудову культури партнерства та співробітництва, орієнтованої на взаємодію громадян та публічних інституцій щодо розвитку. Цей принцип також застосовується до встановлення міцних відносин на основі довіри, як вертикально між національними, регіональними та місцевими установами, так і горизонтальні – між місцевими органами влади та різними зацікавленими сторонами, включаючи приватний та соціальний

сектори;

- територіальна та секторальна концентрація – розуміється як спрямування втручання в рамках регіональної політики в напрямку підтримка обмеженої кількості територій. Розвиток кожного регіону характеризується конкретними викликами, бар'єрами або потенціалами, розвиток яких особливо важливий з точки зору згуртованості регіону чи країни. Забезпечення реальної територіальної концентрації означає, що зона втручання не охоплює весь регіон або країну. У свою чергу, секторальна концентрація полягає у концентрації ресурсів, діяльності на обмеженому переліку галузей та секторів, які є пріоритетними з точки зору розвитку країни та окремих регіонів. Це правило означає підтримувати ті галузі та сектори, які завдяки своєму потенціалу дозволяють виявити конкурентні переваги даної території в регіональному чи національному масштабі і є рушійною силою економічного розвитку;

- сталі інвестиції – означає співпрацю та координацію в таких сферах як: планування розвитку, просторове планування, житлова та транспортна політика, охорона природи та якість повітря. Цей принцип також сприяє побудові кругової економіки, яка максимізує ефективне використання ресурсів і зменшує утворення відходів.

7. Система моніторингу та оцінки результативності реалізації Стратегії

Реалізація Стратегії здійснюватиметься на основі партнерства, координації та узгодження діяльності всіх основних учасників цього процесу.

Впровадження Стратегії буде забезпечуватися через системну реалізацію комплексу інформаційних, організаційних та фінансових заходів, які будуть проводитися суб'єктами регіонального розвитку області відповідно до Плану реалізації Стратегії та регіональних цільових програм, а також рішень органів місцевого самоврядування, що приймаються для досягнення стратегічних цілей.

Регіональна стратегія не може передбачити всі дії місцевого, регіонального та національного рівня, які будуть реалізовуватись в області до 2027 року, та можуть сприяти досягненню очікуваних результатів.

Проте, стратегічні цілі, визначені цим документом, фактично визначають точки прикладання зусиль та напрями використання ресурсів (у тому числі приватних інвестицій), аби їх результативність була максимальною з точки зору досягнення стратегічного бачення, визначеного у Стратегії.

Реалізація Стратегії – це завдання для підрозділів обласних та місцевих органів влади, сектору громадських організацій та громадян, які займаються різноманітною діяльністю у сфері розвитку регіону, у тому числі за підтримки проектів міжнародної технічної допомоги.

Методика реалізації Стратегії передбачає її здійснення в рамках двох послідовних та взаємопов'язаних програмних етапів, включених у два Плани реалізації: перший – 2021-2023 роки; другий – 2024-2027 роки.

План заходів з реалізації Стратегії передбачає заходи, обсяги і джерела фінансування з визначенням індикаторів результативності їх виконання та є основою для розроблення інвестиційних програм (проектів), спрямованих на розвиток регіону.

Основними інститутами, які відповідають за реалізацію Стратегії, є: Чернігівська обласна рада, Чернігівська обласна державна адміністрація, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, Агенція регіонального розвитку Чернігівської області.

Обласна рада затверджує Стратегію, План заходів щодо реалізації Стратегії та регіональні цільові програми, спрямовані на вирішення актуальних проблем місцевого розвитку та соціально-економічного розвитку регіону.

Обласна державна адміністрація забезпечує реалізацію Стратегії та розробляє План заходів щодо реалізації Стратегії; регіональні цільові програми, спрямовані на вирішення актуальних проблем місцевого розвитку та соціально-економічний розвиток регіону.

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування беруть участь у реалізації Стратегії відповідно до Плану заходів щодо реалізації у рамках їхніх повноважень, а також можуть, спираючись на положення Стратегії, розробляти стратегії розвитку та плани у межах відповідних територіальних громад.

Проведення моніторингу та оцінки результативності виконання Стратегії та Плану заходів з її реалізації здійснюватиметься у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Відповідний звіт про результати моніторингу подається обласній раді щороку.

Індикатори (показники) оцінювання результативності реалізації Стратегії:

Стратегічна ціль 1 Розвиток людського потенціалу

- частка випускників закладів загальної середньої освіти, які отримали за результатами зовнішнього незалежного оцінювання 160 балів і вище, у загальній кількості учнів, що проходили тестування з цих предметів;
- охоплення дітей (віком від трьох до шести років) дошкільною освітою у закладах дошкільної освіти;
- чисельність дітей у закладах дошкільної освіти у розрахунку на 100 місць;
- чисельність випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти працевлаштованих на перше робоче місце;
- рівень народжуваності/смертності населення;
- рівень охоплення імунопрофілактикою населення області;
- частка дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, охоплених сімейними формами виховання;
- частка дітей шкільного віку, охоплених оздоровленням, від загальної кількості;
- співвідношення середньої заробітної плати жінок і чоловіків;
- рівень зайнятості населення у віці 15-70 років (за методологією МОП);
- кількість осіб, працевлаштованих на створені нові робочі місця.

Стратегічна ціль 2 Комфортні та безпечні умови для життя

- відремонтовано доріг загального користування місцевого значення;
- відремонтовано штучних споруд на дорогах загального користування місцевого та значення;

Стратегія сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року

- кількість створених ОСББ;
- площа відремонтованих доріг комунальної власності;
- частка населених пунктів, у яких впроваджено роздільне збирання твердих побутових відходів, у загальній кількості населених пунктів регіону
 - частка бюджетних установ регіону, щодо яких було укладено енергосервісні договори, до загальної кількості бюджетних установ регіону;
 - рівень впровадження енергозберігаючих джерел світла у зовнішньому освітленні населених пунктів, % до загальної кількості світлоточок;
 - частка сумарної потужності котелень на альтернативних видах палива в регіоні, до загальної потужності котелень регіону;
 - площа земель природно-заповідного фонду

Стратегічна ціль 3. Підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки

- ВРП на 1 особу;
- обсяг освоєних капітальних інвестицій;
- обсяг виробництва валової продукції сільського господарства;
- обсяг залучених прямих іноземних інвестицій (наростаючим підсумком) на кінець року;
- обсяг реалізованої промислової продукції;
- кількість суб'єктів малого і середнього підприємництва на 10 тисяч осіб наявного населення;
- темп зростання експорту товарів та послуг;
- кількість відвідувачів туристичних об'єктів області;

Стратегічна ціль 4. Прискорений інноваційний розвиток пріоритетних сфер економічної діяльності

- кількість промислових підприємств, що впроваджують інновації;
- обсяг реалізованої інноваційної продукції;
- питома вага реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції;

Стратегічна ціль 5. Посилення спроможності громадянського суспільства

- кількість активних ОГС в області;
- кількість громадських рад, що діють при органах влади;
- кількість молодіжних інститутів громадянського суспільства;
- кількість створених об'єктів молодіжної інфраструктури;
- кількість радіоорганізацій місцевого мовлення (частот);
- кількість зареєстрованих телерадіоорганізацій на онлайн-платформі.

Значення індикаторів (показників) результативності Стратегії містяться у Планах заходів з реалізації у 2021–2023 роках та у 2022-2027 роках.

Моніторингові звіти є відкритими документами і використовуються для уточнення завдань та бюджетних програм області на наступний за звітним бюджетний рік.

Стратегія регіонального розвитку розглядається як плановий документ найвищого ієрархічного рівня планування в регіоні, тому її реалізація вимагає зосередження фінансових та людських ресурсів.

Таким чином, зосередження та належна координація наявних фінансових ресурсів, залучених із надходжень регіонального рівня, державного бюджету, із коштів донорів та з приватних джерел, дасть змогу забезпечити досягнення цілей, визначених у цій Стратегії.

Фінансове забезпечення реалізації Стратегії здійснюється за рахунок:

- державного бюджету, у тому числі державного фонду регіонального розвитку;
- державних програм транскордонного співробітництва, програм розвитку проблемних територій;
- коштів галузевих (міжгалузевих) державних цільових програм та бюджетних програм центральних органів виконавчої влади, що спрямовуються на розвиток відповідної сфери у регіоні;
- субвенцій, інших трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам;
- коштів місцевих бюджетів;
- коштів технічної допомоги ЄС, інших міжнародних донорів, міжнародних фінансових організацій;
- коштів інвесторів, власних коштів підприємств.
- благодійних внесків;
- коштів з інших джерел, не заборонених законодавством.

Обсяги фінансових ресурсів, необхідних для виконання Стратегії, будуть визначені під час розроблення Планів заходів з її реалізації.

**Директор Департаменту розвитку
економіки та сільського господарства
обласної державної адміністрації**

Олександра ХОМИК